

TEFAH

TIDSSKRIFT FOR
ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE

nr. 1 — 1983

ARBEIDSLØSHET

Tidsskrift for Arbeiderbevegelsens historie
Gøteborggt. 8, OSLO 5, tlf. (02) 37 90 82
Postgiro 2 01 20 45

TFAH gis ut av Pax Forlag A.S. Oslo

med støtte av
Norsk Grafisk Forbund
Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund
Norsk Transportarbeiderforbund
Handel og Kontor i Norge
Norges almenvitenskapelige forskningsråd (NAVF)

Redaksjonsutvalg

Jorunn Bjørgum
Edvard Bull
Svein Damslora
Odd-Bjørn Fure
Knut Kjeldstadli

Arne Kokkvold
Einhart Lorenz (ansv.)
Per Maurseth
Finn Olstad
Richard Trælnes

TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE

kommer to ganger i året

Årsabonnement — kr. 95,- for 1983-årgangen bestilles i Pax Forlag A.S., Gøteborggt. 8, Oslo 5, eller hos Forlagssentralen, Tidsskriftavdelingen, Postboks 6079 Etterstad, Oslo 6, tlf. (02) 68 73 00.

Abonnementet anses løpende til oppsigelse skjer, hvis ikke oppsigelsesdatoen er uttrykkelig fastsatt i bestillingen.

Adresseendringer sendes til Forlagssentralen.

Vennligst husk å oppgi abonnement-nr. som står på adresse-etiketten.

Forsida: Fane fra Trøndelag, trolig fra 30-åra.

Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek Oslo

© Copyright by the authors 1983

Sats og montasje: Johs. Grefslie & Co., Mysen

Trykk: Tangen-Trykk A/S, Drammen

ISSN 0-332-5539 ISBN 82-530-1258-6

Arbeidsløshet

Innhold

Arbeidsløshet	3
<i>Svein Syversen</i> : Ung og arbeidsløs. Arbeidsløse i Sarpsborg og deres reaksjoner	13
Intervju med <i>Odd Olsen</i> : «Vi gikk nesten hver dag og spurte om arbeid». Ungdomsår og arbeidsløshet i tredveårene..	31
<i>Ingar Kaldal</i> : Foreiningar av arbeidslause i mellomkrigstida	43
<i>Einhart Lorenz</i> : Hungermarsjen i 1932	67
Intervju med <i>Oscar Birkenes</i> : «. . . når dom virkelig setter seg inn for å gjøre noe, så kan det bli lavd a' det minste».	
Minner fra hungermarsjen i 1932	79
<i>Einhart Lorenz</i> : Arbeidsløse som revolusjonær kraft?	87
<i>Jorunn Bjørgum</i> : Arbeidsløshet og fascisme. Et perspektiv på Quisling og Nasjonal Samlings politikk i begynnelsen av 1930-årene	107
<i>John A. Garraty</i> : Arbeidsløshet under den store depresjonen	155
Hovedoppgaver om arbeidsløshet	184
<i>Einhart Lorenz</i> : Linz-konferansen 1982	185
Innkommne bøker og tidsskrifter	188
Summaries/Zusammenfassungen	189
TFAH-innholdsliste 1976 – 1982	197

Arbeidsløshet

I midten av 1970-åra begynte tallet på arbeidsløse å stige i de fleste vestlige land. Tallene gikk mot slutten av 70-åra midlertidig ned i flere land, men de steg kontinuerlig fra 1980 og nådde i 1982 det høyeste nivået i etterkrigstida. En nedgang ventes ikke med det første: Det Europeiske Sentrum for økonomisk forskning, Prognos, med sete i Sveits, regner med at Vest-Europa kommer til å ha 9 % arbeidsløse i gjennomsnitt i åra fram til 1990. Politikere og journalister har begynt å trekke paralleller til begynnelsen av 1930-åra. Det fryktes en destabilisering av det politiske systemet.

Norge – og noen andre mindre europeiske land som Sveits og Østerrike – dannet i 1970-åra et unntak. Sammenliknet med USA og Vest-Europa lå arbeidsløsheten på et lavt nivå. I mellomtida har utviklingen snudd også her og Norges arbeidsløshet er den høyeste etter krigen. Permisjonsvarsler og de økonomiske prognosene varslar om at tallet på arbeidsløse stiger videre. Det er denne utviklingen som danner bakgrunnen for dette heftet av TFAH.

I den sosialistiske arbeiderbevegelsen betraktes arbeidsløsheten som strukturelt forbundet med det kapitalistiske systems utviklingsprosess. Denne sammenhengen mellom arbeidsløshet og kapitalisme skal ikke dette heftet drøfte, heller ikke marxistiske teorier om arbeidsløshet eller arbeidsløshets-problematikken i de øst-europeiske statene. Isteden konsentrerer heftet seg for en stor del om reaksjonene på arbeidsløsheten.

Svein Syversen tar for seg de arbeidsløse i Sarpsborg og analyserer hvordan de reagerte på sin situasjon. Hans informanter nevner

både den passiviserende virkning ledigheten hadde og den betydning arbeiderbevegelsens organisasjonsliv har hatt som motvekt mot passivitet og likegyldighet. Organisasjonslivet blir tatt opp i flere bidrag: Ingar Kaldals artikkel handler om de arbeidsløses organisasjoner som begynte å oppstå under den første bølgen av arbeidsløshet i begynnelsen av 1920-åra. Slike organisasjoner bidro til å skaffe en offentlighet for de arbeidsløse. Foreningene var sammen med arbeideridrettsforeningene, arbeiderungdomslag osv. samlesteder for mange ledige. Odd Olsen forteller i et intervju om foreningslivet på Løkken og den betydningen idrettslaget hadde for den arbeidsledige ungdommen.

En annen manifestasjon av arbeidsløshets-offentlighet var hungermarsjer. Slike marsjer ble gjennomført i de fleste sentral- og vest-europeiske land og USA – og i 1932 også i Norge. Oscar Birkenes var en sentral skikkelse ved den praktiske gjennomføringen av marsjen, og i et intervju beretter han om marsjens avslutning i Oslo. Hungermarsjer var en form for kollektiv aksjon. Arbeidsløse møtte også samlet opp hos forsorgsforstanderne eller når herrestyrene holdt møter. I 30-åra måtte politiet stasjoneres i Lørenskog for å «beskytte» herrestyret og fattigforstanderens kontor mot militante arbeidsløse. I Lørenskog bodde det mange Oslo-arbeidere i «hyttekolonier».

Slike demonstrasjoner vitnet om aktivitet blant de arbeidsløse. Også Birkenes og Olsen forteller om aktive arbeidsløse. Skjønnlitterære beretninger (f.eks. Solveig Haugan og Nils Johan Rud), men også sosiologiske og sosialpsykologiske undersøkelser fra mange europeiske land og USA melder derimot om arbeidsløshetens passiviserende virkninger. Einhart Lorenz konfronterer i sin artikkel den kommunistiske arbeiderbevegelsens forventninger til de arbeidsløse som en revolusjonær kraft, med slike passiviserende virkninger. Virkningskjeden: økonomisk krise fører til utarming, utarming til revolusjonær bevissthet og revolusjonær bevissthet til opprør, var ikke så opplagt som kommunistene antok. I stedet for økende politisk aktivitet kunne en konstatere redusert aktivitet og interesse.

Det er ikke mulig å fastslå tilnærmedelsesvis hvor stor arbeidsløsheten i mellomkrigstida egentlig var. Den statistikken som ble ført over arbeidssøkende gir langt fra noe dekkende bilde av den fakti-

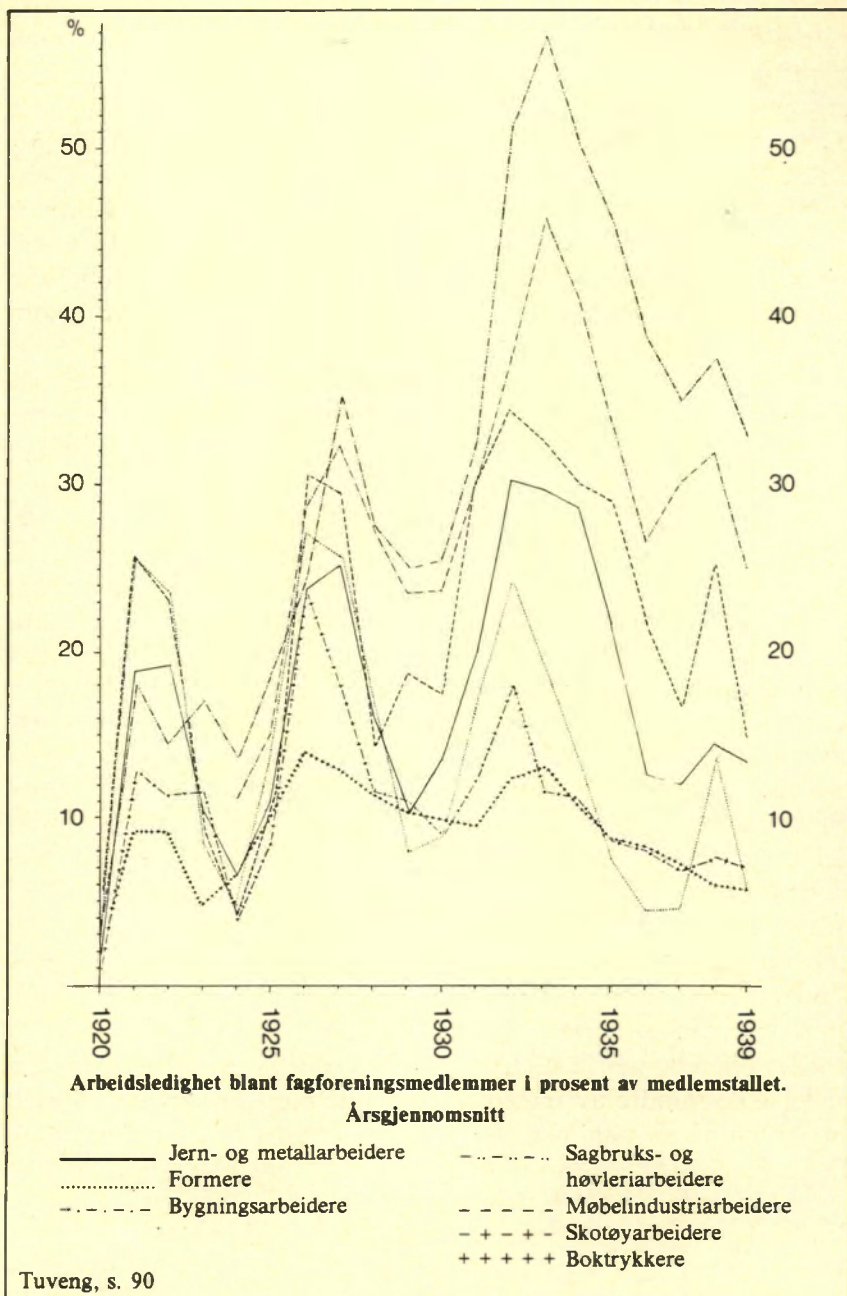
ske ledigheten. Denne statistikken er dessuten også i seg selv beheftet med store svakheter, bl.a. vekslende innsamlingspraksis av opplysninger fra kommune til kommune.

I stedet må vi søke å skaffe oss et bilde av arbeidsløsheten ad omveier. En antydning av størrelsesorden og utviklingstendenser har vi da i Landsorganisasjonens statistikk over sine medlemmer. Den viser at selv under høykonjunkturen i 1929 sto gjennomsnittlig hele 15,4% av de fagorganiserte uten arbeid. I 1930 lå nivået på om lag det samme, dvs. med en svak stigning til 16,6%. Så skjedde det et sprang til 22,3% i 1931 og et nytt sprang til 30,8% i 1932. Toppen ble nådd i 1933 med 33,4%, mens tallet i 1934 var 30,7%. Samtidig skjedde det hele tiden svingninger fra måned til måned. Verst var vintermånedene med om lag 40% arbeidsløshet blant de fagorganiserte både i 1932/33 og i 1933/34.

Arbeidsløsheten berørte aldri regionene, fagene, kjønnene og aldersgruppene med samme styrke. Diagrammet på s. 6 viser hvor ulikt yrkesgruppene ble rammet. I 1933 var f.eks. i årsgjennomsnittet 56,8% av de organiserte sagbruks- og høvleriarbeidere arbeidsløse, men bare 11,6% av skotøyarbeiderne. Ledigheten kunne stige i ett fag og samtidig gå ned i et annet (se f.eks. Jern- og metallarbeiderne og formerne i 1926 og 1927, det samme gjelder for byggningsarbeiderne og murerne).

Diagrammet og det foreliggende tallmaterialet gir et inntrykk av bølgebevegelsen i arbeidsløsheten, men de gir ikke noe fullstendig bilde av den. Det omfatter bare 10 forbund og bare fagorganiserte arbeidere. Ungdommen som kom rett fra skolebenken og aldri hadde hatt muligheten til å organisere seg, er holdt utenfor. Det samme gjelder for kvinnene som ville ut i arbeidslivet. Også tallmaterialet fra arbeidskontorene er ufullstendig. Slike arbeidskontorer fantes bare i en del byer, men ikke på bygdene. Småbrukere og fiskere som ønsket lønnsarbeid utenom sesonger, hadde ingen anledning til å gå til et arbeidskontor. Kvinner og ungdommer som på forhånd var klar over hvor dårlige sjanser de hadde til å få et arbeid, har neppe meldt seg som ledige.

Det er vanlig å regne med at situasjonen ikke var særlig bedre blant de uorganiserte. Det gjaldt ved siden av den tradisjonelle arbeiderklassen også store funksjonærgrupper og ikke minst tusener av skog- og landarbeidere. De siste hadde ofte knapt nok klart seg

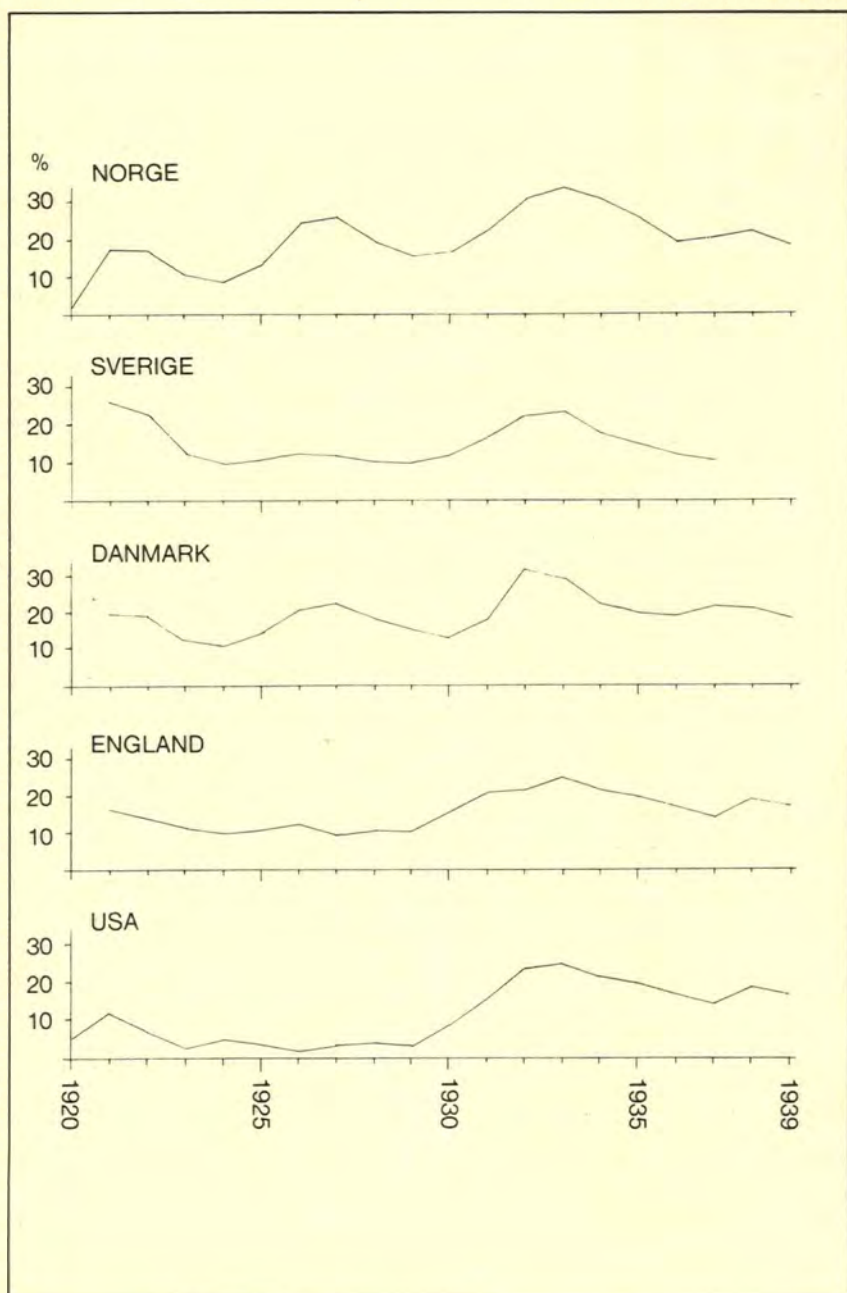
på det sesongarbeidet de hadde hatt ved siden av små plasser eller minismåbruk. Nå ble de fleste henvist til å livnære seg fullstendig av disse jordlappene. Selv i kombinasjon med børsanking o.l., samt fangst og fiske var situasjonen ikke sjelden nokså fortvilet.

Nevnes bør også den store ungdomsarbeidsløsheten. Tusenvis av unge sto etter endt skolegang – for de fleste etter syv års folkeskole – uten mulighet til å komme inn i arbeidslivet. De ble ofte gående i årevis uten arbeid. Den bitterhet og demoralisering som fulgte har vi mange vitnesbyrd om.

Emigrasjonsutveien som hadde eksistert for de arbeidsløse til tidligere tider var nå stort sett bortfalt. USA hadde stengt sine grenser og andre aktuelle utvandringsland var for det meste selv rammet av krise. Noen arbeidsløshetsstrygd fantes ikke.

Hvilken hjelp fikk de arbeidsløse? Såvel stat som kommuner tok i gang en del nødsarbeid – etter gjeldende teori uproduktivt og under tarifflønn – men det monnet lite. Nødsarbeidet, som f.eks. veiarbeid, krevde ikke spesielle forutsetninger. De som nektet å ta nødssarbeid, risikerte å miste retten til forsorgshjelp. Det hendte at nødsarbeiderne rett og slett ble «deportert», sendt til andre fylker. Var nødsarbeideren gift, ble familien sprengt, og siden lønnen var lav og utgiftene store til en dobbelt husholdning, måtte restfamilien søke om forsorgshjelp. Når alle egne ressurser var oppbrukt, hadde mange bare «fattigkassa» å ty til. Veien dit var lang for de fleste, den var forbundet med skam og ydmykelse. Likevel ser vi at så mange som om lag en fjerdedel av befolkningen på et eller annet tidspunkt var avhengig av forsorg. Det dreide seg i alt om 335 000 «hovedpersoner» med gjennomsnittlig 1,4 «bipersoner» å forsørge. I den verste kriseperioden var det snakk om 150 000 – 160 000 «hovedpersoner» i året.

Skammen og nedverdigheten over å måtte gå til «fattigkassa» ble heller ikke mindre av måten hjelpen ofte ble administrert på med anvisning på en viss mengde matvarer i stedet for kontantstønad. Det bidro til å gjøre forsorgssituasjonen offentlig kjent og ydmykelsen desto større. I tillegg kom at rasjonene var knappe og kosten ofte dårlig og meget ensidig. Så langt vi vet var det ingen som sultet ihjel, men mye tyder på at mange led av alvorlig feil- og underernæring. I «Folkehelseforeningens Tidsskrift» ble det i 1932 pekt på

«den generelle svekkelse av motstandsevnen overfor sykdommer som denne kostsammensetning innebærer».

Matlappesystemet og hele måten nødsarbeidet ble gjennomført på, var dype inngrep i menneskenes liv og i deres rett til å bestemme over seg selv. En slik behandling av de arbeidsløse var uttrykk for et bestemt syn på årsakene til arbeidsløshet. Forklaringen ble ikke søkt i det økonomiske systemet, men i den enkelte arbeidsløses manglende evne eller vilje til å finne seg et arbeid – eller i dovenskap og asosial adferd. Arbeidsløse ble ofte betraktet som arbeidssky. Fagbevegelsen fikk skylden for arbeidsløsheten fordi høye lønnskrav hadde gjort næringslivet ulønnsomt. Angrepene mot de arbeidsløse ble knyttet sammen med angrep mot hele arbeiderbevegelsen. Før valget i 1933 skrev «Morgenbladet» bl.a.: «Alle arbeidsskye elementer i dette land hører til 'arbeiderpartiene', praktisk talt alle forsorgsunderstøttede hører dem til. På denne konto alene har 'Folkets Hus' over halvparten av sine tilhengere . . .». Forsorgsunderstøttede personer, dvs. først og fremst arbeidsløse, ble gjort politisk inhabile ved at de ble fratatt valgbarheten, dvs. retten til å være med i kommunestyre og andre offentlige organer. Dette var nærmest det samme som å bli stemplet som asosial og innebar en stor sosial og psykisk belastning.

Prosentvis arbeidsløshet i Norge, Sverige, Danmark, Storbritannia og USA i mellomkrigsåra.

Prosenttallene kan ikke sammenliknes umiddelbart fordi statistikken i de enkelte land ble ført etter ulike kriterier, men bølgebevegelsen gir et inntrykk av den ulike utvikling landene imellom.

Kildene:

- Norge: Morten Tuveng, *Arbeidsløshet og beskjeftigelse i Norge før og under krigen*, Bergen 1946, s. 89. Oversikten omfatter arbeidsledighetsprosenten innen 10 fagforbund.
- Sverige: *Statens offentliga utredningar* (SOU) 1938: 21, s. 18; her sit. etter *Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden*, Uppsala 1974, s. 288
- Danmark: Walter Galenson, *Arbejder og arbejdsgiver i Danmark*, København 1955, s. 406
- England: Lord Beveridge, *Full Employment in a Free Society*, London 1960, s. 47. Tallene omfatter personer som hadde rett til arbeidsløshetsforsikring. De omfatter ikke landarbeiderne, arbeidere i kommunal og statlig tjeneste og tjenestepiker/tjenere.
- USA: United States Bureau of the Census, *Historical Statistics of the United States, Colonial Times to 1970, serie D 85*, Washington 1975

I 1925 uttalte LO-kongressen at gifte kvinner som hadde «forsørger» ikke skulle få yrkesarbeid. Dette var en holdning som noe senere også ble støttet av Arbeiderpartiet og partiets kvinnesekretariat. Kvinner ble tydeligvis ikke betraktet som arbeidere og følgelig heller ikke som arbeidsløse. Dette aspektet av skjult arbeidsløshet har Elisabeth Lønnå behandlet i en annen publikasjon og det blir derfor ikke tatt opp her. Rent tallmessig betydde vedtakene ikke mye, og få mannlige arbeidsløse fikk et arbeid, men krisetida gjorde det tydelig hvor tynn likestillingsfernissen var.

Holdningen til kvinners lønnsarbeid var bare ett punkt som satte solidariteten på en hard prøve.

Forholdet mellom dem som hadde arbeid og dem som sto utenfor portene (– og særlig for unge arbeideres vedkommende dermed nødvendigvis også utenfor fagorganisasjonene), var et annet problematisk forhold. Dette punktet ble særlig diskutert da en drøftet arbeidsløseforeningenes forhold til Landsorganisasjonen (jfr. her Kaldals artikkel).

Den faren for splittelse i arbeiderklassen som lå i dette var dessuten en av de viktigste årsakene til omleggingen av arbeiderbevegelsens politikk i disse åra (jfr. 1933-arbeidsprogrammet) i retning av satsing på å skape arbeidsplasser. Et tilløp i samme retning fant sted på LO-kongressen i 1931. Da forsøkte framtrepende Arbeiderpartifolk – forgjeves – å få Landsorganisasjonen til å satse på et krav om 6-timers dag *uten lønnskompensasjon* nettopp i den hensikt å *fordele* det som fantes av arbeid jevnere.

Materiell nød og sosial ydmykelse, fortvilelse og håpløshet for store folkegrupper var den umiddelbare følgen av krisen/arbeidsløsheten. I tillegg må vi regne med indirekte virkninger: angst og usikkerhet hos langt, langt flere, frykt for selv å bli rammet ved neste korsvei.

En del av reaksjonen var leting etter utveier: hvordan overkomme arbeidsløshetssituasjonen, hvordan komme ut av krisen. På det individuelle plan var en av strategiene å begynne for seg sjøl hjemme på kjøkkenbenken, eventuelt sammen med familie og naboer. Således ble en lang rekke småbedrifter startet disse årene, med møbelproduksjonen på Møre som ett eksempel. En annen strategi, helst i jordbruksammenheng, var å finne på nye produkter, som f.eks. sølvrevskinn og grønnsaker.

På gruppenivå ser vi dels at de kriserammede eller krisetruede organiserte seg for å fremme sine interesser overfor myndighetene. Ved siden av de arbeidsløses foreninger har vi som et annet eksempel dannelsen av og aktiviteten til en organisasjon som Bygdefolkets Krisehjelp, som arrangerte aksjoner mot tvangsauksjoner i jordbruket. Dels ser vi endelig at folk var på leting etter politiske alternativer. Det viste seg bl.a. ved stortingsvalget i 1933, da over 150 000 velgere forlot sine gamle partier og om lag 50 000 nye velgere viste en valgadferd som klart brøt med tradisjonelle, tidligere mønstre. Det er i denne forbindelse spørsmålet om fascismens tiltrekningskraft kommer inn, som Jorunn Bjørgum drøfter i sin artikkel.

Etterkrigstidas langvarige høykonjunktur og troen på en sosial kapitalisme uten krise, har ført til at arbeidsløsheten er et glemt forskningsfelt. Om de lokale og regionale virkninger arbeidsløsheten hadde, vet vi lite – bortsett fra noen få steder som er blitt behandlet i hovedoppgaver. Virkningene på arbeidsløsheten på kvinner og eldre mennesker har heller ikke vært gjenstand for forskning. Den har – i den utstrekning den har tatt opp arbeidsløshets-problematikken – konsentrert seg om mannlige industriarbeidere. Dette hefte av TFAH kan forhåpentlig bidra til å stimulere interessen for videre forskning.

Handler dette heftet så bare om mellomkrigstida? Et overfladisk blikk på innholdsfortegnelsen kan framkalle et slikt inntrykk. Men selv om det finnes betydelige forskjeller mellom 1920- og 1930-åras krise og dagens arbeidsløshet – både med hensyn til omfang, framtredelesformer, trygdeordninger m.m. – har vi også paralleller: de psykiske og sosiale problemene har ikke forandret seg særlig, kvinner blir utsatt for press, ungdommer finner ingen plass i arbeidslivet. Et annet spørsmål som fortsatt stilles er om og hvordan arbeidsløse kan reagere kollektivt på sin situasjon. Arbeiderklassens solidariske fellesskap er blitt svekket, arbeidsløse har ikke lenger de faste møteplassene som før krigen (foreningsliv, arbeiderkvartalene, kafeer osv.). Individualiseringen har svekket klassen og de arbeidsløse. Dette har også åpnet muligheter for agitasjon som appellerer til egoismen og rasistiske fordommer. Her ligger det en stor utfordring for arbeiderbevegelsen.

Litteratur

- Bjørgum, Jorunn, Christer Bogefeldt og Jorma Kalela: «Krisen og arbeiderbevegelsen», i: *Kriser og krisepolitikk i Norden under mellankrigstiden*, Uppsala 1974
- Bull, Edvard: *Klassekamp og fellesskap 1920 – 1940* (= Norges historie, red. Knut Mykland, bd. 13), Oslo 1979
- Hanisch, Tore I. og Even Lange: «Krise og vekst». Norsk økonomi i 1930-årene», i: *TFAH*, 2, 1979, s. 51 – 67
- Kristensen, Karstein: *Stortingsvalget i 1933*. Utrykt manuskript til en hovedoppgave i historie, 1979
- Lønnå, Elisabeth: «LO, DNA og striden om gifte kvinner i arbeidslivet», i: *Kvinner selv . . . Sju bidrag til norsk kvinnehistorie*, red. av Ida Blom og Gro Hagemann, Oslo 1977 (artikkelen bygger på Elisabeth Lønnås hovedoppgave i historie: *LO, DNA og striden om gifte kvinner i lønnet arbeid i mellomkrigstida*, Universitetet i Oslo 1975)
- Ousland, Gunnar: *Fagorganisasjonen i Norge*, bd. 3, Oslo 1949
- Strukturveränderungen in der kapitalistischen Weltwirtschaft*, utgitt av Max-Planck-Institut, Frankfurt/M. 1980 (= Starnberger Studien 4)
- Tuveng, Morten: *Arbeidsløshet og beskjeftigelse i Norge før og under krigen*, Bergen 1946 (= Sak og samfunn, nr. 13)
- Vestheim, Øivind: *Russlandfarten. Ei arbeidsvandring fra norske skogsbygder til Sovjetunionen i 1930-åra*. Utrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1981

Svein Syversen

Ung og arbeidsløs

Arbeidsløse i Sarpsborg og deres reaksjoner

Det følgende bidrag er et lett bearbeidet utdrag av forfatterens hovedoppgave i historie, «Arbeidermiljø rundt Borregaard i mellomkrigstida». Den registrerte arbeidsløsheten i Sarpsborg kulminerte i midten av 1930-åra. Byens basisbedrift, Borregaard, med et eget patent på produksjon av «silke-cellulose» gikk relativt jevnt i mellomkrigstida, men hadde tre store produksjons-innskrenkninger. Den siste og mest omfattende var i 1938 – 39. Fra begynnelsen av tredveåra begynte også rasjonaliseringstiltak å influere på sysselsettinga ved bedriften. På bakgrunn av Borregaards høye og tilnærmet kontinuerlige produksjon gjennom hele mellomkrigstida er det nærliggende å tro at denne perioden ikke var noen «krisetid» for folk flest i Sarpsborg, slik vi kjenner forholda fra industristeder med omfattende produksjonsinnskrenkninger i samme tida. Flere kilder tyder imidlertid på at en slik konklusjon i beste fall er dekkende for en del av bildet. Årsrapporten fra Sarpsborg Arbeidskontor fra 1939 viser imidlertid at det fantes tre ganger så mange registrerte arbeidsløse i 1934 som i 1930.

Hvem var så de arbeidsløse? Her skal vi se nærmere på to forhold: Hvilke ervervsgrupper tilhørte de, og innen hvilke aldersgrupper er det vi finner den største ledigheten? Framstillinga bygger på materialet fra Sarpsborg Arbeidskontor. Materialet er svært upålitelig for kvinners vedkommende¹, så upålitelig at jeg finner det uforsvarlig å bruke det i denne sammenheng. Oversikta gjelder derfor bare arbeidsløse menn.

Hvem var de arbeidsløse?

Fordeling på ervervsgrupper

Det eneste kildematerialet som gir grunnlag for å svare på hvilke faggrupper de arbeidsløse tilhørte, er de månedlige situasjonsrapportene fra Arbeidskontoret.² Månedsrapportene er svært detaljerte for tida fra 1932, mens det til gjengjeld foreligger svært få rapporter fra tida før 1932. Først fra da av ble de nogenlunde systematisk tatt vare på i det kommunale arkivet, der de er tilgjengelige i dag.

En annen svakhet ved dette materialet er, at det omfatter *samtlig*e ledigmeldte til Arbeidskontoret, altså ikke bare de som hadde hjemstavnsrett i byen. Men vi vet at de som bodde utafor byen utgjorde en svært liten del av de som «stempla» på Arbeidskontoret.³ Hovedårsaken til dette var sannsynligvis at de var uten mulighet til å få nødsarbeid i byen.⁴ Denne delen av de registrerte var så liten at den ikke utgjør noen vesentlig feilkilde under en vurdering av materialet.

Ser vi nærmere på Arbeidskontorets situasjonsrapporter, er det to forhold som springer oss i øynene. Det ene er at svært få arbeidsløse er gruppert under «Papir- og Tremasseindustrien» – det andre at hovedtyngda av de arbeidsløse faller inn under kategorien «ulært arbeide».

Det første forholdet kan virke overraskende, når vi vet hvilken dominerende posisjon Borregaard hadde i byen. Vi vet imidlertid at arbeidsløsheten ved Borregaard i svært liten grad *ble* registrert ved Arbeidskontoret. I tillegg ble neppe samtlige tidligere Borregaard-ansatte ført opp under kategorien «Papir og Tremasseindustri» når de møtte opp til registrering. Det er for eksempel rimelig å tro at anleggs-arbeiderne ved Borregaard i all hovedsak ble registrert under rubrikken «Ulært Arbeide». Mange som ble overflødig-gjort i produksjonsavdelingene på Borregaard, ble overført til Anlegget. Vi vet at mange av disse fikk sparken i løpet av våren 1938, etter at byggearbeidene på Borregaard ble trappa ned. Vi vet videre at antallet registrerte arbeidsløse på årsbasis økte markant i 1938. Det er nærliggende å tro at hovedårsaken til dette var oppsigelsene på Borregaard.

Om vi ser på fordelinga av arbeidsløse i 1938, er det ikke registrert noen økning i ervervsgruppa «Papir og Tremasseindustri». En slik økning finner vi imidlertid under «Ulært arbeide». Fra februar til juni 1938 ble det registrert fra 50 til 200 fler arbeidsløse i denne kategorien enn i de tilsvarende månedene året før. Vi finner ingen tilsvarende økning i noen annen erhvervsgruppe. Derfor er det overveiende sannsynlig at det er de oppsagte anleggsarbeiderne ved Borregaard som utgjør hovedtyngda av det økende antallet «ulærte» arbeidsløse.

Det andre iøynefallende forholdet er som nevnt at gruppa «Ulært arbeide» er langt den største. Etter 1932 gir kildene ingen eksempler på at denne gruppa utgjør mindre enn 50 % av samtlige ledigmeldte menn.

Hvem var så disse «ulærte» arbeiderne? Av situasjonsrapportene går det fram at det ikke var snakk om *u-fag-lært*. Også innen flere av de andre kategoriene vil en finne folk uten formell fagutdanning. For en stor del var nok de «ulærte» arbeidere som ikke hadde hatt sammenhengende arbeid lenge nok til å bli fast ansatt. Vi har nettopp sett at de som hadde arbeid i en av produksjonsavdelingene på Borregaard neppe kom inn under denne kategorien. Om denne vurderinga er riktig, er det rimelig å regne med at hovedtyngda av de «ulærte» arbeiderne – og følgelig også hovedtyngda av de arbeidsløse – var relativt *unge* menn.

Aldersfordeling

Vi har nettopp sett at det kildematerialet som gir opplysning om de arbeidsløses fordeling på erhvervsgrupper er relativt mangelfullt, mellomkrigstida sett under ett. Dette forholdet er enda mer utprega når det gjelder kilder som gir direkte opplysning om de arbeidsløses alder.

Ett unntak er tre oversikter som Sarpsborg Arbeidskontor laga over registrerte arbeidsløse menn i februar 1932 og 1933, samt i 1935. Tallene gjelder altså den perioden da arbeidsløsheten kulminerte. Tallene er gjengitt i «Sarpsborg Arbeiderblad» 15. februar 1935, og figur på neste side er laga på grunnlag av dem.

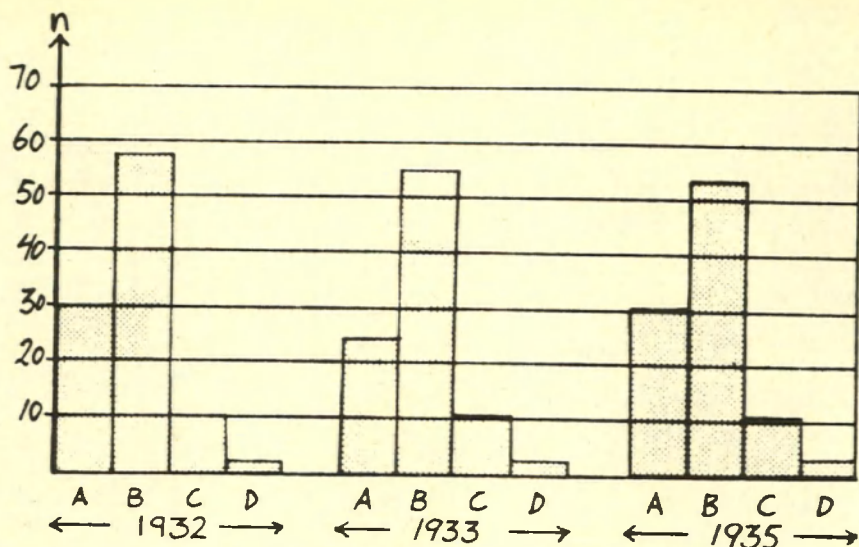

Fig. 1: Registrerte arbeidsløse menn i forskjellige aldersgrupper.

A-15 til 17 år.

C-25 til 59 år.

B-18 til 24 år.

D-60 til 69 år.

Kildene opererte ikke med like store aldersklasser, og tallene var derfor ikke direkte sammenlignbare. Indeksen n angir antall arbeidsløse dividert på antall hele årsklasser innen hver enkelt aldersklasse.

To forhold er karakteristiske ved denne figuren. For det første ser vi at fordelinga på de forskjellige aldersklassene var svært stabil i disse tre åra. For det andre er de yngste aldersgruppene kraftig over-representert.

Denne over-representasjonen av unge arbeidsløse var sannsynligvis enda større enn det figuren gir inntrykk av. Den er laga på grunnlag av de som lot seg registrere. Vi har tidligere vært inne på at det sannsynligvis var færre i de yngre aldersklassene som registrerte seg, fordi deres muligheter til å få nødsarbeid var små. I neste kapittel skal vi se at denne muligheten var praktisk talt lik null i de første åra etter 1930, da arbeidsløsheten i byen var spesielt stor. Likevel viser tallmaterialet som ligger til grunn for figuren at om lag 55 % av de registrerte arbeidsløse var under 25 år.

I det første ti-året etter århundreskiftet var det et stort fødsels-overskudd i Sarpsborg. I 1930 hadde denne aldersklassen nådd en alder mellom 20 og 30 år. Borregaard hadde for en stor del klart å

absorbere de arbeidssøkende ungguttene på 15 – 20 år i åra umiddelbart etter første verdenskrig, gutter som var født rundt århundreskiftet. Mange av dem fikk fast jobb, og ble på Borregaard i 40 – 50 år. De som var født noen år senere, og kom ut på arbeidsmarkedet midt i tjueåra, opplevde at det ble stadig vanskeligere å få jobb. Konkurransen om arbeidsplassene økte kraftig.

I første omgang var sannsynligvis årsaken til det at arbeidskrafttilbudet økte proporsjonalt med befolkningstilveksten i de aktuelle aldersklassene. I tillegg ble snart *etterspørselen* etter arbeidskraft mindre. Vi har sett at Borregaard gjennomførte flere omfattende rasjonaliseringstiltak ut gjennom tredveåra – riktignok uten at så mange ble sagt opp i første omgang. I *denne* sammenhengen er det imidlertid mer interessant å poengtere at nesten ingen ble *ansatt* lenger heller. Det arbeidskraftbehovet som oppsto i forbindelse med de store byggearbeidene på Borregaard, ble i hovedsak dekket av «bort-rasjonaliserte» arbeidere fra andre avdelinger, eller ved at sesongarbeiderne fikk beholde jobben året rundt.

Dette innebar at de som nådde arbeidsdyktig alder i annen halvpart av tjueåra, risikerte å bli gående uten arbeid mellomkrigstida ut. Den eneste av mine informanter som er født mellom 1900 og 1910 gikk uten arbeid til han var 28 år – og han mener han var heldig som i det hele tatt fikk arbeid da. Ut gjennom tredveåra er det derfor lite dekkende å beskrive arbeidsløsheten i byen som et «ungdoms-fenomen» lenger. En stor del av de som utgjorde fødselsoverskuddet fra det første tiåret etter århundreskiftet, var nå blitt både 25 og 30 år gamle.

Denne framstillinga kan gi det inntrykket at arbeidsløse i Sarpsborg utelukkende var folk født etter 1900, spesielt i perioden fra 1900 til 1910.

Det er naturligvis ikke riktig – arbeidsløshet ramma folk i andre aldersklasser også. Det vi vet om utviklinga på arbeidsmarkedet i byen, de arbeidsløses fordeling på erhvervsgrupper og aldersklasser tyder likevel på at denne gruppa må ha vært den dominerende. Vi har tidligere sett at Edvard Bull har påvist at

«... innflyttermiljøet i byen var helt preget av ungdom (rundt århundreskiftet). De som var fra 20 til 30 år gamle var langt flere enn noen annen aldersgruppe . . .»⁵

Etpar ti-år senere hadde innflytternes barn nådd samme alder, og de kom til å sette et like markant preg på miljøet blant de arbeidsløse i byen.

Reaksjoner på arbeidsløsheten

Dette avsnitt bygger i det alt vesentlige på muntlige kilder. I det første underavsnitt vil jeg forsøke å gjengi noen følelsesmessige reaksjoner hos dem som gikk uten arbeid i byen. Det hefter flere kildekritiske momenter ved en slik framstilling som her ikke skal tas opp.⁶ I annen del skal vi se på en del individuelle tiltak fra de arbeidsløses side.

Ung og arbeidsløs

Vi har sett at de arbeidsløse i byen i alt overveiende grad var unge mennesker. Derfor er det rimelig å legge vekt på *deres* opplevelser av det å gå uten arbeid. Et annet forhold gjør det svært vanskelig å ta opp andre aldersgruppers reaksjoner på arbeidsløshet: Det begrensa kildematerialet. De intervjuene som ble tatt i 1950-åra i forbindelse med Norsk Folkemuseums arbeiderminne-innsamling berører praktisk talt ikke dette problemet i den perioden som er aktuell i vår sammenheng. Avstanden i tid er også så stor at det ikke har lyktes meg å finne mulige *egne* intervjuobjekter som befant seg i «eldre» aldersklasser allerede i mellomkrigstida.

Jeg kommer til å konsentrere meg om to problemer som jeg har inntrykk av ble opplevd som vesentlige av de mange 20 – 30 åringene som gikk arbeidsløse i byen i siste halvdel av mellomkrigstida. Redselen for at seksuelt samliv skulle føre til at man «måtte» gifte seg (eller at det skulle bli flere barn i et allerede etablert ekteskap) uten utsikter til arbeid – og den passiviserende effekten det hadde å gå uten noe å gjøre. De *økonomiske* forholda de unge levde under ble naturligvis også opplevd som et konkret og vesentlig behov. *Det* vil jeg imidlertid komme nærmere inn på i neste kapittel, uten å avgrense det som noe spesifikt ungdomsproblem.

Redselen for uønsket graviditet

De økonomiske forholda gjorde det svært vanskelig for unge arbeidsløse å stifte familie. De «... måtte leve på familien»⁷ sjøl, og hadde ingen utsikter til å underholde *egen* familie.

Nedenstående figur viser forholdet mellom tre sivilstandsgrupper i Sarpsborg i 1920, 1930 og 1946.⁸ Av denne figuren får vi inntrykk av at det skjedde svært små forandringer i ti-året fra 1920 til 1930. Forholdet mellom gifte og ugifte ser ut til å være konstant. Umiddelbart etter annen verdenskrig ser vi imidlertid at forholdet var et annet. En mye større del av bybefolkningen var gift. Mange hadde med andre ord *venta* med å gifte seg.

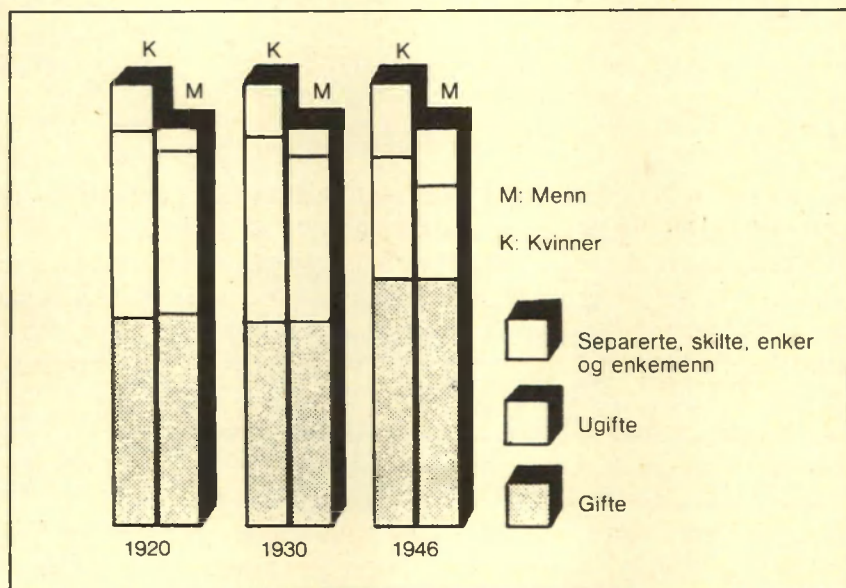

Fig. 2: Sivilstand for innbyggere over 15 år i Sarpsborg

Årsaken til det er ikke uten videre innlysende. Var det «de harde tredveåra» som hadde virket dempende på giftetrangen, eller var det de fem okkupasjonsåra?

Figur 3 viser hvordan den gifte delen av befolkninga fordelte seg på tre forskjellige aldersklasser.⁹ Under en vurdering av denne fi-

guren må vi ta hensyn til at Sarpsborg-befolkninga fikk tyngdepunkt i stadig eldre aldersklasser. Vi må følgelig vente at også en stadig økende del av den *gifte* befolkninga vil få høyere alder. *Det* gir imidlertid ikke hele forklaringa på de variasjonene figuren illustrerer. Aldersklassen fra 20 til 29 år utgjorde for eksempel en *større* del av befolkninga i 1930 enn i 1920. Likevel viser figur 3 at en langt *mindre* del av den gifte befolkninga befant seg i aldersklassen fra 15 til 29 år¹⁰ i 1930 enn ti år tidligere. En tilsvarende, noe mindre markant, utvikling gjorde seg gjeldende også i aldersgruppa mellom 30 og 49 år.

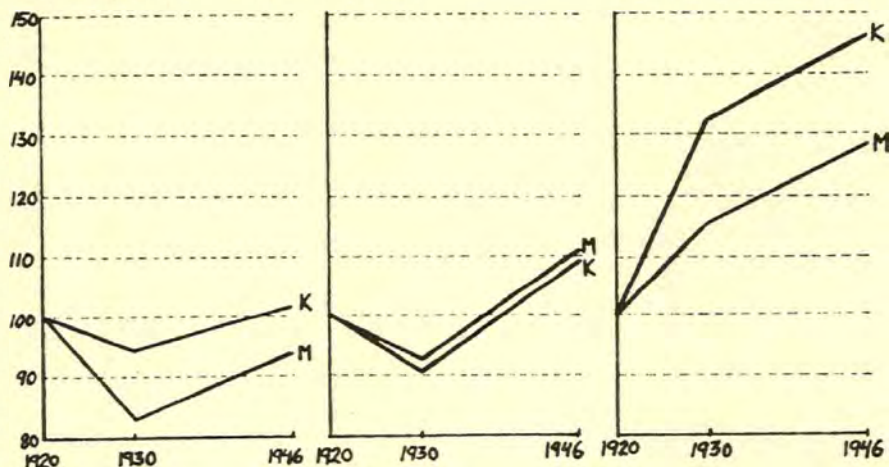

Fig. 3: Antall gifte i tre forskjellige aldersklasser, i 1920, 1930 og 1946

a) Aldersklassen 15 - 29 år. b) Aldersklassen 30 - 49 år. c) Aldersklassen 50 - 59 år.

M: Menn.

K: Kvinner.

Antall gifte er for begge kjønn og alle tre aldersklasser satt til 100 i 1920. Kurvene viser prosentvis variasjon i forhold til dette utgangspunktet.

Dette innebærer at giftealderen steg, og at den steg mest i de yngste aldersgruppene. Den viktigste årsaken til det må ha vært den økende arbeidsløsheten fra midten av tjuetåra. En følge av dette var langvarige forlovelser i påvente av en jobb - og en jobb førte ikke alltid til omgående giftemål heller. Informant nummer 13

hadde vært forlova i mange år da han som 28-åring fikk jobb på Borregaard i 1935. Likevel ble det ikke noe giftemål før drøyt et år senere, da det så ut til at han ville få beholde jobben.

«Jæ gikk et år», forteller han, «for kona tørte ikke gifte sæ. Det var ungdommens lodd den gangen, altså – døm var gla' i hverandre, men det va'kke snakk om å gifte sæ.»¹¹

Jentas engstelse i forhold til det å stifte familie var neppe uten grunn. Hun kjente sikkert flere eksempler på hvilken situasjon ny-stifta familier havna i om inntekta forsvant – eller om ekteskapet «måtte» settes ut i livet sjøl om det ikke hadde vært noen jobb inne i bildet i det hele tatt. Den situasjonen var ikke ukjent i byen. Informant nummer 14 gikk uten jobb helt til 1942, til han hadde fylt 29 år. Han forteller:

«Jæ hadde jo kameratær jæ, som var arbesledige – vi var jo en hel gjeng her nere. Og døm, den ene etter den andre, ja – døm måtte gifte sæ.»¹²

De av informantene mine som kommenterer en slik situasjon, eller som havna i den sjøl¹³, sier uten unntak at de økonomiske problemene som oppsto var så store at Forsorgskontoret måtte tre støttende til. Informant nummer 14 forteller for eksempel om de «uheldige» kameratene sine at «... døm havnæ på Fatti'kassæ.»¹⁴

Mange av de «unge» arbeidsløse fylte 30 år etter hvert. Det er rimelig å tro at seksuelt samliv må ha vært relativt vanlig, til tross for at redselen for å få barn vel var hovedårsaken til de lange forlovelsene. Tanken på et eventuelt barn var imidlertid neppe *eneste* årsak. Det kunne være vanskelig nok med et giftemål, uansett. Så lenge begge var ugifte, var det vanlig at de hver for seg «levde på familien». Giftna de seg, måtte det i tillegg skaffes midler til en bolig og en del «utstyr». I de fleste tilfellene ble dette en ekstrabelastning på foreldrenes økonomi. Informantene 14 og 15 forteller om de som «måtte» gifte seg at:

« – Døm eid'ente fem øre, døm eide nesten ente klea på kroppen ...

– Det var foreldra da, vet du, som måtte dele med det fattige greiene døm hadde.

– Ja, hjelpe døm te' e' seng og et kjøkkenbord og no'. Det var'nte no' aent, døm eid'ente fem øre – det var å gå på Fat-tigkassæ, det . . .»¹⁵

På tross av risikoen for å havne i en slik situasjon som de to informantene beskriver her, ser det ut til at det til en viss grad var et akseptert faktum at folk hadde seksuelt samliv før ekteskapet – i det minste når det gjaldt par som hadde gått forlova i lang tid uten å kunne gifte seg på grunn av arbeidsløshet. En av informantene forteller for eksempel at faren til jenta hans tilbød ham å flytte hjem til dem, der jenta bodde. «Han skjønte jo åssen det var», sier han om sin tilkommende svigerfar¹⁶.

Det er nærliggende å tro at en slik holdning hadde sammenheng med en utstrakt bruk av preventive midler. Fortsatt var nok imidlertid avbrutt samleie den vanligste måten å hindre befruktning på. Informant nummer 15 tenker vel på dette når hun forteller hvor viktig det var for guttene å «være forsiktig(e)». Kondombruk var nok ennå ganske uvanlig, men *ukjent* var det ikke.¹⁷

Konsekvensene av en uønska graviditet og et «nødvendig» ekteskap var altså godt kjent. Svært mange hadde venner og kjente som havna i den situasjonen. Likevel ser det altså ut til at seksuelt samliv var relativt vanlig – og til en viss grad akseptert av foreldrege-nerasjonen – i løpet av den mangeårige forlovelsestida.

Denne konflikten ble rimeligvis opplevd som svært dominerende av de som levde med den. Informant nummer 15 uttrykker det slik:

«Det var en skrekk og advarsel for mannfolka å være forsiktig når døm var ute med kvinnfolk, altså – det var jo *katastrofe*, vet du, å bli på veien med e'jente den tida.»¹⁸

Redselen for uønska graviditet gjorde seg imidlertid ikke bare gjeldende *utafor* ekteskapet. Samme informant forteller at da hun og mannen hennes gifta seg helt mot slutten av mellomkrigstida, så

«. . . ga vi oss tusan på at vi sku'kke ha no'n ungeflokk. Vi ville ikke *ha* det sånn som foreldra våres, i den fattigdommen . . . Og det var ungæne som gjorde mye, at døm fikk alle dissa stakkærs ungæne.»¹⁹

Passivisering – og to alternativer til passivitet

At arbeidsløshet lett fører til passivitet og tiltaksløshet, er et velkjent fenomen som ikke skulle trenge noen grundigere dokumentasjon. Skjønnlitterært er disse problemene skildra av Solveig Haugan i «Av jord er du kommet» og Ingvald Svinsaas i «I skyggen av et tårn».

Passiviseringen er ikke noe spesifikt ungdomsproblem, men det virker rimelig å tro at de unge var – og er – spesielt utsatt for denne konsekvensen av arbeidsløshet. Om den antagelsen er riktig, er vel årsaken at de unge ikke bare mangla et arbeid som skulle aktivisere dem, men også familie, en egen leilighet som krevde tid til vedlikehold, eller fagkunnskap fra tidligere yrkesaktivitet som kunne utnyttes i tilfeldige småjobber. De av mine informanter som gikk arbeidsløse ut gjennom tredveåra, framhever da også passiviteten som et vesentlig problem. Informant nummer 12 svarer for eksempel slik på et spørsmål om hvordan han opplevde situasjonen som ung og arbeidsløs:

«Å, herregud – du gadd absolutt ingen ting. Du lå omtrent te' midda'n hver dag. Du gadd ikke hogge ved en gang, vet du. Og så var'e å fly om kvelden da, vet du, og hjem og legge sæ om natta – og så var'e sammæ greiene, år etter år.»²⁰

Kommunen satte etter hvert i gang relativt omfattende kursvirksomhet for å motvirke denne passiviteten blant de unge arbeidsløse. Her skal vi kort se på to andre alternativer til leddiggangen: Arbeideridretts-laga og den politiske ungdomsbevegelsen.

I samsvar med prinsippene for tematisk avgrensning av min hovedoppgave vil jeg ikke forsøke å gi noen «fullstendig» beskrivelse av de to bevegelsene, slik vi fant dem i Sarpsborg. Jeg vil begrense handlinga av disse emnene til en påvising av at både arbeideridretts-laga og den politiske ungdomsbevegelsen sannsynligvis hadde stor betydning som alternativer til lediggang.

I Sarpsborg ble det første arbeideridretts-laget²¹ danna i 1927, for øvrig med informant nummer 6 som første formann. I løpet av kort tid hadde laget rundt 200 medlemmer. Året etter ble «AIL Sparta» stifta. Noen år senere fikk byen nok et arbeideridretts-lag, «Stjernen». I 1936 slutta dette laget og «Sarpsborg AIL» seg sammen under navnet «Brand».²²

Arbeideridretten fikk relativt stor tilslutning i Sarpsborg. Spesielt var oppslutninga om fotball-laga god. «Sparta» var i flere år blant de beste i Forbundet, og «Sarpsborg AIL» hadde også et velkjent fotball-lag. Av de 11 mannlige intervjuobjektene mine, var 6 medlemmer av et eller flere av disse idretts-laga. Flere av dem framhever fotballen som spesielt populær. Det ble imidlertid drevet idrett innen flere andre grener også: Svømming (ved «Høysandbadet» i Skjeberg), boksing, bryting, fri-idrett og turn.²³

Det politiske ungdomslaget i byen, AUF, fikk også ganske stor oppslutning:

«Det var'nte som nå – vi hadde vel etpar hundre medlemmer bare i Sarpsborg-laget!»²⁴

Informant nummer 14 forteller om aktivitets-tilbud til ungdommen i Sarpsborg. Om «ungdomslaget» sier hun:

«Ja, det var jo lissom det som var noe, det – det var jo det som var no . . .»²⁵

I likhet med arbeideridretts-laga drev ungdomslaget en mangesidig virksomhet. I større grad enn når det gjaldt idretten var også ungdomslaget et tilbud til begge kjønn:

«Vi hadde festligheter, dans og greier, og så foredrag. Aldri unntagen vi hadde *foredrag*, altså!»,²⁶ forteller

informant nummer 4. Informant nummer 12, som var medlem av laget i 8 – 10 år, sier om aktiviteten i laget:

«Det var alt mulig, det. Det var studiesirkler, teatergrupper, sanggrupper og såntno' – og politikk da, selvfølgelig. Og så reiste vi rundt i hele Østfold og underholdt for andre lag og sånn, da.»²⁷

Denne informanten, som deltok så aktivt i ungdomslaget, er den samme som beskrev den passiviserende effekten av arbeidsløsheten. Det virker lite dristig å anta at denne passiviteten ville blitt et enda større problem for ham *uten* de aktivitetene ungdomslaget kunne tilby.

Arbeideridrettens funksjon i denne sammenhengen er beskrevet av Petter Larsen i boka «Med AIF-stjerna på brystet». Han skriver:

«Det var nettopp på dette menneskelige planet at de nye idrettslagene utførte sin store misjon: De fikk engasjert tuse-
ner av ungdom som sto som «avvisere mot snøras» opp mot
veggen i en fortvilt og uforskyldt passivitet.»²⁸

Jeg har ikke kildemateriale som gir grunnlag for å si noe eksakt om i hvor stor grad det er riktig å betrakte arbeideridretten og den politiske ungdomsbevegelsen i Sarpsborg som reelle alternativer til den tiltaksløsheten informant nummer 12 beskrev. Det vi *vet* er for det første at alternativene fantes. For det andre vet vi at oppslutninga om dem var ganske stor, ikke minst i tredveåra, da arbeidsløsheten i byen var på det høyeste. I tillegg fantes svært få andre aktivitetstilbud i byen. På bakgrunn av dette er det ikke urimelig å tro at både ungdomspolitikken og aktivitetene rundt den, sammen med arbeideridretten var av ganske vesentlig betydning for de mange unge Sarpsborg-innbyggerne som gikk uten arbeid.

Individuelle tiltak mot arbeidsløshet

Dårlig grobunn for «enmannsbedrifter»

I Cappelens Norgeshistorie beskriver Edvard Bull hvordan enkelte kunne «begynne for seg sjøl» som et alternativ til arbeidsløshet.²⁹ Han nevner for eksempel hvordan møbelsnekkerne i byene – som i mellomkrigstida ble utkonkurrert av den nye møbelindustrien på Møre – starta små «enmannsbedrifter» og forsøkte å konkurrere på egen hånd.

Kildene tyder ikke på at slike tiltak var vanlige i Sarpsborg, på tross av at arbeidsløsheten ble ganske omfattende i tredveåra. Vi skal kort se på *tre* mulige årsaker til at slike tiltak ikke hadde særlig god grobunn i Sarpsborg.

For det første har vi sett at de arbeidsløse i Sarpsborg i stor grad var *unge* – og at mange av dem aldri hadde hatt arbeid. Arbeidskontoret rubriserte dem som nevnt som «ulærte» – og betegnelsen hadde nok et reelt innhold for mange. Den som ikke hadde yrkespraksis, hadde små muligheter til å tilegne seg nok fagkunnskap til å begynne på egen hånd.

Dette fenomenet var ikke særegnet for Sarpsborg. I avsnittet om befolknings-situasjonen i byen, har jeg imidlertid søkt å vise at de unge relativt sett utgjorde en større del av de arbeidsløse enn i landet for øvrig. I så fall er det rimelig å tro at dette forholdet var medvirkende til at «egenaktiviteten» blant arbeidsløse i Sarpsborg var mindre enn i enkelte andre arbeidermiljøer som var ramma av arbeidsløshet.

En annen årsak kan ha vært den relativt ensidige fordelinga av arbeidsplasser man hadde i Sarpsborg. I storindustri-miljøet rundt Sarpsfossen innebar ikke en tidligere yrkesaktivitet nødvendigvis at vedkommende hadde et brukbart utgangspunkt for å skape seg en «egen» karriere. Det er nærliggende å tro at en som har vært engasjert i håndverksprega arbeid lettere vil kunne utnytte *sin* fagkunnskap mens han gikk arbeidsløs, enn en som hadde stått ved en papirmaskin på Borregaard. Den spesialiserte fagkunnskapen *han* satt inne med, hadde neppe like stor overføringsverdi til en ny situasjon som møbelsnekkerens. Svært få av de som registrerte seg som arbeidsløse i Sarpsborg hadde slik håndverksmessig bakgrunn.³⁰

For det tredje kunne allerede etablerte håndverkere relativt lett beskytte faget mot «inntrengere» i et miljø der fagorganisasjonen sto så sterkt som i Sarpsborg. Da antall «amatør-skomakere» i byen tok til å øke sammen med arbeidsløsheten, rykka «Sarpsborg Skomakerlaug» ut med en fordømmelse av denne virksomheten i «Sarpsborg Arbeiderblad». Skomakerne skrev blant annet:

«Vi vil med disse linjer rette en appell til våre konkurrenter utenom faget om å gi avkall på denne konkurranse. Som fagorganiserte arbeidere vil de sikkert forstå at det er noe som heter solidaritet også med andre fag.»³¹

Året etter sendte skomakerne i byen et brev til borgermesteren, der de anklaga de kommunale myndighetene for å ha bidratt til denne situasjonen, ved et arbeidsløshetstiltak vi skal se nærmere på i neste kapittel: Et tilbud til de arbeidsløse om å reparere skotøyet sitt sjøl under faglig veiledning på et «kommunalt skomakerverksted». Vi skal se at skomakernes reaksjon førte til at kommunen la ned denne virksomheten.

Fiske, bærplukking og småhandel

Det ser altså ut til at de som gikk uten arbeid i Sarpsborg hadde små muligheter til å reagere på arbeidsløsheten ved å sette i gang systematisk yrkesaktivitet på egen hånd.

Det innebærer imidlertid ikke at de arbeidsløse hver for seg var helt uten muligheter til å gjøre sin private situasjon noe mindre vanskelig – sjøl om mulighetene var få og av liten praktisk betydning. Fiske og bærplukking kunne gi mattilskudd og noen kroner i inntekt. I tillegg var slik aktivitet sikkert et kjærkomment avbrudd i den monotone ensformigheten vi har sett lett prege de arbeidsløses hverdag. De som bodde i de gamle «Borregaard-brakkene» disponerte en jordlapp som kunne gi anledning for ei lita ekstraintekt – sjøl om de aller fleste nok trengte det «parsellen» kunne kaste av seg til eget bruk.

Det ser ut til at *fiske* var en mulighet relativt mange benytta seg av, både under arbeidskonflikter og ordinær arbeidsløshet. Det var i første rekke Skjebergkilen og områdene utover mot Hvaler som var aktuelle, fordi disse kunne nås ved hjelp av båter som samorganisasjonens feriehjem («Bukten») hadde til utlån. En god del drev imidlertid med innlandsfiske også, i Glomma eller innsjøene i omlandet rundt byen.

Under lock-outen i papirindustrien i august 1921, hadde «Smaalenenes Social-Demokrati» en reportasje etter samtaler med lock-outede Borregaard-arbeidere. Avisa nevner at mange «har dratt til sjøs for å fiske.»³² Informant nummer 5 gikk uten arbeid store deler av dette året, både på grunn av arbeidskonflikter og innskrenkninger ved Borregaard. Han forteller at fiske – i hans tilfelle i innsjøene rundt byen – ga ham og familien viktige tilskudd til kostholdet.³³

Det ser ut til at det til en viss grad var forventet at de arbeidsløse skulle benytte seg av denne muligheten. I 1927 tok «Smaalenenes Social-Demokrati» opp en rekke klager som var blitt retta mot forholda ved Sarpsborg Forsorgskontor. En av klagene ble framsatt av en arbeidsløs som mente seg berettiget til et pengetilskudd, men som i stedet var blitt bedt om å «reise til Skjeberg og fiske som så mange andre.»³⁴ At det virkelig *var* «mange» som prøvde å bruke de mulighetene fisket ga, tyder en fem år yngre kommentar i

«Sarpsborg Arbeiderblad» på. «Høstmakrellen kommer», står det i ei overskrift, og vi får vite at det «foruten fiskere som strømmer til, er (. .) kommet en mengde arbeidsledige.»³⁵

Bærplukking ser også ut til å ha vært relativt vanlig blant de arbeidsløse, både for salg og som tilskudd til egen husholdning. Noe tilskudd av betydning kunne vel neppe bærplukkinga gi, men *litt* ble det likevel. Informant nummer 13 forteller for eksempel:

- « – Om høsten var jæ ute og pella bær, vet du.
- Pella du te' eget forbruk, eller?
- Nei, jæ solgte. Tyttebær fikk vi femogtjue ør liter'n for.
- Var'e såpass at det gikk an å gjøre no' fortjeneste på det?
- Nei . . . det ble *noe*. Du sku' ha et plagg, du sku' ha te' å levæ – du måtte kunne hjælpe te' lite'ranne.»³⁶

Mulighetene til å tjene noe på småsalg, torghandel og lignende var også små. I likhet med bærplukkinga kunne det imidlertid gi *noe* i overskudd. Slik virksomhet forutsatte naturligvis at vedkommende *hadde* noe å selge – og *det* gjaldt nok ikke så mange.

Informant nummer 13 forteller imidlertid at han hadde et visst utbytte av slik handel den tida han gikk arbeidsløs. Han fikk leid seg et par «parseller» som ikke var i bruk. På dem planta han blomster, grønnsaker og jordbær som han senere solgte på torget. Han hadde også muligheter til å fore opp en gris for salg –

« . . . men det ble elendig fortjeneste, vet du. Folk hadde ikke råd te' å kjøpe. Døm sku' ha det billi'æst mulig.»³⁷

Noter

- 1 Hovedkilden til arbeidsløshetens omfang og variasjon, årsrapportene og de månedlige oversiktene over arbeidsmarkedet fra Sarpsborg Arbeidskontor, gir ikke noe *fullgodt* bilde av arbeidsløsheten i byen i åra mellom 1918 og 1940. Mye av den «skjulte arbeidsløsheten» vil måtte forbli skjult. Tallene gir dessuten neppe noe fornuftig bilde av omfanget av den kvinnelige arbeidsløsheten. Svært mange kvinner som kunne tenke seg en jobb, unnlot sannsynligvis å melde seg på Arbeidskontoret. Ungjenter på jakt etter arbeid hadde ikke så mange alternativer til «Papirsalen» og «Cellulosen» på Borregaard. Det var videre ikke akseptert som god tone at gifte kvinner med mann i fullt arbeid hadde egen jobb. Flere kvinner som gikk fra jobben etter press, og det er neppe sannsynlig at de meldte seg på Arbeidskontoret så lenge et sosialt press forelå. De relativt beskjedne ledighetstallene for kvinner dekker derfor etter all sannsynlighet over en arbeidsløshet av adskillig større omfang.

- 2 Se tabell 3, Registrerte arbeidsløse ved Sarpsborg Arbeidskontor, i hovedoppgaven, s. 116 ff.
- 3 Se figur 1, Antall registrerte arbeidsløse, i hovedoppgaven, s. 4.
- 4 Det var et ufravikelig krav ved utdeling av nødsarbeid i byen at vedkommende hadde hjemstavnsrett i Sarpsborg.
- 5 Edvard Bull, *Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd*, Oslo 1972, s. 296
- 6 De kildekritiske momenter har jeg diskutert under avsnittet om psykologiske momenter i min hovedoppgave, s. 20 ff.
- 7 Informant nr. 4 (årgang 1900, arbeidsplass på Borregaard: Renseriet), lydbånd B - 953 - 1. Lydbånd (kassetten) er tilgjengelige på Borgarsyssel Museum i Sarpsborg. Koden (f.eks. B - 953 - 1) viser til kassett, telleverk på kassettpiller og kasset- tens side. Eksemplet ovenfor betyr følgende kassett B, side 1, telleverk 953. Av hen- syn til personvernet er lydbåndintervjuene klausul-belagt.
- 8 Kilder: Folketellinga 1920, hefte 3, s. 90 f.; Folktellinga 1930, hefte 3, s. 83, og Fol- ketellinga 1946, hefte 3, s. 138 f.
- 9 Samme kildene som i note 8
- 10 Aldersklassene 15 til 29 og 20 til 29 er naturligvis ikke uten videre sammenlignbare. Folketellingsmaterialet viser imidlertid at en svært liten del av den gifte befolkninga befinner seg mellom 15 og 19 år. Ikke i noen av tilfellene overstiger dette tallet 10 personer. For oss får dette følgelig svært liten betydning, og en sammenstilling av de to avvikende aldersklassene kan forsvares.
- 11 I - 232 - 2 (Informant 11, årgang 1902, Papirsalen)
- 12 K - 302 - 1 (Informant 14, årgang 1913, Sentralverkstedet)
- 13 Dette gjelder i det minste to av informantene. Av hensyn til personvernet finner jeg det imidlertid ikke riktig å gi noen referanse til lydbånd-intervjuet.
- 14 K - 315 - 1 (Informant 14)
- 15 K - 320 - 1 (Informant 14 og informant 15, årgang 1914, Rengjøringsavdeling)
- 16 Jeg velger å la sitatet stå uten henvisning til lydbånd, med samme begrunnelse som i note 13.
- 17 Allerede fra tidlig i tjuetåra tok «Smaalenenes Social-Demokrat» inn kondomannon- ser. «Sarpsborg Arbeiderblad» gjorde det samme. Informant nummer 15 gir da også uttrykk for at kondomer ble brukt i en viss utstrekning. L - 110 - 1
- 18 K - 290 - 1 (Informant 15)
- 19 L - 110 - 1 (Informant 15)
- 20 I - 148 - 1 (Informant 12, årgang 1914, Renseriet)
- 21 «Arbeidernes Idrettsforbund» (AIL) ble stifta i 1924, etter at femten medlemmer av «Fagforeningenes idrettsforening» ble ekskludert fra «Norges Landsforbund for Idrett». Foranledningen var at «Internasjonalen» var blitt spilt på et idretts-stevne. Da hadde det imidlertid vært en sterk misnøye med Landsforbundet innen arbeider- bevegelsen i flere år allerede. Dette kom særlig til uttrykk etter at idrettsforeninger var blitt brukt som rekrutteringsorganisasjoner for streikebrytere under «Storkon- flikten» i 1921. AIF kom til å bestå helt fram til 1946. Da ble de to forbunda samla i «Norges Idrettsforbund». Umiddelbart før annen verdenskrig hadde AIF om lag 100 000 medlemmer.
- 22 *Gjennom Samhold til bedre kår*. Femtiårs jubileumsberetning for fagbevegelsen i Sarpsborgdistrikt. Ved Magnus Eftedal og Hans Hansen, Sarpsborg 1951, s. 150 f. Informant 4, M - 274 - 2.
- 23 M - 280 - 2
- 24 M - 319 - 2 (Informant 4)

- 25 M – 324 – 2 (Informant 14)
- 26 M – 330 – 2 (Informant 4)
- 27 I – 203 – 1 (Informant 12)
- 28 Petter Larsen, *Med AIF-stjerna på brystet*, Oslo 1979, s. 239
- 29 Norges historie, red. Knut Mykland, bd. 13: Edvard Bull, *Klassekamp og fellesskap 1920 – 1945*, Oslo 1979, s. 106 f.
- 30 Dette framgår av Arbeidskontorets månedlige «situasjonsrapporter», som foreligger relativt komplett fra 1932. Komm.Ark.
- 31 *Sarpsborg Arbeiderblad*, 3.3. 1937
- 32 *Smaalenenes Social-Demokrat*, 25.8. 1921
- 33 C – 3 – 2 (Informant 5, årgang 1897, Papirfabrikk I)
- 34 *Smaalenenes Social-Demokrat*, 29.1. 1927
- 35 *Sarpsborg Arbeiderblad*, 27.8. 1932
- 36 I – 219 – 2 (Informant 13, årgang 1907, Anlegget, Klorfabrikken)
- 37 I – 192 – 2 (Informant 13)

Intervju med Odd Olsen

«Vi gikk nesten hver dag og spurte om arbeid»

Ungdomsår og arbeidsledighet i tredveårene

Odd Olsen, f. 1919, vokste opp i gruvesamfunnet på Løkken i Sør-Trøndelag i mellomkrigsåra. Den store arbeidsplassen på Løkken var gruva, som ble eid av Orkla Grube Aktiebolag, seinere Orkla Industrier. Som de fleste ungdommene ble Olsen stående i årevis utafor portene. Olsen brukte de arbeidsledige ungdomsåra til å drive idrett og delta i aktivitetene i AUF hvor han var medlem. Under krigen gikk han over til NKP, deltok i motstandsarbeidet og tilbrakte flere av krigsåra i tysk konsentrasjonsleir. Etter krigen var han kommunestyrerepresentant for NKP i 20 år. Han ble med i SV fra partiets stiftelse og representerte SV i Sør-Trøndelag Fylkesting. Olsen er forretningsfører i Sør-Trøndelag Arbeidsmandsforening.

Intervjuet ble gjennomført av Kjell Rønningsbakk i 1982.

O.O.: Jeg ble konfirmert i 1933 og det var jo midt i den verste perioden når det gjelder arbeidsledighet. Løkken var ikke noe unntak. Det var stor ledighet og nesten umulig å få seg en jobb. Jeg gikk arbeidsledig fra jeg ble konfirmert i 1933 til under krigen med bare noen småjobber nå og da. Det var nesten en klasseforskjell mellom de ledige og de som var i fast arbeid. Etter datidens forhold hadde de med fast jobb i gruva en relativ bra levestandard.

K.R.: Var det på noen måte konflikt mellom dere som var ledige og de som var i fast arbeid?

O.O.: Noen konflikt kan vi stort sett ikke si at det var. De var jamnt over veldig greie og hjalp oss som var ledige. Skulle vi for

eksempel på en fest, spanderte de på oss. Så noen konflikt kan vi ikke snakke om. Men vi som gikk ledige, misunte dem jo. Det å få arbeid i gruva var noe stort den gangen, men nå kvier folk seg for å ta jobben når de får arbeid i gruva.

En sensasjon å få arbeid

K.R.: Var den relativt høyt lønna siden arbeid i gruva var så ettertraktet?

O.O.: Det var stor ledighet og det å få arbeid var i seg sjøl en sensasjon. Vi gikk nesten hver dag og spurte om arbeid. Ingeniørene måtte bli lei av oss til slutt. De hadde oppslag på døra om at det ikke var noe arbeid. Men vi kom likevel og spurte. For det hendte en og annen gangen at de tok inn en. Derfor gikk vi der og trødde. Vi kunne jo få noen dagers arbeid om sommeren, dersom vi var heldige. Det kunne være for en fjorten dagers tid eller til og med opp til en måned. Eller det kunne være noen dager med snømåking om vinteren. Det ble som regel ikke mer enn tre dager. Gruva kunne nemlig ikke ha noen i arbeid i mer enn tre dager uten å melde dem inn i trygdekassen. Men fortsatte det å snø, kunne vi jo være heldige å få nye tre dager.

Arbeideridrett

K.R.: Du var selv en aktiv idrettsmann. Hvordan var idrettsaktivitetene blant de arbeidsledige?

O.O.: Det var stor aktivitet innen idretten, og for oss var det en stor velsignelse at vi hadde noe å være engasjert i. Sjøl om vi gikk «kronisk» ledige, hadde vi egentlig ikke fritidsproblemer på Løkken. Det var tre idrettslag der den gangen og aktiviteten var veldig stor. Alle ungdommer var med i en eller annen form for idrett. Mest populært var ski og fotball. Jeg stod i idrettslaget Tor. Det var politikk med i bildet når vi skulle velge idrettslag. De tre idrettslagene på Løkken tilhørte tre forskjellige forbund. Tor tilhørte den norske seksjonen av RSI eller Den Røde Sportsinternasjonale.

K.R.: Hvor mange lag var tilsluttet RSI (Den Røde Sportsinternasjonale)?

O.O.: På landsbasis kjenner jeg ikke til hvor mange lag som var med i RSI. I Trondheim for eksempel, stod RSI ganske sterkt. Der hadde vi Ørnulf som var et lag med fire – fem hundre medlemmer, eget musikkorps og stor svømmetropp. Av andre lag kan jeg nevne Lyn, AIL, Jerv. Utafor Trondheim var det imidlertid få RSI-lag. Jeg kan ikke huske at det var flere enn Tor på Løkken. Det var ganske stor aktivitet i RSI, men det var først og fremst i de større byene, som Bergen, Oslo og Trondheim.

K.R.: Hvilke idrettsgrener drev dere med i Tor?

O.O.: Ved siden av ski og fotball, drev vi mest med svømming og friidrett, skyting og turn. Ellers var vi stort sett med på alt som ble drevet av idrett.

K.R.: Deltok jentene på like fot med guttene?

O.O.: Også jentene var med. De deltok først og fremst i svømming. Tor var en kombinasjon av idrettslag og ungdomslag. Vi hadde regelmessige møter der det alltid var godt oppmøte, av både jenter og gutter. På møtene hadde vi forskjellige typer underholdning, handskrevet lagsavis og en «sving-om». Jeg var nitten år den gangen jeg ble formann i Tor som på denne tida hadde vel hundre medlemmer og nesten hundre aktive.

K.R.: Var også jentene i Tor arbeidsledige?

O.O.: Jentene var i samme situasjon som guttene. Det har aldri vært mange jobber for kvinner på Løkken. Det var noen kvinner som arbeidet i vaskeriet på gruva, de såkalte skeiderskene. Men det var ikke flere enn åtte – ti skeidersker.

K.R.: Hadde disse kvinnene lavere lønn enn mennene som arbeidet i gruva?

O.O.: De var nok lavere lønnet enn mennene i gruva, men hvor mye lavere tørr jeg ikke si.

Smalhans

K.R.: Fikk dere arbeidsledighetstrygd?

O.O.: Nei, vi fikk ingen arbeidsledighetstrygd. Eneste utveien var fattigkassa og matlapper. Det var svært mange som ble nødt til å gå dit for å få til mat.

K.R.: Hvor mange var dere i din familie?

O.O.: Vi var tre søsken. Etter datidens forhold var vi en relativt liten familie. Faren min var i en lengre periode sjuk. Det var først og fremst fars sjukdom som førte til at mor fikk arbeid i vaskeriet. Lønna ho fikk var heller beskjeden, sjøl etter datidens forhold. Når ho måtte forsørge familien på den, så måtte det jo bli smalhans.

Aktiv fagforening ved gruva

K.R.: Hvordan var det øvrige organisasjonslivet på Løkken?

O.O.: Ved gruva var det ei aktiv fagforening med et stort radikalt innslag. Foreninga har alltid vært dominert av sosialdemokrater, men det var en del flinke kommunister som gjorde seg gjeldende i fagforeninga. For eksempel var kassereren i foreninga gjennom mange år en aktiv og dyktig kommunist.

K.R.: Hvordan foregikk arbeidet i fagforeninga på Løkken i mellomkrigsårene?

O.O.: Arbeidet i fagforeninga skjedde i tradisjonelle former. Jeg kan ikke huske noe spesielt. Det var medlemsmøter, valg av tillitsmenn og aktiviteter i forbindelse med tariffrevisjonene med blant annet utforming av krav. Jeg kan ikke si at det var noen særtrekk ved fagforeningsarbeidet på Løkken. Sjøl var jeg ikke så mye med. Fagorientert ble jeg først i 1937. Da hadde jeg for første gang en jobb med en viss varighet. Det var den første sjansen jeg hadde til å fagorganisere meg. Jeg var da med på å bygge det nye Folkets Hus på Løkken.

Arbeiderungdomslaget

O.O.: Vi hadde også et aktivt arbeiderungdomslag. Det var i 1934 jeg ble med i arbeiderungdomslaget og deltok aktivt der til krigsutbruddet. Det var stor aktivitet i laget. Vi hadde blant annet to hytter som lå ved siden av hverandre. Ved siden av disse hyttene bygde vi

en dansehøll. Det var møter hver fjortende dag med tredve – førti – femti deltagere. Også i arbeiderungdomslaget hadde vi ei handskrevet lagsavis til hvert møte ved siden av at det ble tatt opp aktuelle saker. En av de aktive i laget var Ingvald Svinsås. Han ble siden forfatter og har skildret miljøet på Løkken i mange bøker.

Aktivitetene i idretts- og ungdomsbevegelsen førte til at i alle fall jeg var fullt beskjeftiget.

K.R.: Var den handskrevete lagsavisa laget i kun ett eksemplar eller var den mangfoldiggjort på noen måte?

O.O.: Den var skrevet i en protokoll som ble lest opp på møtene. Redaktørjobben gikk på omgang. På hvert møte ble det valgt en redaktør for lagsavisa som hadde ansvaret for å skrive sjøl eller for å skaffe stoff.

K.R.: Hva ble skrevet i lagsavisa?

O.O.: Det husker jeg ikke så nøye, men det var stort sett aktuelle spørsmål som ble tatt opp ved siden av generelle politiske problemer. Lagsavisa ble laget på den samme måten i idrettslaget også.

K.R.: Hadde dere noen form for kursvirksomhet i laget?

O.O.: Det var i grunnen lite med kursvirksomhet, men en del kurs hadde vi jo. Det var i organisasjonsarbeid og om aktuelle politiske og teoretiske problemer. Gjennom både idretts- og ungdomsbevegelsen fikk vi en veldig god trening i praktisk organisasjonsarbeid, med møteledelse, føring av protokoll og lignende. I forhold til hva man ofte opplever i dag, lå vi på et høyt nivå. Dessuten var det temmelig mange som fikk denne opplæringa og treninga i organisasjonsarbeid. Vi skiftet for eksempel alltid på å ha møteledelsen. Dessuten var det alltid sang på møtene den gangen. Det var ikke snakk om annet. Vi sang flere arbeidersanger på hvert møte. Det var arbeidersangene det gikk på og dem kunne vi.

K.R.: Hvor foregikk kursene, var de lagt til Løkken eller var de organisert på fylkesplan?

O.O.: Kursene var lagt til Løkken. Etter at AIF og RSI ble slått sammen kan jeg imidlertid huske at jeg deltok i et ukes kurs i praktisk administrasjonsarbeid som AIF arrangerte på Utøya.

Oppkjøp av dyktige idrettsutøvere

K.R.: Hvilke følger fikk det at det var tre konkurrerende idrettslag på Løkken?

O.O.: Konkurransen mellom lagene var nok en sterkt medvirkende årsak til det høge aktivitetsnivået. Nesten alle var på en eller annen måte trekt med i aktiviteter av forskjellig slag. I dag er det en atskillig lavere aktivitet.

K.R.: Hvordan var organisasjonslivet utafor arbeiderbevegelsen på Løkken?

O.O.: Det jeg kjenner mest til er det borgerlige idrettslaget, Løkken Idrettslag. Det var tilsluttet Norges Idrettsforbund. Det var et typisk klasseskille mellom dette laget og de to arbeideridrettslagene Tor og Fjell. Det var først og fremst funksjonærene ved gruva som dannet grunnstammen i Løkken IL, sammen med det lavere funksjonærskiktet for øvrig. Alle arbeidsformennene tilhørte dette laget. Det var sjølsagt også en del andre som var med der.

Kampen om å få seg arbeid kom inn i bildet når det gjaldt hvilket idrettslag en skulle tilhøre. Funksjonærer og ingeniører fra gruva var med i ledelsen i det borgerlige idrettslaget. En del av disse hadde mulighet til å skaffe jobb til dem som gikk inn i Løkken IL. Dette var en mulighet som en del av ingeniørene benyttet seg av. Det var derfor en del flinke idrettsutøvere som gikk over fra Tor eller Fjell til Løkken IL, ettersom de på denne måten fikk større sjanse for å få seg arbeid.

K.R.: Var medlemmene i Løkken IL med i et bestemt politisk parti?

O.O.: Det veit jeg ikke, men de fleste tilhørte jo et borgerlig parti. For de høyere funksjonærene måtte det være Høyre, dersom de skulle være politisk aktive. Dette er jo noe som har hengt med helt til i dag. Jeg veit ikke om noen innen administrasjonen i dette idrettslaget som har stått lenger til venstre enn til partiet Venstre. De fleste sognet til Høyre.

K.R.: Forekom det noen slags form for «oppkjøp» av de beste idrettsutøverne fra Tor og Fjell?

O.O.: I en viss utstrekning gjorde det nok det. Men det var en veldig sterk klassebevissthet, slik at det skulle mye til. Vi bodde tett og det var litt av en forbrytelse av en arbeidergutt fra brakkene å gå inn i Løkken Idrettslag. Det var ikke så lett å gjøre noe slikt, men det forekom.

K.R.: Ble arbeiderungdommer som gikk inn i Løkken Idrettslag utfrosset eller ble de akseptert likefullt?

O.O.: Utfrosset ble de kanskje ikke, men det ble ofte i det minste en litt mer kjølig tone overfor de som sviktet og gikk inn i det borgerlige idrettslaget.

K.R.: Hvor deltok dere i konkurranser?

O.O.: Vi hadde idrettsbane på Løkken der det ble arrangert mange idrettsstevner. Men når vi reiste utafor Løkken for å delta i konkurranser, gikk turen mest til Trondheim. Etter samlinga av idrettsbevegelsen like før krigen, da AIF og RSI ble slått sammen, fikk vi en egen idrettskrets, Orkla og Gauldal Arbeideridrettskrets. Ledelsen av denne kretsen ble lagt til Løkken. Jeg var med i ledelsen i idrettskretsen, blant annet som kasserer. På denne tida var det atskillig mange idrettslag som konkurrerte. På Orkanger¹ hadde vi Njardar, vi hadde AIF – lag på Fannrem og Svorkmo², vi hadde flere i Gauldalen, det var Hovin, Støren og Lundamo blant annet. Flest lag var det sjølsagt i Trondheim.

Arbeid i gruva mot jakt og fiskerett

K.R.: Kan du fortelle om de årlige revyene som dere laget?

O.O.: De årlige revyene var storarrangementer til gangs. Det ble lagt opp til hva vi kalte marked med underholdning av forskjellige slag. Vi hadde skuespill, sketsjer og musikk, men det store innslaget var de årlige revyene. Det var aktuelle saker som ble tatt opp i revyene. Det kunne være alle mulige forskjellige ting, som ble tatt opp, fra lokale sladderhistorier til politiske problemer, som arbeidsledigheten. Jeg kan nevne ei strofe fra en av revyene som tok opp problemet med den store ledigheten og hvem som skulle få arbeid.

I denne strofa het det:

«Har du jaktterreng og fiskevann
så må det arbeid bli.»

Spesielt i en periode var det mange bønder som fikk arbeid i gruva. Det hadde sammenheng med at flere av ingeniørene ved gruva var veldig jakt- og fiskeinteressert. For å skaffe seg jakt og fiskerettigheter måtte de ha kontakt med bønder i traktene omkring Løkken. Ei vanlig form for gjenytelse var at bonden eller en av hans sønner fikk arbeid i gruva mot at ingeniøren fikk jakt og fiskerettigheter.

Revyene berørte et vidt spekter av hendelser og tema. Også riks-politiske spørsmål ble tatt opp.

K.R.: Hvordan var forholdet til bondeungdommen?

O.O.: Forholdet til bondeungdommen var egentlig ikke godt. Det var et visst motsetningsforhold overfor dem, blant annet på grunn av det jeg nevnte i sted. Sjølsagt hadde vi også enkelte venner blant bondeungdommen, men vi som vokste opp i gruvemiljøet på Løkken var nok en spesiell gruppe. Det førte til at kontakten med andre grupper av ungdommer ikke var riktig god. Det kunne for eksempel by på problemer når vi i helgene reiste ut på bygdene på fest. Da kunne det av og til oppstå slagsmål mellom Løkken-gutter og bondeungdommer. Skylda for slike tumulter kunne sikkert være likelig fordelt.

Alkohol og fritid

K.R.: Du nevnte at dere ikke hadde fritidsproblemer. Var det alkoholproblemer blant de ledige ungdommene?

O.O.: Det vil jeg si var veldig lite. Alkoholproblemer i den grad som vi opplever det nå blant ungdom, hadde vi ikke. Ølet var for eksempel ukjent for oss. Ei flaske Pils tror jeg ikke at jeg drakk før lenge etter at jeg var voksen. Men alkohol hørte jo med, men bare i forbindelse med lørdagskveld og fest. Skjenk midt i uka forekom sjelden. Men det kunne jo, spesielt tidlig i tredveårene, være nok så mye bråk med slagsmål og fyll på festene.

Anleggsmiljøet

K.R.: Var det spesielt mye slagsmål og bråk *tidlig* i tredveårene?

O.O.: Det skjedde ei utvikling når det gjelder bråk og fyll på festene i løpet av tredveårene. Denne utviklinga hadde pågått gjennom lang tid. Under anleggstida var det alminnelig med slagsmål. Det har sammenheng med at det til anleggssteder som Løkken kom folk fra hele landet og fra andre land, vanligvis svenske og finner. I forbindelse med festing i helgene kom det ofte til slagsmål. Dette holdt seg til langt utover i tredveårene, men det avtok mer og mer. I de siste årene før krigen var slagsmål en sjeldenhet.

K.R.: Hva tror du er grunnen til denne endringa?

O.O.: En medvirkende årsak var nok at folk var blitt mer sammensveiset. Folk hadde jo flyttet sammen fra forskjellige miljøer. Etter hvert som de bodde sammen og ble mer og mer kjent, ble det færre og færre slagsmål.

K.R.: Innflytterne ble altså med i det lokale foreningslivet og opp-tatt i lokalmiljøet?

O.O.: Et gruvesamfunn som Løkken består jo av innflyttere. Men jo lengre tid de bodde der, jo mer ble de sammensveiset til én gruppe mennesker. Det førte til at det ble færre og færre av de typiske problemene som folk hadde tatt med seg fra anleggslivet. Nå er jo et fenomen som slagsmål en sjeldenhet i anleggsmiljøet også.

Ikke fem øre i offentlig tilskott

K.R.: Det var mange steder organisert egne bridge- og sjakkklubber for arbeidsfolk. Fantes det slike klubber på Løkken?

O.O.: Vi hadde sjakkklubb på Løkken også. Det var en av aktivitetene. Jeg var ikke så mye med der, men det var en aktiv klubb. Faren min var en aktiv sjakkspiller. I de siste årene før krigen gikk de forresten mer over til bridge.

Ellers kan jeg nevne at vi også drev med miniatyrskyting. Vi ordnet oss bane i Folkets Hus og drev med skyting hele året. Det

var ikke noe snakk om å få tilskott til skyttebanen. Vi bygde den sjøl på dugnad. Økonomien maktet vi også. Det virker litt snedig nå når de må løpe rundt som reklamefigurer. Nå må de ha penger fra banker og forretningsstand for å kunne drive i tillegg til betydelige tilskott fra stat, kommune og tippemidler. Det blir av og til så en spekulerer på hva som er galt. Den gangen hadde vi ikke penger. Vi fikk ingen økonomisk støtte og vi var arbeidsledige. Vi måtte skrape sammen til det vi trengte. Vi leide en lastebil med pressening over når vi skulle til idrettsarrangementer utafor Løkken. Vi tok alltid med oss mat på idrettsstevner. Vi hadde jo ikke noe ekstra å kjøpe mat for ved slike arrangementer. Kanskje kunne vi ha penger til en kopp kaffe, men det var også det eneste. Likevel hadde vi en voldsom aktivitet på alle områder. Det må jo være noe med mentaliteten og innstillinga som gjør at idrettsfolk i dag sier, at de er avhengig av Kreditkassen – og springer rundt som levende reklameskilt for dem – for å skaffe penger nok til idretten.

Spartansk utstyr, men ingen tribunesittere

K.R.: Hvordan var utstyret dere hadde den gangen?

O.O.: Det var spartansk. Det hendte jo at det var flere som hoppet på det samme skiparet i et og samme rennet. I slike situasjoner måtte vi unngå at de to som hoppet på det samme skiparet skulle hoppe etter hverandre. Det måtte jo bli tid til å bære skiene opp fra sletta igjen før neste mann kunne hoppe på dem. Det var ofte mødre eller naboer som ordnet seg på denne måten. En og samme familie hadde ikke råd til to par hoppski. Men det forhindret ikke at naboen kunne få låne det ene paret en hadde.

Fotballene måtte vi bøte slik at de ikke så ut til slutt. De ble vel utslitte før de ble kasserte. Men artig var det.

K.R.: Var det en tilsvarende aktivitet i Løkken Idrettslag?

O.O.: Det var bra aktivitet i det laget også. Alle de tre idrettslagene hadde minst tre fotballlag, A-, B-, og C-lag. I tillegg kom junior og guttelag. Til sammen kunne vi ha 15 fotballag på Løkken.

K.R.: Hvor mange innbyggere hadde Løkken i mellomkrigsårene?

O.O.: Jeg antar at det var et sted mellom tre og fire tusen. Som vi skjønner var alle med. Det var ingen tribuneslitere.

K.R.: Hvorfor datt idrettsaktiviteten slik sammen etter at de tre idrettslagene ble slått sammen til Løkken Idrettsforening etter krigen?

O.O.: En sterkt medvirkende årsak til den høye aktiviteten var at det var tre konkurrerende lag. Dessuten var det av stor betydning at det gikk på politiske skillelinjer. Det gjorde at innsatsen ble stor. Her skulle man være bedre enn de andre lagene. Viktig er også miljøet og den store ledigheten, som førte til at vi hadde rikelig med tid til å holde på. En annen viktig grunn er dessuten at vi var sterkt engasjerte. Det var ikke slik at det har blitt i de seinere årene, at det var så mange forskjellige ting som trekker til seg interessen hos folk. Jeg tror for eksempel at blant annet fjernsynet har virket passiviserende. Nå er det ofte vanskelig å få til et møte fordi det er ett eller annet viktig i fjernsynet. Fjernsynet er sjølsagt bare én ting blant mange andre som har trekt interessen i mange forskjellige retninger.

Miljøet var den gang så mye mer sammensveiset på så mange måter. Dette skapte en høy aktivitet og gjorde at alle ble med på et eller annet sjøl, istedenfor å være passiv tilskuer. Det er sjølsagt mange forskjellige årsaker til at aktiviteten blant folk ikke er hva den var, men jeg tror at de viktigste er de som jeg har nevnt her.

Anmerkninger:

- 1 Orkanger ligger ved fjorden, Orkdalsfjorden, tre mil fra Løkken
- 2 Svorkmo og Fannrem ligger mellom Løkken og Orkanger

Ingar Kaldal

Foreiningar av arbeidslause i mellomkrigstida

I dei 20 åra med krise i mellomkrigstida varierte arbeidsløysa frå å omfatte omtrent kvar femte til kvar tredje arbeidar. Når dei arbeidslause vart så mange, fekk dei naturlegvis snart behov for å komme saman og snakke om tilhøva. Derfor vart møter haldne og etter kvart foreiningar stifta. Såleis vaks det fram ei organisert rørsle av arbeidslause som mange stader kom til å leve like lenge som arbeidsløysa. Her er meininga å gjere noen streiftog i historia til denne rørsla. Framstillinga vil bli prega av at ein enno veit lite om emnet, men noen lokale undersøkingar har likevel litt å fortelje. Eg vil fokusere på korleis foreiningane vaks fram, korleis dei prøvde å få fram interessene sine og kva for tilhøve dei fekk til den etablerte arbeidarrørsla.

1. Framveksten i 1920-åra

Etter å ha gått igjennom ein del lokale arbeidaraviser frå åra 1920 – 23, sit eg att med det inntrykket at foreiningsaktiviteten til dei arbeidslause fekk nokså ulik start frå stad til stad. I det heile var verksemda under den første etterkrigskrisa prega av spontane tiltak, lause organisasjonsformer, lite stabilitet og varierende suksess.

Dei første initiativa

Alt på etterjulsvinteren 1920 vart dei første møta for arbeidslause haldne på Røros og i Harstad¹. Grunnen var den tidlege krisa i gruve- og fiskerinæringa. Desse møta førte likevel ikkje til at det vart

stifta foreiningar. På Røros var det Arbeidarpartiet som kalla sammen dei arbeidslause for å sjå kor mange dei var, og for å drøfte utvegar til sysselsetting². Det varierte kven som sto som formell arrangør av dei første møta. Mest vanleg var det at den lokale samorganisasjonen tok initiativet. Men det hende og at partilag eller fagforeiningar sto bak³.

Det er vanskeleg å seie noe om i kor stor grad dei arbeidslause sjølve aktiviserte seg for å få i stand møter. Avisene skreiv lite om det. Eit unntak var Tidens Tegn i Kristiansund som fleire gonger nemnde at arbeidslause der hadde pressa på. Dei hadde t.o.m. sendt deputasjon til Samorg for å få i stand møte⁴. I Oslo kom det første initiativet frå dei arbeidslause i Bokbindarforeininga. Arvid Johannessen, som har skrive hovudfagoppgåve om arbeidslauseforeiningane i Oslo, legg stor vekt på at dei arbeidslause der var ivrige drivkrefter bak organiseringa i heile mellomkrigstida⁵. I Sarpsborg var det nødsarbeidarane som først danna foreining⁶. Dei arbeidslause kunne altså spele ei ganske aktiv rolle i organiseringa enkelte stader. Likevel vart det dei fleste stadene ikkje til noe stabilt og varig foreiningsliv under den første krisa i 20-åra.

Ujamn aktivitet

I Skien vart det danna foreining i mars 1921. Etterpå kunne ein lese i avisene at Samorganisasjonen heldt fleire møter. Neste vinter vart ei ny foreining stifta. Den første foreininga må altså ha gått til grunne. Det same skjedde i Porsgrunn. Etter eit organiseringsforsøk i 1921 heldt parti og fagrørsle ein del møter for arbeidslause. Det er uvisst om det vart stifta ny foreining der før i 30-åra⁷. Sjølv i Kristiansund, der dei arbeidslause sjølve hadde vist initiativ, gjekk det tungt den første tida. Det vart stifta foreining den andre krisevinteren etter at Samorg hadde halde fleire møter. Men denne foreininga må fort ha sovna inn, for neste vinter kalla Arbeidarpartiet saman til nytt møte kor det vart danna ny foreining⁸. I Odda vart den første foreininga til i januar 1921, men neste vinter sto det å lese i arbeideravisa der at Samorganisasjonen hadde teke over verksemda til foreininga. Ulike kjelder fortel at det seinare vart stifta nye foreiningar i Odda både i 1924, 1927 og tidleg i 30-åra, så der må det ha vore vanskeleg å få til kontinuitet i arbeidet⁹.

Kva var årsaka til denne ustabiliteten? I Odda var grunnen, ifølge Hardanger Social-Demokrat, at så mange arbeidslause hadde flytta frå staden etter at fabrikkane stoppa. I Kristiansund vart det sagt at feil folk var valde til å leie den første foreininga¹⁰. Men den årsaka som truleg verka dei fleste stadene, må ha vore den som Svein Syversen peker på for Sarpsborg. Der som elles i landet gjekk arbeidsløysa noe tilbake etter dei to – tre første kriseåra – før det kom nye kriser. Dette må ha gjort at *behovet* dei arbeidslause følte for å organisere seg, svinga. Først i 1926 – etter at arbeidsløysa på ny vart verre – vart det stifta ny foreining i Sarpsborg¹¹.

Noe anna som kan ha hemma jamn aktivitet, kan vere at dei arbeidslause enno i 1921 – 22 neppe rekna med at krisa ville vare lenge. Det er naturleg at ein ikkje organiserer seg mot noe ein ventar vil forsvinne fort – og det håpa ein nok i det lengste at arbeidsløysa skulle gjere. All foreiningsaktivitet har også ein tendens til å stagnere om sommaren. Det gjaldt sannsynlegvis særleg for foreiningane til dei arbeidslause, fordi arbeidsløysa som regel minka utover våren og sommaren. Da steig håpet om å få arbeid. Det er difor ikkje rart at fleire foreiningar måtte byggast opp på ny når hausten kom og det viste seg at arbeidsløysa vart ti gonger verre enn ein hadde håpa.

Variasjonane i krisa må altså ta mye av skylda for at foreiningane fekk eit ustabilt liv i 20-åra. Men det må og nemnast at arbeidarrørsla sentralt stilte seg nokså passiv til organiseringa av dei arbeidslause tidleg i 20-åra. Det skulle endre seg seinare.

Eg trur ikkje det er rett å tillegge desse brokete foreiningsforholda i 20-åra avgjerande vekt når ein skal vurdere evnen dei arbeidslause hadde til å aktivisere seg. Vi må hugse på at dei fleste stadene vart det haldne møter for arbeidslause anten det eksisterte foreining eller ikkje. Og skal ein tru avisene, vart møta godt besøkt: 300 av 700 arbeidslause på eit møte i Fredrikstad, i Kristiansund møtte 500 kvinner og menn i ei tid da 875 gjekk utan arbeid i byen, 150 av 340 arbeidslause var på eit møte i Tromsø, og på Namsos 150 av 200. I foreiningane var oppslutninga også god: 120 medlemmar på Hamar og 100 i Porsgrunn. På Røros vart 80 % av dei arbeidslause med¹². Sjøl om desse tala frå dei første 20-åra bygger avisene og må brukast forsiktig, tyder dei på at det var jamnt god interesse blant dei arbeidslause for å gå på møte.

2. Frå møte til handling

Kva formål dei arbeidslause hadde med å gå på møte og å organisere seg, kan venteleg til ein viss grad lesast ut av den verksemda dei dreiv. Det uttalde formålet var å «samle alle arbeidsløse (. . .) til fælles optræden (og) å fremsette krav til offentlige og kommunale myndigheter om arbeid eller underhold». ¹³ Arbeidsløysetrygd fantes ikkje enno. Noe annleis var motivet til nødsarbeidarane når dei organiserte seg. Dei ville ha meir lønn og helst behalde det arbeidet dei hadde fått. Verksemda deira vart meir lik vanleg fagforeiningsarbeid.

Resolusjonar

Møta til dei arbeidslause vedtok nesten alltid resolusjonar med krav til styresmaktene. Ofte bad dei om løyvingar til eit spesielt arbeid som ein visste det var behov for å utføra. Det kunne vere ein vegstump, eit kommunalt kraftverk, jernbanebygging eller boligbygging, og for dette kravde dei ofte bestemte lønssatsar. Noen stader var ein prinsippfast og forlangte tariffønn, andre stader bad ein om meir beskjedne lønnstillegg. Den offentlege arbeidspolitikken gjekk ut på at nødsarbeid skulle betalast langt under vanleg lønn.

Resolusjonane inneheldt ofte krav om at arbeidslause og nødsarbeidarar måtte sleppe skatt eller få den redusert. Før jul var det årvisst å be kommunen løyve litt ekstra til julebidrag, og om vinteren bad ein om stønad til lys og brensel. Dette er berre noen eksempel på korleis resolusjonane var via konkrete ønske om litt hjelp mot nøden som etterkvart herja mange av dei arbeidslause sine heimmar ¹⁵.

Demonstrasjonar

Til å framføre krava i kommunestyra valde ein ofte ein deputasjon av arbeidslause til å møte fram og overrekke «ønskelista» til dei folkevalde. Skulle det settast ein ekstra puff bak krava, heldt dei arbeidslause gjerne ein demonstrasjon utanfor kommunestyrelokalet. Det gjorde dei og utanfor stortinget. Under åpninga av stortinget i 1922 tok representantane til Arbeidarpartiet heller del i ein slik demonstrasjon enn å vere med på seremonien. Kongen vart møtt av

arbeidslause som song Internasjonalen da han kom til den høgtidelege åpninga¹⁶.

I dei verste kriseåra dominerte dei arbeidslause og krava deira også 1. mai-toga. Ein arbeidar frå Røros fortel i ettertid om 1. mai-feiringa i kriseåra: «De arbeidsløse slutta opp og fann sin plass i toget. Det var full oppslutning på Røros». Over Røros gjekk og den såkalte «hungermarsjen» sommaren 1932 frå Trondheim til Oslo. Mange arbeidslause slutta seg til marsjen undervegs¹⁷.

Ei meir aktiv og effektfull form for demonstrasjon var å møte opp i kommunestyret for å høre på når arbeidsløysetiltak vart debatterte. I Stange på Hedmark møtte ein gong 80 arbeidslause opp på eit møte, og i 1923 rydda politiet galleriet i bystyresalen i Oslo for arbeidslause som demonstrerte¹⁸. Dette var pressmiddel som kunne påverke dei som sat og løyva pengar til arbeid og bidrag.

Det vart ofte ytra misnøye med resultata av resolusjonane. Det var heller ikkje alltid deputasjonane frå dei arbeidslause fekk komme inn og legge fram krava sine for dei folkevalde¹⁹. Og i regelen vart nok krava berre i liten grad oppfylte. Noen begynte å sjå seg om etter alternativ til «resolusjonsvegen». Frå eit møte av arbeidslause i Skien heitte det at «Flertallet av møtets deltagere indsaad det haapløse i at sende resolusjoner til borgerskapets lakeier i formandsskapet, og ingen resolusjon blev indsendt»²⁰. På leiarplass i Tidens Krav i Kristiansund stilte redaktøren spørsmål om det var noen vits i å «Vedta nye resolusjoner og bønner (. . .) som ingen kan leve av». På det neste møtet av arbeidslause i byen vart det sagt at dei som enno sto i arbeid måtte handle – dei arbeidslause sjølve var ikkje i stand til å aksjonere²¹. Leitinga etter nye veger var altså ikkje lett, ser det ut for.

«Sterkere midler»?

I Fredrikstad var mange utolmodige og i 1921 var det ein god del diskusjon mellom dei arbeidslause der om alternative handlemåtar. Noen meinte at ein skulle slutte med «ydmyke henstillinger og bønsskrifter» og heller ty til «sterkere midler». Arbeidarane burde nekte å forlate fabrikkane når produksjonen vart stansa – m.a.o. okkupere dei og sjøl sette dei igong att. Det vart og ymta om at dei arbeidslause måtte «ta maten der den var» – dvs. plyndre butik-

kane. Andre var meir forsiktige. Dei átvara mot overilte handlingar og ville «holde sig indenfor parlamentarismens ramme». Vi ser at utolmoda og skepsisen til resolusjonsvegen ikkje automatisk munna ut i nye aksjonsalternativ for dei arbeidslause. Både i Kristiansund og Fredrikstad var det *dei som enno sto i arbeid* som vart bedt om å gjere noe. Derfor foreslo dei arbeidslause på møter i Fredrikstad å kalle inn ein ekstraordinær LO-kongress og vedta *generalstreik* mot oppseiingane²². For seg sjølve ser det ikkje ut til at dei fann aksjonsmåtar som erstatta resolusjonsvegen. Denne rådløysa skein tydeleg igjennom hos ein radikal innleiar på eit møte i Kristiansund i 1923 da han sa: «De arbeidsløse (. . .) maa gaa til handling. Hvorledes avhenger av forholdene. Det er ikke min sak aa trekke op linjerne her. Jeg peker kun paa den bydende nødvendighet»²³.

Dei arbeidslause sakna ein strategisk posisjon i arbeidsmarknaden å sette inn som ressurs i aksjonar. Til tross for denne makteløysa gjennomførte dei ein del aksjonar. Men desse vart til meir som *spontane* uttrykk for harme enn som direkte resultat av diskusjonane om resolusjonsvegen.

I tillegg til dei nemnde demonstrasjonane overfor kommunistyra var «gatepromenade i flokk og følge i byens strøk» ein måte å vise borgarar og makthavarar at dei arbeidslause var mange og nøden stor. Slik demonstrativ massepromenade kunne gi særleg god effekt om han vart gjennomført i borgarskapet si «promenadetid» på Karl Johan²⁴. Men denne aksjonsforma vart neppe særleg utbreidd.

Det vart heller ikkje den meir drastiske framgangsmåten som gjekk ut på å gå i butikken og forsyne seg med mat utan å betale. I 1921 gjekk noen arbeidslause i Kristiansund og kjøpte mat på kommunen si rekning – og vart straffa for det. I Kirkenes vart ein brødbutikk storma i 1932. Ut over dette er det ikkje kjend om fleire slike aksjonar vart gjennomførte²⁵. Men berre det å *true* med slikt skremte nok politikarane. Og det gjorde ein fleire stader²⁶.

Den aksjonsforma som vart *mest brukt* attåt vanlege demonstrasjonar, var å gå i samla flokk til fattigkontoret og kreve underhald. Med det ville ein presse styresmaktene til å yte meir til dei arbeidslause. På Hadeland vart det løyvd 400 000 kr til nødsarbeid etter ein slik aksjon²⁷. Bakgrunnen for desse aksjonane var at noen bor-

garlege politikarar – m.a. Gunnar Knudsen – hadde møtt dei arbeidslause med det svaret at dei fekk gå til fattigkassa viss dei svalt²⁸. Fleire stader bestemte dei arbeidslause seg for å ta slike politikarar på ordet. Samstundes unngjekk ein ved å gå samla til fattigkontoret, den nedverdigande kjensla det medførte å gå ein og ein og be om fattigstønad. Eg har funne ut at slike fattigkasseaksjonar tidleg i 20-åra vart gjennomførte i Drammen, Skien (der møtte 500 hos fattigforstandaren!), Vang på Hedmark (150 var med), Trondheim, Stavanger, Ålen (57 deltok) og Notodden. Truleg finn ein fleire eksempel på slike aksjonar om ein leiter meir²⁹.

Fattigkasseaksjonane var spontane uttrykk for den harme det vekte når arbeidsløysa vart behandla som ei sak for fattigstellet. Når arbeidslause slik følte seg trampa på, ser det ut til at dei og var i stand til å aksjonere.

Andre slags aksjonar vart og sett i gong her og der. Ein av dei bør nemnast fordi han fekk konsekvensar for tilhøvet mellom foreininga til dei arbeidslause og fagrørsla i Oslo. I 1926 vart det sett igong boikott av ein barbermeister, Nullmeyer, fordi han som bystyrerepresentant for eit kristeleg fråhaldsparti hadde seti i vippeposisjon og hindra gjennomføringa av eit krav frå dei arbeidslause. Barbermeisteren hadde attpåtil uorganiserte arbeidarar hos seg. Men da han etter mekling gjekk med på å ta inn fagorganiserte i arbeid, bestemte Oslo Samorganisasjon seg for å oppheve boikotten. Dette vekte harme i foreininga til dei arbeidslause som ville fortsette aksjonen. Denne «Nullmeyeraksjonen» var med på å skape usemje mellom arbeidslauseforeininga og fagrørsla i Oslo³⁰. Korleis det forholdet utvikla seg skal eg komme tilbake til.

Hjelpearbeid

Mye av foreiningsaktiviteten til dei arbeidslause gjekk og ut på å drive hjelpearbeid for å skaffe dei verst stilte litt lette i armoda.

Skepsisen til private innsamlingsaksjonar var gammal i arbeidarørsla. Den borgarlege filantropien meinte ein å ha gjort opp med sist på forrige århundret. Likevel kom både foreiningane til dei arbeidslause og resten av arbeidarrørsla til å sette igong slike innsamlingsaksjonar til hjelp for dei nødlidande under krisa³¹. Få fann noe gale i det. Mange såg kan hende slik hjelp meir som solidaritets-

handlingar overfor kameratar i nød enn som borgarleg humanisme ovanifrå.

I Odda var det slik i 1921 at foreininga til dei arbeidslause skulle stå for «aftenunderholdning» for å få inn pengar. Den meir kamporienterte aktiviteten fekk Samorganisasjonen ta seg av – som t.d. å arrangere ein demonstrasjon mot krisa under storstreiken i 1921. Da arbeidslauseforeininga døydde vekk, tok Samorganisasjonen over hjelpearbeidet og³².

Det vart på same tid sett ned ein «situasjonskomite» i Odda av arbeidslause og fagforeiningsfolk. Den skulle «skaffe dem som er rammet av arbeidsløshetens svøpe livsfornødenheter til rimelige priser»²². Det må bety at det skulle settast igong eigen vareformidling til dei arbeidslause. Om det vart noe av det i Odda veit ein ikkje. I Sarpsborg vart det i alle fall drive slik vareformidling. I

Kø utenfor Arbeidsløses Kafe i Rødfyllgata i Oslo

Ved siden av arbeidskontorene, arbeiderbevegelsens foreninger og gatehjørnene var kafeer for arbeidsløse viktige møteplasser for de som var uten arbeid. På slike møteplasser utviklet det seg ofte et sosialt miljø som motvirket resignasjon og oppgitthet. Her kunne en drøfte felles problemer og oppleve solidaritet.

(Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek Oslo)

1932 – 34 dreiv dei arbeidslause der gjennom foreininga si eit matvareutsal kor arbeidslause fekk kjøpe billegare enn i private butikkar. Ved å overta omsettinga sjølve, kunne dei senke prisane³⁴. I Oslo kunne dei arbeidslause i ein periode om vinteren få gratis middag eit visst antal dagar i veka på «Arbeidsløses Kafe» i Rødfyllgata. Kafeen vart dreven av foreininga til dei arbeidslause som samla inn pengar blant fagforeininga i byen til drifta. I 30-åra tok Samorganisasjonen over finansieringa. Arbeidslauseforeininga fekk og til egne kinoframvisingar for dei arbeidslause. Og i 30-åra

heldt dei sommarstemne på Ekeberg. Barna til dei arbeidslause kunne gå på eigne juletreffestar og dra på eigne feriekoloniar. Dei foreiningsaktive arbeidslause ser ut til å ha arbeidd mye med slike tiltak. I tillegg vart eit klagekontor oppretta. Dit kunne dei arbeidslause komme og ta opp vanskar dei hadde med bidrag, husleie eller fagforeiningsspørsmål. Kontoret vart flittig brukt.

30-åra var den mest aktive perioden for slikt arbeid i Oslo, har Arvid Johannessen funne ut. Han har følgd utviklinga i Oslo i heile mellomkrigstida og komme fram til at det gjekk føre seg ei ideologisk dreining av verksemda. I 30-åra vart mange av foreiningane splitta og styrte inn partibåsane til DNA og NKP. Johannessen meiner at DNA-foreininga la meir vekt på hjelpearbeid og mindre på utanomparlamentariske aksjonar enn den NKP-dominerte foreininga. DNA la meir vekt på at foreiningane skulle drive opplysningsarbeid og valkamp for partiet, hevdar han³⁵. Korleis kunne denne utviklinga mot indre strid og splitting gå føre seg? Det skal resten av drøftinga her prøve å gje eit svar på.

Men først skal det i samanheng med den konkrete foreiningsverksemda nemnast at møta ikkje berre utforma krav og aksjonar. Ein av dei aktive i Sarpsborg har fortalt at medlemsmøta «. . . var jo ikke no' a'ent enn at *vi kom sammen og snakkæ, vet du*» (mi utheving). Resolusjonane vart ofte utforma av styret og berre vedtekne på møta til dei arbeidslause³⁶. Det er mangelen på forskning omkring denne sida ved foreiningane som gjer at eg ikkje kan ta det opp meir grundig. I tida framover er det å håpe at meir blir sett inn på å undersøke organisert verksemd også frå denne sida. Mesteparten av organisasjonslivet har vorte bore oppe av trongen til å ha eit samlingspunkt kor ein kunne komme saman og snakke også om laust og fast. Det galdt sjølvstend i høgste grad dei arbeidslause som både sakna ein arbeidsplass å treffast på og hadde meir enn nok tid å ta av.

3. Dei arbeidslause og resten av arbeidarrørsla

Når dei første møta for arbeidslause i 20-åra vart kalla ihop av samorganisasjonar eller arbeidarparti, skulle det tyde på at den etablerte arbeidarrørsla hadde stor interesse av å få dei arbeidslause

organiserte. Ei så stor mengde arbeidslause på ein gong utgjorde ein fare for streikebryteri i konfliktsituasjonar. For å hindre at arbeidslause vart freista til å gå fienden sitt ærend og by fram sitt arbeid under tariff, gjaldt det å knyte dei til fagrørsla. Det var truleg for å førebygge slikt at streikekomiteen på Namsos under storstreiken i 1921 heldt særskildte massemøter for dei arbeidslause³⁷. Eit ønskeeksempel på solidarisk handling sett frå fagrørsla, må det ha vore da dei arbeidslause i Oslo under storstreiken vedtok å hjelpe til som streikevakter på bryggene³⁸.

Som følge av arbeidsløysa var medlemstapet stort for fagrørsla. Dei arbeidslause måtte aktiviserast særskildt, viss ein skulle ha håp om å halde på dei som medlemmar.

Arbeidarrørsla hadde slik fleire grunnar til å hjelpe dei arbeidslause med å opprette egne foreiningar. Likevel såg ikkje fagforeiningsleiarane alltid med like blide auge på desse nye foreiningane. Fleire forhold kan forklare dei gnissningane som etterkvart oppsto mellom fagrørsla og arbeidslauseforeiningane. For det første kunne det ligge latente motsetningar mellom dei ulike *motiva* for organisering. Fagrørsla ville først og fremst behalde dei arbeidslause som medlemmar og halde dei borte frå streikebryteri. Dei arbeidslause sjølve ville organisere seg for å kjempe fram egne krav om arbeid eller underhald. I desse ulike måla med organiseringa kan det ha lege ulike meiningar om korleis foreiningane skulle sjå ut og te seg.

Alt på ein landskonferanse for samorganisasjonar i 1921 kom det fram ulike syn på spørsmålet. Noen meinte det ikkje trongst egne foreiningar for dei arbeidslause – parti og fagrørsla kunne ta seg av krava deira. Bak dette låg truleg frykta for at det skulle vekse fram foreiningar som fagrørsla ikkje fekk innverknad på. Alle var likevel einige om at dei arbeidslause måtte aktiviserast på ein eller annan måte. Fleirtalet på konferansen gjekk inn for å stifte foreiningar – men da måtte dei knytast nært til samorganisasjonane³⁹.

Problemet med dei uorganiserte

Hovudstridsspørsmålet – som og berørte fagrørsla sin *kontroll* med foreiningane – gjekk på korvidt berre fagorganiserte skulle kunne bli medlemmar, eller om uorganiserte og skulle få slutte seg til. For leiarane i fagrørsla var det viktig å halde på dei som *var*

medlemmar. Folk som ikkje hadde stødd fagrørsla da dei hadde arbeid, burde heller ikkje sleppast til når dei vart arbeidslause. Det ville undergrave organisasjonen, meinte mange. På den andre sida var det kanskje farleg å halde dei uorganiserte utanfor. Det kunne provosere dei til å fjerne seg enno meir frå fagrørsla. Dessutan var det truleg dei same som ikkje hadde vore organiserte – og vorte organisasjonsbevisste – som no når dei vart utan arbeid, hadde lettast for å ta seg jobb utan tanke på om lønna var under tariff eller om arbeidsplassen var i konflikt.

I 20-åra var standpunktet til fagrørsla at berre fagorganiserte skulle få bli medlemmar av arbeidslauseforeiningane. Eit fellesmøte i 1922 av LO-sekretariatet, sentralstyret i DNA og leiinga for arbeidslausefagrørsla i Oslo slo fast at Samorganisasjonen på kvar stad skulle ta seg av organiseringa av *dei fagorganiserte* arbeidslause i foreiningar. LO-leiinga var truleg redd foreiningane skulle utvikle seg som i Sverige, der dei hadde vorte særorganisasjonar som sto fullstendig utanfor fagrørsla si styring⁴⁰. Kampen mot arbeidsløysa skulle førast *i* og *av* den etablerte arbeidarrørsla.

Dette synet møtte fort motstand frå arbeidslause. Frå Bergen, Oslo og andre stader kom det krav om at foreiningane måtte bli åpne for *alle* arbeidslause⁴¹. Det ser ut til at ein del lokale arbeidslauseforeiningar utanfor hovudstaden også *praktiserte* åpent medlemsskap. Lovene til foreininga på Røros sa klårt frå at alle arbeidslause skulle få bli med⁴². I Fredrikstad ordna ein det sånn at dei som ikkje frå før var fagorganiserte, automatisk fekk medlemsbok i LO når dei melde seg inn i foreininga til dei arbeidslause⁴³.

Det nemnde fellesmøtet i 1922 som slo fast kravet om LO-medlemsskap, uttalte også at arbeidslauseforeiningane i samarbeid med Samorganisasjonen skulle kalle inn *alle* arbeidslause – både uorganiserte og organiserte – til *massemøter*⁴⁴. Massemøta var meint som åpnare fora enn foreiningsmøta. I praksis vart det nok desse massemøta som kom til å spele ei rolle når det skulle stillast krav eller aksjonerast. Det var her den utadretta verksemda gjekk føre seg. Det ser ein berre ut frå den plass massemøta fekk i avisene – det var kort sagt dei ein hørte om.

Rørsla av arbeidslause vart altså *i praksis* meir ei åpen *masse-rørsl*e enn ei stramt oppbygd medlemsrørsl. Striden om medlemsvilkåra var nok viktig for dei som meinte at berre foreiningar for

alle arbeidslause ville ha styrke til å kjempe mot krisa. Men for den praksisen dei arbeidslause kom til å føre, fekk spørsmålet neppe store konsekvensar.

Ville ein uorganisert arbeidslaus aktivisere seg, tok han nok del i både masse møter og demonstrasjonar – og kan hende fekk han dei fleste stadene bli medlem i foreininga og, sånn som på Røros. Dessutan var det truleg mindre sjanse for at ein som ikkje før hadde stått i ei fagforening no plutsleg ville aktivisere seg når han vart arbeidslaus. Nærare undersøkingar ville truleg ha vist at dei fleste aktive på møta for arbeidslause også hadde vore aktivt med i fagforeininga. Det kan ein gå ut frå var tilfelle også der medlemsvilkåra var som på Røros.

Ei oppmjuking av medlemsvilkåra kunne nok likevel ha hatt litt å seie for nyrekrutteringa til arbeidarrørsla – særleg av ungdom som verken hadde hatt arbeid eller vore organiserte før. Og desse vart det stadig fleire av utover i mellomkrigstida. Ettersom den arbeidsløysa som hadde si årsak i befolkningssamansettinga, vart viktigare i forhold til konjunkturarbeidsløysa, kom ungdomskulla til å utgjere ein aukande del av dei arbeidslause. Heile 63 % av dei arbeidslause i 1933 hadde aldri vore organiserte⁴⁵. Presset på fagrørsla for å sleppe dei uorganiserte til i arbeidslauseforeiningane auka som følge av dette. I slutten av 20-åra begynte også LO-leiinga å sjå det som eit problem. I eit sirkulære i 1928 oppmoda LO-sekretariatet samorganisasjonane til å halde spesielle møter for arbeidslaus ungdom. Skrivet rådde og til å danne eigne arbeidslauseforeiningar for dei unge. AUF fekk i oppgåve å organisere den arbeidslause ungdommen i eigne foreiningar. Her skulle uorganiserte også knytast til arbeidarrørsla. På DNA-landsmøtet i 1927 hadde fleire AUF-arar orda frampå om ei slik organisering, og same året hadde Oslo AUF stifta ei foreining for ungdom utan arbeid. Dette var både den første spiren til ei *partipolitisk* organisering av dei arbeidslause og ei *åpning* av foreiningane for uorganiserte også på *offisielt* plan⁴⁶. Dette nye var det som kom til å skilje organiseringa i 30-åra frå 20-åra.

Strid og splitting

Utviklinga mot organisering i partiforeiningar i 30-åra hang saman med den forma partistriden mellom DNA og NKP fekk. Om ikkje

striden om medlemsvilkåra fekk avgjerande verknad på den praktiske aktiviteten, vart spørsmålet likevel viktig fordi NKP og DNA tok kvart sitt standpunkt. Heilt frå starten av støtta NKP kravet om åpne foreiningar, mens DNA sto for det offisielle LO-synet. På fagkongressane i 1925 og 1927 streid NKP-arane for å endre fagrørsla sin politikk overfor arbeidslauseforeiningane. Det betyr ikkje at NKP ville ha ei organisering av dei arbeidslause på sida av fagrørsla. Dei ville og knyte foreiningane til Samorganisasjonen. Det striden sto om, var om dei uorganiserte skulle sleppast til⁴⁷. Dette var *eitt* av dei spørsmåla som skulle bli viktige i fraksjonsstriden. Eit anna var spørsmålet om *samordning* av aktiviteten på landsbasis.

Tidleg i 20-åra kom det ønske frå fleire lokale arbeidslauseforeiningar om å skape ein landsomfattande organisasjon som kunne samordne dei arbeidslause sine handlingar. Det vart og foreslått å halde ein felles aksjonsdag for heile landet⁴⁸. Frå Fredrikstad kom det i 1921 framlegg om ein ekstraordinær fagkongress som skulle behandle krisa og vedta generalstreik. Dette forslaget vart og støtta av dei mest radikale som ville gjere opp med LO-leiinga etter nederlaget i storstreiken. Resultatet vart at representantskapet i LO avsla å kalle inn noen kongress før det ordinært skulle haldast ein i 1923. Dei frykta truleg at venstresida ville nytte ein slik kongress til politiske oppgjer med leiinga⁴⁹.

Ønsket om samordna organisering og aksjonar vart ytra fleire gonger⁵⁰. Men det vart ikkje følgt opp med tiltak frå sentralt hald. I 1922 hadde DNA fått eit kriseprogram, og det ser mest ut som at ein rekna det parlamentariske arbeidet for dette programmet som viktigast i krisepolitikken. Som svar på kravet frå arbeidslause om ein landskonferanse, viste LO-leiinga til arbeidet med kriseprogrammet. Det vart ikkje sagt noe om korleis dei arbeidslause eventuelt kunne verke inn på krisepolitikken, så det er truleg at ein såg krisepolitikken mest som ei parlamentarisk oppgåve. I alle fall vart det ikkje gjort noe synleg frå sentralt hold for å mobilisere dei arbeidslause til utanomparlamentarisk handling på landsplan. Den indre striden i arbeidarrørsla og usemja om organisasjonsprinsippa var nok viktige hindringar for ei landsomfattande samordning av aktiviteten som mange arbeidslause hadde ønska seg. I same lei kan det ha verka at ein del sentrale arbeidarpolitikarar var mindre ak-

sjonsorienterte og meir parlamentarikarar enn ein kanskje skulle tru i ei tid full av revolusjonære parolar⁵¹. Det galdt særleg Schefloretninga, som vart til NKP. Det var t.d. dei som satsa ivrigast på kriseprogrammet.

NKP satsa seinare sterkt på å mobilisere foreiningane til dei arbeidslause i opposisjon mot LO-leinga og DNA. Seint i 20-åra kunne dei og vise til at dei støtta kravet om landsomfattande organisering. I 1927 danna NKP eit «arbeidsløses landsforbund». Dette forbundet må sjåast som ein del av det taktiske strevet til NKP med å organisere eit alternativ til samlinga av DNA og sosialdemokratane i 1927⁵². Slik vart dei arbeidslause trekt inn i fraksjonskampane.

Avblåsinga av den såkalte Nullmeyer-aksjonen vart møtt med sterk kritikk frå NKP og arbeidslauseforeininga i Oslo. Denne saka resulterte i at Samorganisasjonen i Oslo stramma inn kontrollen med foreininga. Det vart gjennomført ei omorganisering slik at eit arbeidsutval skulle leie arbeidet. Der skulle Samorganisasjonen og fagforeiningane ha kontrollen. Dette arbeidsutvalet skulle behandle forslag før dei vart sette fram på møta og godkjenne resolusjonar og deputasjonar som dei arbeidslause vedtok å sende til kommunestyra. På denne måten fekk medlemmane mindre råderett over arbeidslauseforeininga⁵³.

I 30-åra vart arbeidslauseørsla splitta og utvikla til reine partiforeiningar. Det kom nok mest som eit resultat av fraksjonskampane mellom NKP og DNA. Partitaktikk for å vinne dei arbeidslause til seg var truleg minst like viktig som dei saklege motsetningane vi har vore inne på. Frå 1925 trappa NKP opp arbeidet i arbeidslauseforeiningane⁵⁴. Debatten om Nullmeyer-aksjonen må og sjåast i den samanhengen. I slutten av 20-åra skjerpa Komintern venstrekursen sin og kommunistpartia fekk i oppgåve å bekjempe sosialdemokratane som sin verste fiende. På ein konferanse i den Raude Faglege Internasjonale i Strasbourg i 1929 vart den nye lina befestet. Sosialdemokratane var «sosial-fascistar» og skulle bekjempast. Det var truleg som del av denne nye taktikken at NKP tok initiativ til eit landsforbund for arbeidslause. I 1930 tok denne organisasjonen del i ein fagleg opposisjonskonferanse NKP hadde teke initiativet til. Resultatet vart at Samorganisasjonen i Oslo braut med arbeidslauseforeininga. Same året gjekk foreininga til dei arbeidslau-

se i Oslo i NKP sitt 1. mai-tog. Arbeidarpartifolka i foreininga var i mindretal, og i 1931 melde dei seg ut og stifta ei ny foreining som dei kalte «Arbeidsløses forening av DNA». I denne foreininga måtte medlemmane erklære seg einige i DNA sitt grunnsyn. På same måten vart arbeidslauseforeiningar også andre stader splitta.

Brotet i Oslo skjedde på ei tid da det var få aktive i foreininga⁵⁵. Da 30-årskrisa slo ut for fullt og aktiviteten steig, måtte dei arbeidslause fleire stader velje mellom ei DNA-foreining eller ei NKP-dominert foreining. Kan hende vart mange av den grunn passive.

Strategien til NKP var å mobilisere dei arbeidslause – kanskje særleg dei uorganiserte – mot DNA og LO-leiinga. Forbildet var kommunistpartiet i Tyskland som hadde klart å få med seg store massar av arbeidslause. KPD vart så og seie eit parti av arbeidslause på denne tida⁵⁶. Jmført med satsinga på dei arbeidslause hadde ikkje NKP same suksessen. I 1927 var andelen arbeidslause i NKP berre 15 % (25 % av LO-medlemmane var da utan arbeid). Mye tyder likevel på at arbeidslause ungdommar hadde lett for å slutte seg til NKP. Over halvparten av NKU-medlemmane var arbeidslause ungdomar i 1929⁵⁷.

Den oppslutninga NKP kan ha hatt frå arbeidslause forsvann like fort som partiet skruppa inn til ei sekt utover i 30-åra. Johannessen meiner at ein aukande organisasjonsaktivitet i 1932 – 34 tyder på ein viss framgang akkurat da, men det er vanskeleg å belegge det kvantitativt. Johannessen slår og fast at det var DNA-foreininga som vaks seg størst i Oslo i 30-åra. Ho hadde over 2000 medlemmar i 1934, mens den NKP-dominerte foreininga hadde berre omtrent 100. Den same utviklinga av styrkeforholdet finn ein andre stader⁵⁸.

Også DNA-foreininga vart åpna for uorganiserte i 30-åra. LO-leiinga gjekk og inn for det no. Grunnen var at gruppa av arbeidslaus ungdom hadde vokse så kraftig. Dessutan stilte dei nye organisasjonsvilkåra krav til medlemmane om partiloyalitet til DNA. Derfor frykta ein ikkje som før uønska element i medlemsmassen⁵⁹. Ved innmelding i foreininga måtte medlemmane nemleg skrive under på at dei anerkjende DNA sitt «grunnsyn og organisasjonslinjer» og at dei var loyale mot fagrørsla. Dette nye prinsippet gjekk ikkje smertefritt gjennom verken i DNA eller LO. På fagkongressen i 1934 samla eit forslag frå Telemark/Skiensfjorden

Samorganisasjon om å sløyfe partikravet 129 stemmer. Fleirtalet som ville oppretthalde kravet, var ikkje større enn 162. Mange arbeidarpartifolk må altså ha støtta opposisjonsframlegget⁶⁰.

Når DNA og LO no i 30-åra så sterkt gjekk inn for partiloyale arbeidslauseforeiningar, kan forklaringa på det vere at den forsterka satsinga på parlamentarisk krisepolitikk og regjeringsmakt skapte behov for foreiningar som ville drive valkamp og samstundes lot vere å kritisere den politikken partiet førte i ansvarlege posisjonar. Det vart og sett som særleg viktig no å samle arbeidarklassen – både dei med og utan arbeid. Fleire spirer til interessemotsetningar eksisterte mellom dei arbeidslause og dei med arbeid. Desse kunne bli farlege for DNA anten det var fascistar eller kommunistar som prøvde å mobilisere dei arbeidslause. Arbeidarpartiet frykta altså både ein indre og ein ytre fiende. Ei partiloyal arbeidslauserørsle kunne sjåast som eit bolverk mot begge desse farene og som ei nyttig støtte for DNA-politikken i kommunestyre, storting og snart i regjeringsposisjon⁶¹.

NKP-arane fortsette å stri for ein alternativ arbeidslauseorganisasjon uavhengig av DNA, men med minkande hell. Oppslutninga skrumpa inn. Som ein del av den nye folkefrontpolitikken etter 1935 vart opposisjonsarbeidet dempa ned. DNA var plutsleg ikkje «sosial-fascistisk» lenger, men ein partnar kommunistar kunne forhandle med om samling. Som ledd i denne omsnunaden gjekk NKP-arane med på å melde seg inn i arbeidslauseforeiningane til DNA. Dei skreiv under på loyalitetserklæringane til DNA (!) – det kunne dei gjere utan å bli medlemmar av DNA eller å gi opp medlemsskapen i NKP. DNA og LO-leiinga godtok dette⁶². Kommunistane var ikkje på langt nær noen tallmessig fare for sosialdemokratiet lenger. Derfor kunne dei sleppast til.

Samling – men enno motsetningar

I og med veksten i DNA-foreiningane og NKP sin omsnunad til samarbeidspolitikkk kan vi seie at arbeidslauserørsla på ein måte kom over splittinga etter ei tid. Men det betyr ikkje at alle problema var løyste. Enno reiste arbeidsløysa spørsmål som fagrørsla og dei arbeidslause såg ulikt på. Striden om fagrørsla si såkalte *monopolisering* av arbeidet tok ei stund hardt på forholdet mellom dei ar-

beidslause og fagrørsla. Ein del fagforeiningar ville innføre eit prinsipp på sine arbeidsplassar om at berre fagorganiserte skulle få det arbeidet som vart ledig. For dei arbeidslause må sånt ha vorte følt som eit slags laugsvesen kor dei som hadde komme inn i eit yrke bestemte kven som skulle rekrutterast. Det førte lett til at berre folk som før hadde hatt arbeid og vore organiserte, fekk jobb.

I 1934 vart dette endra av LO-kongressen som slo fast at dei som hadde stått i ei arbeidslauseforeining skulle få arbeid på lik line med dei fagorganiserte. Da hadde også foreiningane forlengst vorte åpna for alle arbeidslause, så monopoliseringa vart no borte. På denne fagkongressen vart arbeidslauseforeiningane for første gong godtekne som delar av LO på lik line med fagforeiningane⁶³. Både denne godkjenninga og opphevinga av monopoliseringa små sjåast i samband med at ein i 30-åra var særleg redd ei splitting av arbeidarklassen.

Rasjonering av det arbeidet som fantes, så fleire fekk litt, var ei anna sak som skulle vekke strid. Heilt frå 1920 hadde ein diskutert det spørsmålet i arbeidarrørsla utan at noe felles syn hadde festa seg. Når kommunane prøvde å *spare* på løyvingane til arbeid ved å rasjonere det, hende det at det vekte protestar. Viss det derimot vart fordelt mellom dei arbeidslause etter behovsprøving for at dei med størst forsørgingsbyrde skulle få først, var det meir i samsvar med dei arbeidslause sine ønske. Det hende og at dei arbeidslause sjølve foreslo slik fordeling.

Dei som hadde arbeid mislikte truleg å måtte dele på det med dei arbeidslause. Krisa og nøden skulle bekjempast – ikkje fordelast i arbeidarklassen! Dei som heldt mest prinsippfast på det, ville sette som vilkår for å dele på arbeidet at lønna var kompensert. Ein kunne godt arbeide kortare dagar om ein slapp å gå ned i lønn. I 1922 kravde arbeidarane ved Fredrikstad Mekaniske Verkstad 6 timars arbeidsdag utan redusert daglønn – og «Nøds- og arbeidsløses forening» i byen støtta kravet. Dette var naturlegvis for dryg kost for dei fleste så få år etter at 8-timarsdagen var kjempa igjennom – og nesten 60 år før kravet på ny vart diskutert i seriøse ordelag⁶⁴. Som regel godtok arbeidarrørsla at bedrifter tok initiativ til å fordele det arbeidet dei hadde *utan* at lønna vart kompensert. Dei fleste såg det som solidaritetshandling å dele på byrdene under krisa⁶⁵. Men det er klart at arbeidslause og folk i arbeid såg

ulikt på dette. Dei arbeidslause i Oslo kravde i 30-åra rasjonering utan kompensasjon i lønn, mens Samorganisasjonen avviste kravet⁶⁶.

Spørsmålet om monopoliseringa og rasjoneringa av arbeidet bar i seg spirer til motsetningar. Men fagrørsla fekk slutt på monopoliseringa, og rasjoneringa av arbeidet vart i praksis akseptert der det ikkje vart gjennomført på for urimeleg måte. Derfor førte ikkje desse motsetningane til nye splittingar.

Sjølv om slike reelle interessemotsetningar nok rørte ved striden mellom NKP og DNA om arbeidslauseorganiseringa, var splittinga av ein del foreiningar rundt 1930 truleg mest resultat av partitaktikk på topplanet. Til tross for at det eksisterte motsetningar mellom medlemmane om handlemåtar og organisasjonsvilkår, ser det ut til at det lokalt var meir som heldt dei foreiningsaktive arbeidslause saman enn som splitta. Svein Syversen har t.d. funne at det ikkje først og fremst var viktige lokale motsetningar i sak som førte til splittinga i Sarpsborg, det var sentrale direktiv som avgjorde. I 1934 danna dei to foreiningane der «felleskomiteen for arbeidsledige». Men samarbeidet stranda etter kort tid på grunn av den skjerpa striden mellom DNA og NKP sentralt⁶⁷.

Det kunne vore nærliggande å tolke forskjellen mellom DNA og NKP sine haldningar til arbeidslauseørsla som resultat av at NKP var i opposisjon mens DNA etter kvart fekk makt og ansvar i stat og kommunar. Derfor ønska dei kanskje ulik aktivitet av dei arbeidslause. DNA trong støtte for sin krisepolitikk i parlamentariske fora mens NKP kunne agitere for aksjonspolitikk. For arbeidarpartifolk i ansvarlege posisjonar kunne kanskje krav og kritikk frå arbeidslause verke irriterande. Da kunne det vere godt å ha partiloyale arbeidslauseforeiningar å støtte seg til⁶⁸. Det er likevel lite truleg at dette forklarar splittingane som oppsto fullt ut. Da skulle striden ha vorte verkeleg hard etter 1935 da DNA fekk regjeringmakta å ta vare på. Men det var nettopp da at splittingane vart overvunne.

Det er heller ikkje mye som tyder på at splittingane gav seg utslag i særleg ulik praksis lokalt. Enno er lite gjort for å finne ut om det. Men skal ein dømme etter aktiviteten tidleg i 20-åra var ikkje skillelinjene så klåre i praksis som ein skulle tru. I Odda, kor NKP vart dominerande etter 1923, dreiv foreininga i 1921 berre med innsamlingsarbeid. På den andre sida kan ein merke seg at det var

nettopp frå Fredrikstad – ein av det sosialdemokratiske partiet sine bastionar – at kravet om generalstreik og ekstraordinær fagkongress kom i 1921. Det er mye truleg at liknande samanlikningar frå seinare i mellomkrigstida også ville vist at skiljet i praksis var meir nyansert enn ein kunne vente ut frå offisiell partitale.

Sarpsborg-eksemplet tyder på at splittingane vart følte som noe som kom utanfrå og sette folk som elles sto for det same, opp mot kvarandre. Og kjem ein lenger frå sentrum, er det enda tydelegare at splittingane ikkje hadde så sterk grobott på grunnplanet. På Røros vart det t.d. ikkje oppretta rivaliserande arbeidslauseforeiningar på tross av splitting i den politiske arbeiderrørsla⁶⁹. Dette er teikn på at det lokalt eksisterte eit grunnleggande fellesskap som av og til trossa fraksjonskampane og hindra splid. Vi har og sett døme på at ein lokalt omgjekk dei sentrale krava om at berre organiserte skulle få bli medlemmar.

4. Konklusjon

Foreiningsverksemda til dei arbeidslause tok i høg grad form etter utviklinga av den økonomiske krisa, dei arbeidslause sin situasjon og utviklinga av den politiske arbeiderrørsla.

Den varierende krisa i 20-åra må tolkast som hovedårsaka til den ustabile starten mange foreiningar fekk. I 30-åra vart krisa meir permanent. I tillegg til dette var interessa til sentrale arbeidarpolitikarar for dei arbeidslause større i 30-åra enn i 20-åra. Dette gjorde at organiseringa vart fastare og nærare knytt til den etablerte arbeiderrørsla. Om det dermed gjekk føre seg ei endring i den *konkrete* aktiviteten lokalt, veit ein enno for lite til å slå fast. Truleg var forskjellene større i språkbruk enn handling.

I den tidlege fasen er det rimeleg å seie at organiseringa gjekk føre seg etter eit masseprinsipp. Først i 30-åra vart medlemsvilkåra stramma til med utviklinga av partiforeiningar. Denne utviklinga var eit resultat av dei sentrale fraksjonskampane.

Sjølv om det vart aksjonert ein del, kan ikkje det seiast å ha prega verksemda. Det vart laga fleire resolusjonar enn aksjonar. Aksjonsviljen var til stades og førte i visse situasjonar til spontan handling. Men den defaitismen som følgjer med det å gå utan ar-

beid, og den svært lite handlingsgunstige plassen dei arbeidslause hadde i arbeidsmarknaden, la nok ein viktig dempar på det meste av aktiviteten deira.

Notar

- 1 Nordlys, 18.2. 1920 og *Arbeidets Ret*, 26.1. 1920
- 2 Jon Kirkbakk, «*Arbeidsløse! Frem for demonstration for vor ret til at leve*». *Arbeidsløshet i Rørosdistriktet i mellomkrigstida*, Hovudoppg., Trondheim 1982, s. 160 f.
- 3 Samorginitiativ: Odda, Porsgrunn, Sandefjord, Kristiansund, Hamar, Bergen, Kristiania
Fagforeinings- eller partiinitiativ: Tromsø, Bangsund, Glemmen i Østfold, Valsøyfjord på Nord-Møre
Sjå Ingar Kaldal, *Krisepolitikk og ideologi. Reaksjoner i arbeiderbevegelsen på krisa fra 1920*. Hovudoppgave, Trondheim 1981, s. 59 f
- 4 *Tidens Krav*, 28.1. og 23.4. 1921
- 5 Arvid Johannessen, *Om forholdet mellom de arbeidsløse og fagorganisasjonen i mellomkrigstiden, belyst gjennom organiseringen av de arbeidsløse i Oslo*, Hovudoppg. Oslo 1975, m.a. s. 33 ff.
- 6 Svein Syversen, *Arbeidermiljø rundt Borregaard i mellomkrigstida*, Hovudoppgåve Trondheim 1980, s. 175
- 7 *Folkets Dagblad*, 18. og 29.1. og 22.3. 1921 og *Telemark Arbeiderblad*, 15.2. 1922
- 8 *Tidens Krav*, 19.11. 1921 og 16.1.1923
- 9 *Hardanger Social-Demokrat*, 29.1., 9.4., 4.6. og 26.11. 1921; Lars Odland, *Odda Arbeiderforening 1906 – 56*, Odda 1956, s. 15 og Harriet Clayhills, *Kjerringer mot strømmen. Arbeiderhusmødrenes organisering og kamp i 20- og 30-åra*, Oslo 1978, s. 110
- 10 *Hardanger Social-Demokrat*, 26.11. 1921 og *Tidens Krav*, 16.1. 1923
- 11 Syversen, op.cit., s. 177 ff.
- 12 Kirkbakk, op.cit., s. 162 og Kaldal, op.cit., s. 64
- 13 Kirkbakk, op.cit., s. 161
- 14 Syversen, op.cit., s. 175
- 15 Kirkbakk, op.cit., s. 94, 106 f. og 163 – 166 og Kaldal, op.cit., 101 – 108
- 16 Inge Scheflo, *Olav Scheflo som politiker og menneske*, Oslo 1975, s. 15
- 17 Kirkbakk, op.cit., s. 169 og 173
- 18 *Demokraten*, 20.12. 1921 og *Social-Demokraten*, 2.3. 1923
- 19 *Social-Demokraten*, 15.3. 1921
- 20 *Folkets Dagblad*, 26.1. 1921
- 21 *Tidens Krav*, 23. og 24.4. 1921
- 22 *Smaalenenes Social-Demokrat*, 9. og 10.3. 1921 og 24. og 25.4. 1921
- 23 *Tidens Krav*, 16. og 17.1. 1923
- 24 Sjå Edvard Bull, *Klassekamp og fellesskap*, Oslo 1978 (Bd. 13 i Norges Historie), s. 126 om såkalte «trekk-frisk-luft»-aksjonar under jarnstreiken i 1924. Sjå også Kaldal, op.cit., s. 85
- 25 Kirkbakk, op.cit., s. 166 og *Tidens Krav*, 25.4. 1921
- 26 *Folkets Dagblad*, 4. og 24.2., 2.5. og 27.7. 1921; *Smaalenenes Social-Demokrat*, 11.2. 1921 og *Tidens Krav*, 26.1. 1923

- 27 *Social-Demokraten*, 8.9. 1921
- 28 *Social-Demokraten*, 6.9. 1921 og *Arbeidets Ret*, 9.9. 1921
- 29 Kaldal, op.cit., s. 86
- 30 Johannessen, op.cit., s. 44
- 31 T.d. *Social-Demokraten*, 9.12. 1921; *Fagblad for matros- og fyrbøterunionen*, mars 1921; *Demokraten*, 10.2. 1922; *Telemark Arbeiderblad*, 27.2. 1922; *Smaalenenes Social-Demokrat*, 23.8. 1921
- 32 *Hardanger Social-Demokrat*, 9.4., 4.6., 26.11. 1921
- 33 Odland, op.cit., s. 15
- 34 Syversen, op.cit., s. 183
- 35 Johannessen, op.cit., s. 55, 116 ff., 122 og 177
- 36 Syversen, op.cit., s. 181
- 37 *Namdal Social-Demokrat*, 15.6. 1921
- 38 *Social-Demokraten*, 26.5. 1921
- 39 *Protokoll fra Samorganisasjonenes Landskonferanse i november 1921*, s. 36 ff.
- 40 Johannessen, op.cit., s. 34 f. og 42
- 41 Ibid. s. 39 ff.
- 42 Kirkbakk, op.cit., s. 161
- 43 *Smaalenenes Social-Demokrat*, 16.1. 1922
- 44 *Social-Demokraten*, 20.5. 1922
- 45 Johannessen, op.cit., s. 19
- 46 Ibid., s. 61 ff.
- 47 Ibid., s. 132 f og 54 f.
- 48 Ibid., s. 34
- 49 Synnøve Aarseth Barder, «Storstreiken i 1921», i: *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, nr. 1, 1977, s. 67
- Kaldal, op.cit., s. 75
- 50 *Telemark Arbeiderblad*, 31.3. 1922; *Arbeidets Ret*, 3. og 6.2. 1922; *Hardanger Social-Demokrat*, 4.3. 1922
- 51 Kaldal, op.cit., s. 75 ff.
- 52 Johannessen, op.cit., s. 59
- 53 Ibid., s. 46 ff.
- 54 Ibid., s. 47
- 55 Ibid., s. 69 – 86
- 56 Knut Ågotnes, «KPD, arbeiderklassa og fascismen», i: *Vardøger*, nr. 10, 1979, s. 180
- 57 Einhart Lorenz, *Norwegische Arbeiterbewegung und Kommunistische Internationale 1919 – 1930*, Oslo 1978, s. 366
- 58 Johannessen, op.cit., s. 97 ff. og s. 158 ff., og Syversen, op.cit., s. 180
- 59 Johannessen, op.cit., s. 64
- 60 Ibid., s. 147
- 61 Disse vurderingane vert støtta av Johannessen, op.cit., s. 153 ff.
- 62 Ibid., s. 148 og 165 ff.
- 63 Ibid., s. 86, 118, 128, 136
- 64 *Smaalenenes Social-Demokrat*, 9. og 16.12. 1922
- 65 Syversen, op.cit., s. 96; Bull, op.cit., s. 102
- 66 Johannessen, op.cit., s. 113
- 67 Syversen, op.cit., s. 180 f.
- 68 Johannessen, op.cit., s. 170 ff.
- 69 Kirkbakk, op.cit., s. 163

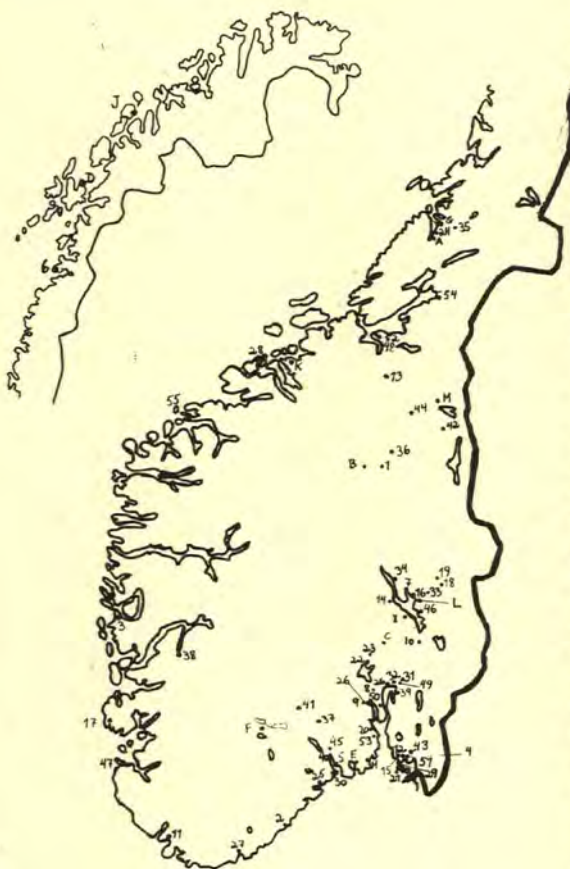
Appendiks

Som det går fram av artikkelen ovanfor, er forskinga omkring foreiningsverksemda til dei arbeidslause enno mangelfull. Det gjeld særleg 30-åra. For å bøte på dette, har Arbeiderbevegelsens Arkiv i Oslo sagt seg villig til å stå for innsamling av opplysningar folk måtte sitte inne med om desse foreiningane. Folk som veit eit eller anna om lokale foreiningar, når dei eksisterte, korleis dei var organiserte, kva dei dreiv med osv., *blir med dette oppmoda* til å sende opplysningane til

Arbeiderbevegelsens Arkiv,
Folkets Hus,
Youngsgt. 11 C,
Oslo 1.

Arkivet er interessert i både skriftleg materiale som måtte vere att etter foreiningsverksemda og nedskrivne minner frå folk som var med eller på ein eller annan måte hugsar noe om verksemda.

Her skal berre presenterast ein førebels oversikt over foreiningar og møteverksemd som bygger på litteraturen i noteapparatet ovanfor. På dei plassane på kartet som er merkte av med *tall* var det i kortare eller lengre periodar organiserte foreiningar. Der det står *bokstavar* er det funne teikn på møter eller aksjonar utan at ein veit om det sto organiserte foreiningar bak.

Register til kartet

1. Alvdal	12. Fredrikstad	23. Jevnaker
2. Arendal	13. Gauldal	24. Klinga
3. Bergen	14. Gjøvik	25. Kragerø
4. Borge	15. Glemmen	26. Kristiania (Oslo)
5. Brevik	16. Hamar	27. Kristiansand
6. Bodø	17. Haugesund	28. Kristiansund
7. Brumundal	18. Heradsbygd	29. Kråkerøy
8. Bærum	19. Hernes	30. Langesund
9. Drammen	20. Horten	31. Lillestrøm
10. Eidsvoll	21. Hvaler	32. Lørenskog
11. Flekkefjord	22. Hønefoss	33. Løten
		34. Moelven
		35. Namsos-Grong-banen
		36. Nord-Østerdal
		37. Notodden
		38. Odda
		39. Oppegaard
		40. Porsgrunn
		41. Rjukan
		42. Røros
		43. Sarpsborg
		44. Singås
		45. Skien
		46. Stange
		47. Stavanger
		48. Strinda
		49. Strømmen
		50. Tofte i Hurum
		51. Torsnes
		52. Trondheim
		53. Tønsberg
		54. Verdal
		55. Ålesund
		A. Bangsund
		B. Folldal
		C. Hadeland
		D. Harstad
		E. Hedrum i Telem.
		F. Kviteseid
		G. Namsos
		H. Sandefjord
		I. Toten
		J. Tromsø
		K. Valsøysfjord
		L. Vang
		M. Ålen

Einhart Lorenz

Hungermarsjen i 1932

I juni 1932 ble det gjennomført to hungermarsjer i Norge. Den ene gikk fra Trondheim til Oslo, den andre fra Sarpsborg til Oslo. Under massearbeidsløsheten som hersket i begynnelsen av 1930-åra ble slike hungermarsjer gjennomført i en rekke europeiske land, i USA og Kanada for å gjøre oppmerksom på de arbeidsløses problemer og for å sette myndighetene under press. Bak marsjene sto oftest kommunistene som organisatorer, men deltakerne hadde også bakgrunn i andre retninger innen arbeiderbevegelsen.

Hungermarsjen fra Trondheim startet den 29. mai 1932 med 50 – 60 kvinner og menn som deltakere. Den gikk over Flå (overnatting 29./30.5.), Støren (30./31.5.), Singsås (31.5./1.6.), Holtålen (1./2.6.), Ålen (2./3.6.) til Røros (3. – 5.6.). Her hadde deltakerne sin første «rastdag» før turen gikk videre den 5. juni til Tolga og Tynset. Her tvang værforholdene dem til å forandre den planlagte ruta over Alvdal, Barkald, Atna til Koppang. Toget gikk isteden via Tyllidal (7./8.6.), Øvre Rendal (8./9.6.), Ytre Rendal (9./10.6.), Koppang (10./11.6.) til Rena (12. – 14.6.). Etter en ny hviledag fortsatte marsjen via Elverum (14./15.6.), Hamar (15. – 17.6.), Tangen (17./18.6.), Minnesund (18./19.6.), Søndre Samfund mellom Dal og Bøn (19./20.6.), Lillestrøm, Lørenskog (20./21.6.) til Oslo. Toget nådde Youngstorget i Oslo den 21. juni, kl. 20. Underveis hadde marsjdeltakerne fått følge av 18 arbeidsløse fra Åmot.

Østfold-marsjen begynte den 15. juni i Sarpsborg, hvor NKP hadde en forening for arbeidsløse. Den startet med ca. 20 deltakere

og gikk via Fredrikstad, Onsøy, Moss og Vestby til Oslo. Også dette toget kom fram til Oslo den 21. juni om kvelden.

NKPs hovedorgan, «Arbeideren», brakte daglige reportasjer fra marsjene,¹ og særlig den store marsjen fra Trondheim til Oslo fikk en bred dekning. En rekke Arbeiderparti-aviser brakte «noytrale» meldinger om starten, men stort sett ble marsjen tidd ihjel. «Arbeiderbladet» stilte seg kritisk og så først og fremst marsjen som et kommunistisk propagandaframstøt.

For «Arbeideren» var det viktig å vise at marsjdeltakerne representerte ulike politiske oppfatninger og det ble understreket at «kanskje det verdifulleste av alt er at idéen har samlet alle arbeidsløse uansett politisk opfatning».² Iflg. «Arbeideren» besto deltakerne av arbeidsløse som soknet til DNA³, NKP og dessuten av medlemmer fra Trøndelag Arbeideridrettskrets av Kampforbundet for Rød Sportsenhet (NKPs arbeideridrettsorganisasjon), AIF, borgerlige idrettsforeninger, avholdsbevegelsen o.a. De som ønsket dem lykke på reisen i Trondheim, var kommunister, nemlig «Ny Tid»s redaktør, Knut Olai Thornæs, og Jørgen Vogt. Hungermarsjens leder, Ole Ressem, var etter eget sigende partiløs, men underveis var det stort sett kommunister som tok seg av marsjdeltakerne – både når det gjaldt taler, musikalske innslag osv. Men det fantes også unntak: da marsjdeltakerne ble nektet overnatting i det fri-lynte ungdomslagets lokale, i menighetshuset og i sløydskolen i Tolga, stilte forfatteren Ivar Sæter gården sin til disposisjon.

Arbeiderpartiets reaksjoner varierte. I Røros overlot partiet Folkets Hus til deltakerne, men de ble nektet spalteplass i «Hamar Arbeiderblad». Tre dager før toget nådde Oslo, ble det oppsøkt av ut-sendinger fra Oslo og omegn faglige samorganisasjon, Oslo Arbeiderparti, de arbeidsløses foreninger av DNA i Oslo og DNAs forening for arbeidsløse i Lørenskog som tilbød samarbeid og støtte under den forutsetning at det ikke ble rettet angrep mot Landsorganisasjonen og Arbeiderpartiet. Dessuten skulle toget avvikle sitt samarbeid med kommunistenes mottakelseskomite i Oslo, Internasjonale Arbeider-hjelp. Begge disse kravene ble avvist. Marsjdeltakerne fra Østfold møtte støtte og hjelp fra DNA- og AUF-hold, og i Moss ordnet DNAs nestformann med losji i Folkets Hus.

Underveis ble det holdt møter på samtlige overnattingssteder, bortsett fra Tyllidal. Også her var det iflg. «Arbeideren»s referater

kommunistene som holdt talene. Møtene ble både brukt til å reddegjøre for hensikten med hungermarsjen, nemlig å gjøre oppmerksom på de arbeidsløses problemer, og til å agitere for NKPs politikk, Sovjetunionen og organisasjoner som «Sovjetunionens Venner» og «Røde Hjelp». Aktuelle emner, som f.eks. nøden i Kirkenes eller Menstad-prosessene, ble også tatt opp. Marsjen ble avsluttet i Oslo med en rekke møter hvor ledende kommunister som f.eks. Henry W. Kristiansen, Hanna Bergstrøm, Arthur Samsing, Gottfred Hølvold og Johan Strand Johansen var talere. Stortingets presidentskap ble oppsøkt og fikk overrakt følgende krav:⁴

Til Stortinget!

De arbeidsløse i Trøndelag, Hedmark, Østfold og Akershus har organisert hungermarsjer som i går kom til Oslo for overfor statsmyndighetene å si fra at der nu må gjøres noe effektivt for å avhjelpe den nødstilstand som faktisk råder blant store dele av landets arbeidende befolkning på grunn av arbeidsløsheten, og der må treffes foranstaltninger for gjennomførelse av en lov om arbeidsløshetsstrygd på statens og arbeidsgivernes bekostning.

Bak disse hungermarsjer står ikke bare arbeidsløse i de distrikter hvorfra marsjene er utgått, men vi tør si at alle landets arbeidsløse og hele landets arbeiderklasse står enig om de krav som denne deputasjon fremsetter overfor stortinget.

Undertegnende deputasjon, som representerer de arbeidsløse fra hele landet vil overfor stortinget presisere at ingen av de krav som ble fremsatt av de arbeidsløse gjennom en landsdeputasjon den 28. januar iår er behandlet av stortinget og ennu mindre gjennomført. Deputasjonen krever av stortinget at det straks og før det oppløses tar spørsmålet om øieblikkelig hjelp for de arbeidsløse, og spørsmålet om gjennomførelse av arbeidsløshetsstrygd op til behandling.

I det deputasjonen henviser til de krav som blev fremsatt av landsdeputasjonen for de arbeidsløse den 28. januar iår, og som blev forelagt stortingets presidentskap, understreker deputasjonen at følgende krav snarest må behandles og gjennomføres:

1. Der bevilges straks 5 millioner kroner for å avhjelpe den øieblikkelige nødstilstand som hersker blandt de arbeidsløse og fattigfolk forøvrig på en rekke steder rundt om i landet.

2. Staten igangsetter en rekke offentlige arbeider, likesom fylkene og kommunene opfordres til å igangsette sådanne, idet statens dagsbidrag til disse arbeider tilsvarer den tariffmessige lønn for sådanne. Stortinget tar skritt til gjennomførelse av 7 timers dag og 6 timers skift uten nedsettelse i lønningene ved alle statens og kommunenes bedrifter.
3. Umiddelbar hjelp til de fattige bønder og fiskere. Strykning av all gjeld på arbeider- og småbruk. Ingen tvangsauksjoner må finne sted over arbeidernes, småbrukernes og fiskeres bruk og eiendom.
4. Gjennomførelse av arbeidsløshetsstrygd overensstemmende med det av Norges kommunistiske parti fremlagte utkast til lov om sådan. Ifølge dette forslag skal omkostningene ved trygden tilveiebringes ved at 50 pct. dekkes av arbeidergiverne og 50 pct. av staten.

På vegne av de arbeidsløse landet rundt vil vi også nedlegge den skarpeste protest mot de nye undtagelseslover som i den senere tid er vedtatt og de som forberedes mot den arbeidende befolkning. Vi sikter først og fremst til de lover som fratar forsorgsunderstøttede retten til å sitte i forsorgsstyre og kommunestyre. Disse lover betrakter vi som skritt henimot å berøve de forsorgsunderstøttede alle politiske rettigheter. Hva det vil si kan enhver tenke sig når man vet at en stor del av landets arbeiderklasse allerede må ty til forsorgsvesenet for å holde livet oppe og fler og fler er nødt til å gå den samme vei. Vi krever at disse lover opheves.

Oslo den 22de juni 1932.

Deputasjon for Hungermarsjen

Interessen for hungermarsjen var særlig stor i bygdene i Hedmark, hvor NKP fortsatt sto sterkt. Men også i Oslo vakte marsjen interesse langt utover NKPs krets, og iflg. Aftenposten førte marsjen til den «største forsamling kommunistene nogensinne hadde mønstret i Oslo». ⁵ «Arbeideren» selv nevner at «omkring 10 000 Oslo-arbeidere» møtte opp på Youngstorget den 21. juni. ⁶ Men det later til at de fleste var møtt fram av nysgjerrighet og ikke for å høre hva

NKPs talere hadde å si om arbeidsløsheten. «Arbeiderbladet»s og «Aftenposten»s referater fra møtet meddeler at tilhørertallet ble fort redusert da talerne begynte med sine utredninger.⁷

Hungermarsjen har neppe ført til økt oppslutning om NKP blant de arbeidsløse, og den innebar intet «gjennombrudd» for NKPs politikk i arbeidsløshetsspørsmålet – skjønt partiet selv vurderte den som positiv.⁸ Men selve marsjen vant etter hvert større interesse og Arbeiderpartiets foreninger for arbeidsløse i Oslo og Akershus vedtok på møter og konferanser å slutte seg til toget når det nærmet seg Oslo.⁹ Det er på denne bakgrunn at en må se den interessen som DNA i Oslo og «Arbeiderbladet» viste for marsjen i dens slutfase. DNAs krav om at det propagandistiske hovedstøtet ikke måtte rettes mot «arbeidernes egne faglige og politiske organisasjoner», dvs. DNA og LO, syntes berettiget på bakgrunn av NKPs «kamp mot sosialfascismen», som et halvt år i forveien på ny var slått fast.¹⁰ Men på den annen side var «Arbeideren»s referater fra marsjen og dens møter underveis, overraskende frie for alle de former for polemikk mot DNA og LO som ellers preget avisa i denne perioden. Det later til at kommunistene i disse ukene satset på å vinne ikke-kommunistiske arbeidere til en «enhetsfront nedenfra» og at de bevisst unngikk polemikken mot «sosialfascistene». En kan derfor ikke fri seg fra det inntrykket at ledende DNA-kretser først ikke trodde marsjen ville ha noen virkning og så, da de merket den interessen marsjen vakte, prøvde å frata kommunistene kontrollen over opplegget ved å komme med et tilbud om samarbeid under marsjens slutfase. Da dette ble avvist, rettet «Arbeiderbladet» flere angrep mot kommunistenes manglende samarbeidsvilje. Med sin uvilje bidro kommunistene iflg. «Arbeiderbladet» til å «isolere hungermarsjen»,¹¹ og avisa hevdet videre at «hungermarsjens deltagere kan takke kommunistpartiet, hvis aksjonen mislykkes». ¹² En dag senere gikk «Arbeiderbladet» et skritt

Neste side:

Hungermarsjen passerer Ankerbrua i Oslo

Den 21. juni 1932 nådde hungermarsjens deltakere Oslo – etter å ha gått ca. 57 mil. Da toget kom til byen var iflg. «Arbeiderbladet» «mange folk på benene» og «under selve innmarsjen samlet det sig adskillige tilskuere på og omkring Youngstorget».

(Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek Oslo)

videre: Kommunistene hadde brukt de arbeidsløse som «utstillingsvarer» og som «attraksjonsnummer til et utenfor liggende formål». ¹³ Dessuten bestred avisa at betegnelsen «hungermarsj» var berettiget; «slike overdrivelser» burde en unngå.

Når det gjaldt deltakerne selv, var også «Arbeiderbladet» full av anerkjennelse: «de fortjener honør for det de har prestert», ¹⁴ og på vegne av Oslo-arbeiderne slo avisa fast at en hadde den største sympati for en slik aksjon, – «særlig når den bæres frem av dem selv på en så direkte måte som i dette tilfelle». ¹⁵

«Arbeideren» inneholdt en rekke korte intervjuer med marsjdeltakere ¹⁶ som vi gjengir nedenfor.

Hungermarsjdeltakerne forteller

En av våre medarbeidere har tatt noen lynintervjuer med en del av hungermarsjens deltagere.

Flaggbærer fra Trondheim til Oslo

Den første vi tar fatt på var Karl *Johnson* fra Trondheim. Denne kamerat hadde hele tiden båret flagget fremst i spissen for marsjen fra Trondheim til Oslo. Han fyller 55 år lørdag og man må si at det var en bra prestasjon som han hadde vist. Vi spør ham på hvilken måte han hadde fått fatt i den primitive stang som han hadde til flagget og han svarte at stangen til flagget var hans personlige eiendom.

– Hvordan var marsjen?

– Det var en fin marsj! Og forresten kan jeg opplyse at jeg hadde det meget bedre under marsjen enn om jeg skulde ha vært hjemme. Det var en bra stemning hele veien. Han opplyste videre at han hadde sin kone og en sønn med sig i marsjen.

Den annen av deltakerne som vi tar fatt på er Georg *Salthammer*, Trondheim. Denne gutt var blant de yngste i marsjen. Han fylte nemlig 18 år samme dag som marsjen ankom til Oslo. Han opplyser at det har vært en bra tur. Han hadde hatt litt dårlige bein enkelte ganger – men det gikk over, opplyste han.

Overalt tilslutning til trygdekravet.

Simon *Jakobsen*, 53 år, hadde heller ikke noe å klage over. Mottagelsen og behandlingen av marsjen har overalt vært storartet.

- Hvordan var de folk dere støtte sammen med på turen?
- Stort sett så var det stor interesse for denne marsj langs med hele ruten og overalt var det stemning og begeistring for kommunistenes arbeidsløshetsstrygdsforslag.

- Hvilket er det beste minne fra turen?

- Mottagelsen og opholdet på *Rena* var helt strålende. Det er mitt beste minne fra turen. På *Røros* var det også storartet.

Vi får fatt i en mann fra *Aardals bruk*, *Ole Johansen*. Denne hadde, sammen med en til fra stedet, sluttet sig til hungermarsjen i *Elverum*. Han kunde fortelle at arbeidsløsheten og nøden blandt de arbeidsløse i *Løten* var forferdelig stor. «Marsjen har vært en opplevelse!»

De kvinnelige deltagere.

To av de kvinnelige deltagere i marsjen, *Borghild Raanæs* og *Ragna Brakstad*, begge fra *Trondheim* forklarte at de ikke hadde hatt ondt i beina. Overalt traff vi på kjekke folk som mottok marsjen med den største sympati og interesse.

Marsjens populæreste deltager har uten tvil vært *Charlotte Johnsen*. Hun har vært kokke og mor for hele marsjen. Hun var kraftig solbrent og hadde et humør som man måtte lete lenge efter. På forspørsel forteller hun at hun er noen og seksti år.

- Hvordan har gutta vært, spør vi. Har det vært noen vanskeligheter med å lage den nødvendige mat til dem?

- Å, neida. Gutta er kjekke å ha i kosten. Det går ikke an å klage når man får slike kjernegutter.

- Hva synes du om turen?

- Det er den beste opplevelse som jeg har hatt. Alle har hele tiden vært i godt humør. Visstnok har det vært noen dårlige bein og et tilfelle av influensa, men ellers har det vært ualmindelig bra. Den som fikk influensa blev innlagt på sykehus i *Elverum* og blev senere sendt hjem.

- Hva synes du om mottagelsen på de enkelte steder?

– Det har vært bra mottagelse overalt. Jeg synes mottagelsen på Lørenskog var best. Når man kom sammen med disse folk, så fikk man det inntrykk at man var kommet sammen med sine like. Ivar Sæter, forfatteren i Tolga, fortjener honnør for sin oppmerksomhet mot marsjens deltagere. Han åpnet sine pauluner for oss etter at vi var blitt nektet lokale annetsteds i bygden. En ting som alle sammen ble forbandet på, var Hamar Stiftstidends skriverier om hungermarsjen.

Fattiglappkosten: Sild og landsmel.

Til hungermarsjen sluttet sig også 18 mann fra Åsnes i Solør. En av deltagerne herfra fortalte om hvilke forhold de arbeidsløse i denne bygd måtte leve under. Hos fattigvesenet fikk man anvisning på sild, poteter og landsmel. I bygden har det vært lite eller intet skogsarbeide igang i den siste tid. Det er bare blitt drevet noen mindre drifter.

Sekretæren i marsjen, Helmer *Hansen* fra Trondheim forteller at turen har vært vellykket. Guttene hadde vært helt storartet. Vedkommende kamerat hadde holdt 6 foredrag underveis. Han forteller selv at han har vært ledig i de 3 siste år.

– Fikk dere anledning til å sette dere inn i forholdene i de enkelte bygder?

– I enkelte bygder var det temmelig forferdelige forhold. Man hadde ikke 5 øre engang i kommunekassene. De arbeidsløse blev utlevert mjøl og et par sild efter ordre fra departementet. Dette var tilfelle i Ø. Rendal. Det samme forhold gjorde sig også gjeldende i Ytre Rendal.

Hungermarsjen som en vekker.

– Hvordan har tilslutningen vært til de forskjellige møter som er blitt holdt?

– Det har vært stor tilslutning til møtene. På enkelte steder hvor man tidligere ikke har fått frem mere enn 10 – 15 mennesker til møtene, der maktet hungermarsjen å samle 3 – 400. Marsjen har virket som en vekker for de arbeidsløses masser utover landet.

– Hva er det som mest har imponert dig?

– Mottagelsen i Oslo – den voldsomme opslutning om hungermarsjen – slo alle mine forventninger. Vi hadde nok ventet et stort opmøte, men ikke så stort som det der blev tilfelle.

Denne kamerat forteller ennvidere at marsjen var blitt mottatt med stor begeistring overalt. Det har ikke klikket med husly, når undtatt Tolga og i Eidsvoll. Her opstod der en del trubbel, men forfatteren Sæter tok sig tilslutt velvillig av oss. Man har ikke merket noe til partiskillet på turen, overalt er vi velvillig mottatt av såvel medlemmer av D.N.A. som N.K.P.

Også Østfold-guttene har hatt det bra.

En av deltagerne fra Østfold forteller at marsjen har gått over all forventning. Ved utmarsjen talte den 26 deltagere og ved fremkomsten til Oslo hadde den vokset til 36. Man hadde vært 5 dage underveis. Enkelte hadde hatt ondt i beina, men ellers hadde det vært bra. Mottagelsen har overalt vært bra. Spesielt var dette tilfelle med Moss hvor vi blev møtt av fylkingens og Det norske Arbeiderpartis folk ved bygrensen. De fulgte oss til Folkets hus hvor vi fikk mat. Stemningen har vært den beste blandt guttene hele tiden.

Marsjen var innom ved Vestby for å betrakte noen streikebrytere som arbeidet ved et teglverk der. Man fortalte videre at stillingen i de enkelte kommuner var forferdelig. Både i Borge og i Skjeberg var matlappsystemet innført. I marsjen har man med et medlem av A.U.F. samt et medlem av den kristelige ungdomsforening i Borge. Flesteparten av deltagerne var partiløse. En deltager var også medlem av D.N.A.s arbeidsløses forening. I Onsøy hadde vi søkt om å få ligge på pleiehjemmet, men dette blev nektet av bondepartiets ordfører. Tilslutt fikk vi ligge i en låve til en fattig småbruker som selv hadde en 10 – 12 barn.

Arbeideren, 27.6. 1932

Noter

- 1 *Arbeideren*, 31.5., 1.6., 2.6., 4.6., 6.6., 7.6., 8.6., 9.6., 10.6., 11.6., 13.6., 14.6., 15.6., 16.6., 17.6., 20.6., 21.6., 22.6., 23.6. 1932
- 2 *Arbeideren*, 24.5. 1932
- 3 Iflg. *Arbeideren*, 25.6. 1932, deltok 4 DNA-medlemmer. *Arbeiderbladet*, 21.6. 1932, avviste kategorisk at DNA-medlemmer deltok i marsjen
- 4 *Arbeideren*, 24.6. 1932
- 5 *Aftenposten*, 22.6. 1932
- 6 *Arbeideren*, 25.6. 1932
- 7 *Aftenposten*, 22.6. 1932; *Arbeiderbladet*, 22.6. 1932
- 8 *Enhetsfront mot kapitalisme, krig og fascisme*, Trondheim 1932, s. 55. Generelt innrømmer NKPs sentralkomite imidlertid i november 1932 at partiets innflytelse blant de arbeidsløse er blitt svekket (s.st., 2, 43 f.).
- 9 *Arbeiderbladet*, 21.6. 1932
- 10 Jfr. Det utvidede polbyraamøte 1 og 2 januar 1932. *Beslutninger*, Oslo 1932, s. 6 ff.
- 11 *Arbeiderbladet*, 21.6. 1932
- 12 S.st.
- 13 *Arbeiderbladet*, 22.6. 1932
- 14 *Arbeiderbladet*, 22.6. 1932
- 15 *Arbeiderbladet*, 24.6. 1932
- 16 *Arbeideren*, 27.6. 1932

Intervju med Oscar Birkenes

«... når dom virkelig setter seg inn for å gjøre noe, så kan det bli lavd a' det minste»

Minner fra Hungermarsjen i 1932

Oscar Birkenes, f. 1892, var medlem av NKP og platearbeider. Han arbeidet på en lang rekke av de store arbeidsplassene i Oslo, bl.a. Aker, Myren, Nyland og Kværner Brug. Der var han det året han deltok i organiseringen av hungermarsjene. På vegne av de arbeidsløses aksjonsutvalg i Oslo møtte han deltakerne fra Trondheim den 14. juni i Elverum.

Intervjuet er et utdrag av erindringer fortalt til Otto Gjerpe i 1955. De inngår i Norsk Folkemuseums avdeling for arbeiderminner, tilvekstnr. 1343. Utdraget er litt forkortet.

O.B.: ... det er det gode med, gjennomgående med arbeidsfolk, det er en veldig god solidaritet med dem, når det inntreffer forskjellige ting. Jeg kan da ta med litt a' dette here fra Hungermarsjen i samme leddet.

O.G.: Når var den?

O.B.: Det var i 1932. Da var jeg formann i innsamlingskomitéen for dette here her. Vi fikk inn veldig mye av forskjellige saker og ting. Blant annet så ga Fredrik Meyer Trikotasjefabrikk opp i Fredensborgveien 28, dem ga 200 par sokker. Mens jeg var oppe og henta dem, så blei innsamlingsbilen arrestert. Den sto da utafor nr. 19, og innsamlingskomitéen var innbragt på nr. 19. Da jeg kom og fikk se bilen, så hoppa jeg oppå bilen, og så holdt jeg en tale og brukte førerhuset til talerstol. Resultatet var at det blei en god folkesamling. Så kom gutta ut, og så sa jeg det, nå kommer innsamlings-

komitéen, sa jeg, nå håper jeg at de slenger litt i børsa her, sa jeg, for de veit hva dem har fore. Og så ville jeg takke Welhaven¹ for at han har arrestert gutta, for det at det blei atskillig i sparebørsa da.

Men nok a' det. På Kværner Brug der hadde jeg da vært ansatt ett års tid, vel så det. Da gutta fikk se at jeg gikk der og marsjerte med denna Hungermarsjen gjennom by'n på forskjellige stevner utpå Ekeberg og på Høyenhall og så var vi på denne here Ham-borgbråtan, så hadde . . . jeg merke ikke det jeg, jeg gikk der, så var buksa mi sprekk i bak, det lyste inn på blanke messingen, ser du. Så hadde gutta på Kværner sett det atte Birkenes, han går med denna Hungermarsjen i spissen, han. Men han er jo værst a' dem alle sammen. Vi må da samle inn. Så kom dem med 20 kroner te' meg, en som hette Einar Ingebretsen. «Jeg ska' levere deg dissa fra Kværner, du får mere siden», sa 'n. «Hvorfor det da?» «Jo, dem sa det atte du var den verst kledde uta' alle, nå får du kjøpe deg buk-se». Jeg tørte ikke kjøpe bukse jeg, for da kunne det bli te det atte jeg skodde meg på innsamlingspenga, på trots a' bevis, så jeg venta med det. Men seinere så fikk jeg i alt 120 kroner. Det var 120 mann der, da hadde dem gitt ei krone hver, ettersom jeg forstår. . . Jeg gikk da ned der som Folketeatret er, og kjøpte meg en dress te 35 kroner, og så lot jeg kona få resten a' pengene. En dress, en gammel dress altså, te 35 kroner. Den var for trang te' meg, men det gikk. . . så det var skjønt allikevel.

O.G.: Denne Hungermarsjen, hvor gikk den?

O.B.: Hungermarsjen gikk ut i fra Halden, Sarpsborg, Fredrikstad inn te Oslo. Dem andre gikk litt ovafore Trondhjem, og så gikk dem opp te Røros, og så fra Røros og ned tel Tynset. Og Os er det et sted der oppe som heter. På Os bodde han der forfatteren Ivar Sæ-ter.² Han satte peisstua te' rådighet, for dem gikk i snøslaps. Det var snø og sludd og alt samma. Det var i mai månte dem gikk, ser du. Og han hadde tatt gjestfritt imot dem, han også en som hette Olsen, bakermester Olsen. Da de gikk igjen, så hadde han dere ba-nevokter'n på Tynset, han Assås, tatt i mot dem bra.

Og så hadde vi en motorsykel med sidevogn, og dro oppover og møtte dem der oppe i Elverum. Da holdt jeg en tale der opp, hvor jeg sa velkommen på vegne av mottagelseskomiteén. Siden så gikk dem i marsj der ifra. Dem hadde en gammel sånn en Ford-bil

te kjøkken, feltkjøkken ja, og marsjerte med to røde flagg i spissen, og detta gikk fremover det. Det ene flagget overleverte jeg. Det var fra min politiske forening på Sagene, Sagene kommunistiske lag. De gikk hele tiden i spissen disse to flaggene. Og på Løten, på Aa-dals Bruk på Løten, der tok dem rast. Jeg hadde motorsykel med sidevogn. Det var en billig transport, for hele transporten for våre tre vedkommende kom på 10 kroner, opp og ned. Og der holdt jeg en tale da, og det var flere der som ønska å gå med i Hungermarsjen, men eide ikke noe på beina, stod barbeinte. Ja, for det var ei fæl tid altså.

Så kom dem da te Oslo hvor dem ble mottatt av to musikkorps. Hungermarsjene møttes på Ankertorvet. Ifra Markveien gikk dem nedover, og så kom dem bortanti fra Trondhjemsveien. Så møttes dem der, så stoppa det ene, og så gikk det andre foran og marsjerte inn te Youngstorvet. Og der holdt den yngste sønnen min opplesning, 12 år gammel, han stod og holdt tale der. Opplesning, Rudolf Nilsens dikt «Arbeider til arbeider», og så Rudolf Nilsens «Revolusjonens røst», så det var et fint kapittel.

Ja, jeg vil nevne det gett atte Dampkjøkkenet var veldig flinke. Der fikk de kjøpt middag for 18 1/2 øre porsjon'. Flere restauratører og andre skulle gi et par sko. Det var blandt an't han som hadde restaurant Borgen i Rådhusgata. Det var flere a' dissa here her. Men jeg sendte ned 2 og 3 støkker jeg. Og så sa det atte jeg veit ikke, de kan bare si det atte Birkenes har sendt dere ned, og da kunne dere bestemme hvem a' disse tre skulle ha et par sko. Det var en fin måte å fekte på det, så har dem så dårlig på beina alle tre, så fikk dem sko alle tre. En må være taktiker, men jeg hadde jo ikke noe vinning på det dere, det er'ke det om å gjøre, nei. Det er mye sånt som en kan ta på en' fornuftig måte. Og Grensen Skotøy-magasinet ga, og Salomon ga dameskol, trur det var 16 kvinnfolk med. De kvinnfolka, de bodde opp i Seilduksgata nr. 14 i et lokale der, mens alle mannfolka bodde i Vika, i Strandgata nr. 16 trur jeg det var. Men når dem skulle dra av gårde, så kjørte dem te Hamar. Men når dem kom te Eidsvoll stasjon, så viste dem fram arbeidsledighetskortet sitt, og da blei det telefonert te Østbanestasjon' atte Hungermarsjen reiste gratis oppover. Så da dissa here her fra Østfold, fra Fredrikstad og Sarpsborg og Halden skulle hjem, så gikk dem inn i vogna. Men når toget skulle tel å gå, så stod den vogna

igjen på stasjon'. Og da hadde vi sagt opp huset og fløtt, men da kunne vi ikke få huset tilbake. Så gikk vi da te Husvillearresten i Bekkegata 1, og så skulle la dem ligge der. Men der hadde dem jo ikke plass te 200 og deromkring. Så holdt det på å bli kamp mot politi, for politi var veldig aggressive tel å kjøre fram der. Men det glei da over. Det skulle være et stevne på . . . , detta var på lørdag som sagt. Dem hadde slått fullstendig leir på Østbanestasjon', der som ekspedisjondisken er for koffertar. Der hadde vi fått mat satt ut, og kaffikjel. Der satt vi som noen sigøynere og hadde slått fullstendig leir. Han dere stasjonsmester'n, han kom ned, men vi va'kke tel å rikke.

Vi marsjerte da opp og skulle ha spise te kvelds opp i Seilduksgata. Der spiste dem te kvelds i puljer som det var plass tel. I Seilduksgata 16 trur jeg det var. Det var i Skeidlokalet inne i gården i 1. etasje. Men nok a' det, så lurte jeg på åssen jeg sku' få skaffa mat te alle dissa om sonda'n. Huset var ordna med. Det hadde Welhaven greidd. Vi skulle gå tebacke igjen tel det stedet, for dem hadde ikke utvida poltistasjon' så mye at dem kunne ta inn så mange husville på en gang. Huset var da i orden. Det var bare for dem å gå ned. Ikke var noe rørt a' saker og ting dem hadde der.

Nok a' det, da holdt jeg en liten tale der, for jeg tenkte på morra'n. Og Barratt³ han holdt møte oppi der Birkelunden med musikk og sang, og resultatet var atte Barratt for en gangs skyld hadde mista alle tilhørera. Det var bare musikken som stod igjen. Da ba jeg dissa here her om å være så vennlig å komme opp og delta på stemnet på Hamborgbråtan. Det var et billig stemne, 50 øre liter'n for kaffi'n osv. Adgangstegn var 10 øre for barn og 25 for voksne. Så var det forskjellig underholdning, og vi begynte klokka 12 om midda'n. Og de arbeidsledige hadde gratis adgang. Men dem behøver ikke å vise arbeidsledighetskortet, sa jeg, for vi stolte på det, vi var ikke så nøye på det. Og om dem da ville ta en eller to gjester a disse her hungermarsjdeltakera, så kunne dem henvende seg tel meg, for jeg skulle lede stemnet der oppe. Resultatet var atte jeg hadde for lite hungermarsjdeltakere. Ja, dem kom og spurte etter noen fra Hungermarsjen. Da sa jeg det atte det er ikke flere igjen a' dem nå. Jeg har delt ut alle sammen. Så der også vises det atter solidaritet, hva det betyr. Det er'ke snakk. Det er gjerning, handling, det er solidaritet.

Ja, som sagt, om manda'n da så holdt vi en del møter på Youngstorvet og andre plasser. Om ettermidda'n var det gitt tillatelse tel at dem skulle få lov å reise hjem. Men det skulle reises tiltale mot dem på Hamar som hadde tjuvåka. Men hvordan det senere gikk, det har jeg ikke satt meg inni. Men når dem er ledig, så gjør det jo ikke noe om dem sitter inne på litt vann og kake heller, det gjør ingenting. Med den erfaringen og den lærdommen jeg har av fangeliv som jeg nå har i meg.⁴ Om en kom tel å si det atte jeg skulle få 20 dagers vann og brød, jeg kom te' å le'n rett i ansiktet. For det ville jeg ikke bry meg noe om. Så immun kan en bli altså. Og 20 dager vann og brød før, det kalte en for dødsstraff i gamle da'er. Han har sittet på 20 da'er, det er dødsstraff sa dem, for da måtte dem gjerne ha 2 da'ers fangekost. Men jeg ska' godt klare meg med vann og brød i 10 da'er, og uten brød. . . , men vann vil jeg ha en mengde a'. Jeg skulle ønske å ha det for å gå ned i vekt. Jeg har tenkt på det, ser du, om jeg skulle ringe ned tel poltimes-ter'n og spørre om jeg kunne få lov å sitte på litt vann og brød, ja.

Men det så ut som atte Hungermarsjen hadde gjort sin virkning, for det kom i gang ekstraordinære arbeider etc. Ja den gjorde sin virkning, og mottoet var hus, brød, arbeid. Det var ikke noe an't dem demonstrerte for, og det forlangte dem. Men jeg vil nevne det at det var ei skipperfrue og ei maskinistfrue fra Kristiansand, som var med Hungermarsjen hver eneste dag. Velstelte var dem, og disse here hadde gitt 100 kroner hver seg tel Hungermarsjen. Ja, sa jeg, det trur jeg kona vil være fornøyd for. Vi satt der og snakka samman, så spurte den ene meg: «Hva er det dere sier, når dere knytter neven sånn?», sa a. «Vi sier Rød Front», sa jeg. «Og vi har sagt rett frem hele ti'a, vi» sa a.

Jeg hadde som sagt jobben som innsamlingskomitéens formann. Vi hadde en mengde brød, for brødfabrikkene ga mye a' brød, og kaffi. Var det Kaffihag eller Hegg som ga kaffi? Vi hadde nok a' det. Banan-Mathisen ga noen ganger en par kasser, så det blei bananer. Jeg kom hjem når klokka var 12 og 1, og så måtte jeg ut igjen klokka 4. Så sa kona te meg «åffer kan du ikke like godt være der nede da», sa a. For da skulle jeg på forskjellige plasser og hente ditten og datten. Vi hadde som sagt gratis bil og gratis sjåffør, det var bare å koste bensin og olje. Inge Sørensen, han ga makrell, men det likte ikke trondhjemma. Og Dampkjøkkenet var som sagt ri-

melig, det var en som hette Auden Båstad som hadde greidd det med Dampkjøkkenet, veldig flink kar.

O.G.: Da dere stjal den leiegården, var ikke det og under Hungermarsjen?

O.B.: Jo, det var Hungermarsjen. Vi losjerte inn der. For å skaffe sengebed, kjørte vi bilen ut te Ås på et gartneri. Der fikk vi leid sånne halmmatter som dem legger over mistbenka. Så hadde dem det å ligge på, alle hadde soveposer med seg. Den gården skulle som sagt rives, og den var solgt tel riving. Han mannen han hadde fått en viss frist som gården skulle være rivi på. Men den var komplett i stand altså, fullt ut. Dem var nettopp fløtta ut og det visste vi om, da vi okkuperte den.

O.G.: Hvorfor skulle den rives?

O.B.: Det var reguleringa i Vika og Rådhuset. Han lå vel omtrent der Rådhuset ligger nå.

O.G.: Dere holdt til en stund i denne bygningen altså?

O.B.: Ja, vi var der helt til Hungermarsjen reiste igjen. Han blei forsinka for vel 8 da'er. Hungermarsjen kom hit ved St. Hansti'er, for det var St-Hans-stevne uti Ekeberg. Det var innbudt på forskjellige organisasjoner, deriblant Sovjetunionens Venner, som nå heter Norsk Sovjetrussisk Samband. Dem hadde innbudt ut i Ekeberg i Familiedalen, hvor dem blei beverta. Forat den skulle virke, så var det jo en given sak at vi demonstrerte. Hver gang vi skulle spise på Dampkjøkkenet, . . . dem gikk med merke på armen, gutta, men dem skulle møte opp i Birkelunden, og så var det å marsjere derifra med tromme i spissen ned te Dampkjøkkenet for å spise. Da gikk vi i full gatebredde, og ned der og spiste. Der skulle vi være et visst klokkeslett. Etter at gjestene hadde blitt servert, så skulle Hungermarsjen etter der. Og dem var veldig fornøyd med maten, altså unntagen et par ganger det var makrell. Da spiste ikke trondhjemmera, nei, dem spiste ikke, men dem andre dem spiste så mye mere. Men kona; hu sa det te meg, «du skulle vel ha tatt med noe brød hjem, du ser vel å smått det er». «Nei, det har jeg neimen ikke tenkt over», sa jeg. «Ja, der kan du se», sa a, «du tenker lite på ditt eget hjem, og går opp i alt med dem andre». «Ja, men kunne ikke

du ha kommen ned, så. . .». Det var jo en given sak, for det var brød for mye. For det var Christiania Brødfabrikk, som ga 50 brød. Så var det Kneippbrødfabrikken, 50 brød a'en hver dag. Så var det Kneippbrødfabrikken og Samvirkelaget, og så 'n Akk o Ve, Axel O. Vilberg. Vi ringte opp han og spurte om han ikke hadde noen pølsesnabber og sånt å «gi vårs». «Dere er jamen greie», sa 'n. «Ber om det dere der,» sa han. «Dissé religiøse hjelpeorganisasjonene dem skal ha førsteklases alt. Kom opp og hent,» sa 'n, «så skal dere få noe, men dere skal ikke få pølsesnabber», sa 'n. Han leverte 300 esker med leverpostei, 4 nyrøka fleskesider og en hel masse a'nt og. Og så sa han atte hvis det blir for lite, så kan de godt henvende dere en gang til, sa han, for dere var så beskjedne i å stille betingelser for at vi ska' gi noe. De andre organisasjonene, var dem så pyntelige, så var det mere hyggelig å gi dem. Det var massevis som ga forskjellig, for ellers hadde det ikke vært rart vi hadde kunnet by på. Vi var ledige sjøl, og trengte . . . Men sånn er det når dom virkelig setter seg inn for å gjøre noe, så kan det bli lavd a' det minste.

Anmerkninger

1 Kristian Welhaven, politimester i Oslo 1927 – 1954

2 Ivar Sæter, forfatter, seinere aktiv i Bygdefolkets Krisehjelp

3 Thomas B. Barratt, pinseveenn, forstander for Filadelfia-menigheten i Oslo 1916 – 1940

4 Birkenes satt på Grini og i Sachsenhausen under krigen.

Einhart Lorenz

Arbeidsløse som revolusjonær kraft?

Ifølge marxismens klassikere skulle arbeidsløse være et utmerket politiseringspotensiale. Elendighet, nød og fattigdom skulle bidra til å skape klassebevissthet og en revolusjonær innstilling. I «Filosofi-ens elendighet» vendte Marx seg mot dem som i elendigheten bare så elendighet «uten å oppdage dens revolusjonære, omveltende side».¹ Nesten 40 år senere skrev Engels i forordet til den engelske utgaven av «Kapitalen»: «... vi kan nesten regne oss fram til det tidspunktet hvor de arbeidsløse mister tålmodigheten og tar sin skjebne i sine egne hender».² I utarmingsteorien ble nød, arbeidsløshet og elendighet viktige forutsetninger for å kunne utvikle en revolusjonær klassebevissthet. Slike synspunkter finnes det også hos Rosa Luxemburg og Nikolai Bukharin.

I mellomkrigstidas økonomiske kriseår vurderte særlig kommunistene, men også sosialdemokrater, de arbeidsløse som en revolusjonær avantgarde. I 1926 het det i en uttalelse fra den Røde Faglige Internasjonale (RFI): «Dere [arbeidsløse] er de første som led i disse kamper, dere er også de første som går over til angrep».³

Den revolusjonære arbeiderbevegelsens forventninger til de arbeidsløse sto i kontrast til det som ble oppnådd. Flertallet av de arbeidsløse sluttet aldri opp om revolusjonære paroler. I denne artikkelen blir den kommunistiske politikken overfor de arbeidsløse konfrontert med undersøkelser om arbeidsløshetens sosiale og psykiske følger. Det prøves også å svare på hvorfor kommunistenes politikk ikke nådde de arbeidsløse.

Gjennom krise til bevissthet og opprør – Den Kommunistiske Internasjonale og de arbeidsløse

I begynnelsen av 1930-åra mente kommunistene det var en sentral oppgave å organisere de arbeidsløses forventede kamp. Denne oppfatningen hadde sin bakgrunn i flere forhold. Det ble ikke lagt skjul på at organiseringen av de arbeidsløse var et ledd i kampen mot den sosialdemokratiske arbeiderbevegelsen. Men kommunistene var ikke bare ute etter hjelpetropper i kampen mot en konkurrent. Slik de så det innebar massearbeidsløsheten at store deler av proletariatet ble revet ut av den sammenhengen de hadde stått i i produksjonen hvor de umiddelbart opplevde kapitalisme, men hvor også klassebevissthet og solidaritet utviklet seg. Den Kommunistiske Internasjonale fryktet at stadig større deler av proletariatet kunne gli ned i filleproletariatet, og når de ikke lenger var en del av arbeiderbevegelsens organisasjonskultur, kunne de bli offer for forsøk på mobilisering fra den politiske høyresida.⁴

Organiseringen av de arbeidsløse var videre et ledd i Kominterns offensive streikestrategi hvor det måtte forhindres at arbeidsløse ble streikebrytere. Etter Kominterns syn trengtes derfor en bred solidaritet mellom de arbeidsløse og dem som fortsatt hadde arbeid.⁵ Dette var ikke bare viktig for å forhindre streikebryteri⁶, men også for å forhindre at klassen ble splittet. Arbeidsløse og arbeidende hadde objektivt sett de samme interesser. Fra Komintern-hold ble det derfor understreket at de arbeidsløses problemer måtte være hele klassens problemer.⁷

Problemet med kommunistenes praksis var imidlertid at de lot som om ingenting hadde forandret seg og som om de arbeidsløse ikke var trengt ut av bedriftene. Arbeidsløse ble oppfordret til å delta på møter i bedriftene og til å velge medlemmer til streikekomiteer – noe som skapte motsetningsforhold til de arbeidende.⁸

De nevnte punktene rettet seg mot arbeidsløshetens negative følger. Men for kommunistene hadde arbeidsløshet også en «positiv» side, nemlig en revolusjonerende virkning.⁹ Aksjonene til de arbeidsløse ble betraktet som positive da de stadig sterkere rettet seg «umiddelbart mot den kapitalistiske stat».¹⁰ Holdningen til de arbeidsløse var imidlertid ambivalent. På den ene side antok en at

nød og utarming ville skape en stor revolusjonær bevissthet. På den annen side stolte en i så liten grad på de arbeidsløse at de ble degradert til et objekt for politiske planer. For RFI-lederen Losowski fortonet det seg slik:

«Massearbeidsløsheten er et reservoar for revolusjonær energi. En må bare vite hvordan en leder denne energien, en må vite, hvordan en organiserer denne kraft, hvordan de arbeidsløses krav omformes i bestemte, økonomiske og politisk riktige paroler, en må finne de passende organisasjonsformer og -metoder for på denne måten å lede de arbeidsløses samlede energi i en felles retning.»¹¹

Kommunistenes arbeid ble bestemt ut fra et slikt grunnsyn. Massemøter i forbindelse med kommunestyremøter, hungermarsjer, demonstrasjoner mot utkastelser og husleiestreiker var kommunistenes viktigste kampformer når det gjaldet å skaffe de arbeidsløse gehør.¹² I ordets mest konkrete forstand skjedde det også når kommunistiske arbeiderhustruer demonstrerte med tomme gryter og panner.

Aksjonene mot utkastelser var de mest vellykkede kampformene. Her kunne en hjelpe arbeidsløse som ble kastet ut av leilighetene fordi de ikke lenger kunne betale husleien. Dette var riktig nok ofte en midlertidig hjelp¹³ i en akutt nødssituasjon hvor det spontant utviklet seg solidaritet.¹⁴ En umiddelbar hjelp var imidlertid ikke bestandig velkommen hos ledende partikretser. Lederen for det tyske KPs «riksutvalg for arbeidsløse», Johannes Schröter, kritiserte i 1931 den frie rettshjelpen for arbeidsløse fordi den «forhindret naturligvis en virkelig mobilisering av de arbeidsløses hær.»¹⁵

Siden hovedlinjen ellers var fastlagt på forhånd og den Røde Faglige Opposisjon prøvde å monopolisere arbeidet blant de arbeidsløse fantes det få muligheter for de arbeidsløse selv til å formulere sine krav eller til å finne egne aksjonsformer. Stadige demonstrasjoner for krav som kommunistene med sin ofte svake stilling ikke kunne innfri, måtte sammen med det manglende basisdemokratiet, føre til frustrasjon og deretter til frafall.¹⁶ Våren 1931 ble Kominterns organisasjonsopplegg for de arbeidsløse forandret. Organiseringen skulle ikke lenger skje i tilknytning til RFO i indu-

strigrupper sammen med de arbeidende, men «i egne, selvstendige, nye organisasjoner», i «partiløse masseorganisasjoner» – men fortsatt under RFO-ledelse.¹⁷ Kravet om lederskap ble altså opprettholdt, mens organisasjonsformen ble forandret. De arbeidsløse skulle fortsatt reise krav som var formulert på forhånd og utføre direktiver. I beslutningen fra Pol.-byrådet i Norges Kommunistiske Parti fra januar 1932 ble det f.eks. under overskriften «Kampen mot arbeidsløsheten» satt opp en lang rekke krav. Deretter følger – uten at Pol.-byrådet forsøkte å skjule formynderiet – følgende setning:

«Kravene må fremkomme som de arbeidsløses egne krav, dvs. de arbeidsløse selv må gjennom massemøter stille dem.»¹⁸

Kommunistenes arbeidsløshetspolitikk manglet et formidlende mellomledd: Kravene lot seg enten ikke gjennomføre bare ved kommunistenes støtte, eller de orienterte seg mot fjerne mål (– og lovet en forandring etter revolusjonen). Kominterns kampdag mot arbeidsløshet 6. mars 1930 ble f.eks. gjennomført under paroler som «Kamp mot fascisme og sosialfascisme», «Til forsvar av Sovjetunionen», «Mot den imperialistiske krig» – alt sammen paroler som hadde lite med de arbeidsløses hverdag å gjøre.¹⁹ På grunn av slike generelle paroler hadde arbeidsløse ofte følelsen av at de bare ble mobilisert for kommunistpartienes politiske mål²⁰ og at demonstrasjonene ikke gjaldt deres egne umiddelbare behov. Etter to, tre demonstrasjoner forsvant derfor de arbeidsløse.²¹ Mellomleddet mellom hverdagen under kapitalismen og en kommunistisk seier fantes ikke. Isteden for en politisk radikalisering som fant sitt uttrykk i kollektiv militans under kommunistisk ledelse, ble det derfor snarere utviklet individuelle strategier for å overleve.²²

Fra Komintern kom flere oppfordringer om å overvinne dette dilemma. I januar 1931 erklærte Losowski bl.a.:

«De arbeidsløse kan ikke vente på at arbeiderklassen har seiret og det sosialistiske samfunnet er opprettet. Arbeideren og hans familiemedlemmer krever øyeblikkelig noe å spise. Og våre paroler må ta hensyn til de arbeidsløses mest elementære behov.»²³

I Komintern-kretser begynte en også å innse at kravene måtte spesifiseres – både når det gjaldt lokale forhold og med hensyn til forskjellige grupper blant de arbeidsløse. Selvkritikken bar imidlertid få frukter. Den rettet seg her – som ved kommunistisk selvkritikk ellers i denne perioden – mot organisatoriske fenomener, først og fremst i lavere organisatoriske instanser. Den rettet ikke søkelyset mot politikkenes prinsipielle sider. Kommunistenes arbeid blant de arbeidsløse var dessuten ofte preget av manglende kontinuitet.²⁴ Isteden konsentrerte de seg om kampanjer (f.eks. kampdager mot arbeidsløshet) og fastlagte terminer som ikke bestandig var heldig valgt.²⁵ Hos mindre partier som NKP skyldtes manglene dessuten partienes manglende organisatoriske styrke.

Kommunistene oppfattet kapitalismens indre motsigelser og sammenhengen mellom arbeidsløsheten og det kapitalistiske systemet som så iøynefallende at de mente agitasjonen og opplysningen bare behøvde å vende seg til de arbeidsløses forstand – ikke til følelsene. På møtene og i den muntlige og skriftlige agitasjonen ble det gitt informasjon om forbruk, overproduksjon, reduksjon av kjøpekraft. En brukte arbeidsløshetsstatistikk og annet statistisk materiale.²⁶ Sammen med en fortolkning av materialet ville dette være nok til å mobilisere til handling – trodde en. Kommunistene forutsatte at det fantes en subjektiv vilje til å yte motstand hos den enkelte arbeidsløse. De overså den generelle mangelen på politiske interesse og den utbredte apatien blant arbeidsløse.

Forventningene til de arbeidsløse som en revolusjonær kraft gikk aldri i oppfyllelse. Kommunistene fikk riktignok oppslutning fra arbeidsløse: I Tyskland utviklet KPD seg fra å være et parti for høyt kvalifiserte arbeidere til et parti hvor 85 % av medlemmene var arbeidsløse (april 1932).²⁷ I Norge var 85 % av NKUs medlemmer arbeidsløse.²⁸ Men flertallet av de arbeidsløse sluttet aldri opp om kommunistene. Også fascistene fikk tilslutning fra arbeidsløse,²⁹ mange fulgte sosialdemokratene og svært mange var passive. For Norges vedkommende så NKPs sentralkomité seg nødt til å konstatere «en alvorlig stagnasjon og tilbakegang i arbeidsløshetsbevegelsen» fra våren 1932.³⁰

Sammenhengen mellom nød og arbeidsløshet og revolusjonær bevissthet og handling var åpenbart ikke så enkel som opprinnelig antatt. Til tross for masseelendighet gikk ikke avantgarden til et an-

tikapitalistisk opprør. Snarere sluttet flere opp om reaksjonære «løsninger» (som i Tyskland), eller om ikke-revolusjonære kriseløsninger som sosialdemokratene tilbød i de nordiske land.

Gjennom krise til pessimisme og apati – arbeidsløshetens sosiale og psykiske virkninger

Hvis den antatte sammenheng: økonomiske krise → pauperisering → revolusjonær bevissthet → opprør hadde vært så enkel, måtte man bare – slik Edward P. Thompson skrev i en debatt – «korrelere en indeks for arbeidsløshet med en indeks for prisstigning av matvarene og straks kan vi tegne en kurve for sosial uro.»³¹

De som regnet med at arbeidsløshet og nød ville føre til opprør, hadde gått ut fra en rekke antakelser om de arbeidsløses psykologi. Selv om det er problematisk å generalisere resultatene fra mellomkrigstida eller å overføre den historiske erfaringen fra 1930-åra og fra andre land, kan det være på sin plass å trekke fram en del eldre undersøkelser om arbeidsløshet. De kan gi forståelse av hvorfor forventningene ikke slo (og slår) til.

En av pionerene i forskningen om arbeidsløshetens virkninger var østerrikeren Paul F. Lazarsfeld. Mellom høsten 1931 og våren 1932 hadde en forskergruppe under hans ledelse undersøkt arbeidsløshetens langsiktige virkninger. Resultatet ble publisert i 1933 i boka «Die Arbeitslosen von Marienthal».³² Deres utgangspunkt var en liten kommune med 1486 innbyggere ca. 20 km sørøst for Wien. Marienthal var en ensidig industrikommune som inn-til 1929 var preget av en bløstrende tekstilindustri. I juli 1929 ble arbeidet i spinneriet innstilt, og veveriet ble stengt i februar 1930. Etter dette var Marienthal preget av en omfattende arbeidsløshet.

Utgangspunktet for undersøkelsen til Lazarsfeld og hans team var den arbeidsløse kommunen som helhet og ikke den arbeidsløse som individ. Undersøkelsen gjaldt altså spørsmålet om hvordan et fellesskap reagerer hvis det som helhet blir uten arbeid. Den skilte seg dermed fra undersøkelser som tok sitt utgangspunkt i en teori

om økonomisk individualisme hvor arbeidsløsheten enten ble til en naturkatastrofe eller ble begrunnet med det enkelte individs manglende tilpasningsdyktighet til en forandret arbeidsmarkedssituasjon eller forklart med dovenskap, latskap eller andre individuelle trekk.³³

Ett av Marienthal-undersøkelsens resultater var at et relativ lukket fellesskap som en liten kommune blir lettere og lenger bevart/intakt enn et større bymiljø,³⁴ men også at arbeidsløsheten her fører til lammelse. Stedet var preget av en «sløv ensartethet».³⁵ Redusert politisk aktivitet var en av de mest framtreddende forandringer som hadde skjedd i befolkningens liv.³⁶

Når det gjaldt holdningen til arbeidsløsheten, skjelnes det i Marienthal-undersøkelsen mellom 4 grupper:³⁷

1. De som ikke var nedbrutt – men hadde framtidsplaner, var aktive og gjorde stadige nye forsøk når det gjelder å skaffe seg et arbeid.

2. De resignerte – som levde uten forventninger (grunnholdning: en kan uansett ikke gjøre noe mot arbeidsløsheten) og uten framtidsplaner, men i en relativ rolig stemning og i et velordnet hjem. Resignasjonen var særlig utbredt blant unge arbeidsløse.

3. De fortvilede – som var preget av håpløshet, depresjoner og som mente at alle forsøk på å lete etter arbeid uansett var forgjeves og unyttige. I motsetning til den fjerde gruppen hadde også de fortsatt et ordnet hjem og stelte sine barn.

4. De apatiske – som først og fremst var kjennetegnet ved at de har gitt opp å holde hjemmet i orden. De var preget av «apatisk indolens», stemningen hos dem er ikke fortvilet, men de var blitt trege og likegyldige.

De to siste gruppene ble sammenfattet som «nedbrutte» personer og de utgjorde 8 % av Marienthals husholdninger. De resignerte utgjorde 69 % og de som ikke var nedbrutte 23 %.

Et utbredt fenomen blant de arbeidsløse i Marienthal var deres problemer med å fylle tida med meningsfylte oppgaver. Tid var blitt verdiløs og hadde mistet sin ordnende funksjon. Tida ble heller ikke brukt til f.eks. videreutdanning, lesning osv.

Slik som Lazarsfeld og hans gruppe opplevde Marienthal, var stedet ikke preget av økende revolusjonær bevissthet og opprørsånd, men av resignasjon, apati og likegyldighet. De få som satte ar-

beidsløsheten inn i en økonomisk ramme eller ga «kapitalistene» eller «staten» skylden for tilstandene, trakk ikke revolusjonære slutninger av det. Likevel heter det oppsummerende i Marienthal-studien:

«Hvordan tingene nå virkelig utvikler seg videre kan vi ikke overskue – selv ikke hvis det ikke skjer uventede forandringer i den ytre situasjonen. To ting er mulig: det kan hende at det i tilfelle økende nød oppstår krefter i fellesskapet som fører til helt nye fenomener (revolt, vandring/oppbrudd), men det kan også hende at Marienthal-befolkningens skjebnefellesskap en dag blir oppløst og enhver gjør sitt eget redningsforsøk.»³⁸

Marienthal-undersøkelsen antyder at reaksjoner på arbeidsløshet er avhengig av et samfunns historiske bestemte livssammenheng, at det finnes gruppe- og kjønns spesifikk variasjoner blant de arbeidsløse og at virkningene av arbeidsløsheten ikke er fastlagt en gang for alle.

Andre forskere fra 1930-tallet kom fram til andre klassifiseringer. Italieneren Gatti skjelnet i 1937 mellom de redde, de apatiske og de uresignerte arbeidsløse.³⁹ Felles for de forskjellige undersøkelsene var at bare et mindretall blant de arbeidsløse trakk politiske konsekvenser av sin situasjon.

Andre undersøkelser har vært opptatt av en stadie-inndeling i de arbeidsløses reaksjoner. Hos Edward Wight Bakke ble det lagt større vekt til de arbeidsløses evne til tilpasning. I en undersøkelse fra slutten av 1930-åra⁴⁰ tok han sitt utgangspunkt i amerikanske arbeidsløse. Her deles deres reaksjoner i fem fraser, nemlig

- momentan stabilitet, hvor den arbeidsløse reagerer rolig på den nye situasjon og tror optimistisk på nye arbeidsmuligheter;
- labil likevekt, hvor begrensede finansielle muligheter skaper de første vanskeligheter;
- desorganisasjon, en kort periode med store personlige problemer i en fase hvor den offentlige støtten må brukes,
- forsøksvis tilpasning – en fase hvor den arbeidsløse prøver å finne seg til rette i den nye situasjonen og de forandrede livsmulighetene,
- stabil tilpasning, hvor det forsøkes å gjøre det beste ut av den nye situasjonen.

I en annen undersøkelse av Bakke, «The Unemployed Man» (1933),⁴¹ hvor 3000 arbeidsløse fra Greenwich ved London ble undersøkt, konstaterer han at en av de viktigste psykiske forandringene som arbeidsløsheten framkalte er tilbakegangen for revolusjonære tendenser. Lazarsfeld og Eisenberg sammenfattet i 1938 arbeidsløshets-undersøkelsene fra 1930-åra slik:

«Vi har kunnet konstatere at samtlige forfattere som har beskrevet følgene av arbeidsløsheten, er enige i følgende punkter: Først skjer det et sjokk, deretter følger en aktiv fase hvor det søkes etter en stilling. Den enkelte er fortsatt optimistisk og har på ingen måte avfunnet seg med sin skjebne, men bevarer inntil da en ubrutt holdning. I det andre stadium, når alle forsøk har slått feil, blir vedkommende pessimistisk og lider under angst og alvorlige depresjoner. Det er en kritisk fase. Og endelig blir han fatalistisk og avfinner seg med sin nye situasjon, men med begrensede forventninger for framtida. Nå er han et brutt menneske.»⁴²

Men Eisenberg og Lazarsfeld understreker samtidig at det fantes store individuelle variasjoner når det gjaldt reaksjonen på arbeidsløsheten. Variasjonene var imidlertid sterkt avhengig av det stadiet i arbeidsløsheten den enkelte befant seg i.

De arbeidsløses hverdag var behersket av fire hovedproblemer:

- 1. finansielle bekymringer
- 2. vanskeligheter med å organisere det daglige livet,
- 3. redusert selvrespekt,
- 4. stadig større problemer med mulige arbeidskjøpere jo lenger ledigheten varer.

Finansielle bekymringer spilte i mellomkrigstida en helt sentral rolle, men også i en tid med arbeidsløshetsstrygd melder de seg fort. Systemet med arbeidsløshetsstrygd fungerer i dag forholdsvis bra ved relativt kortvarig arbeidsløshet. Kvinner som søker lønnsarbeid eller ungdom uten tidligere lønnsarbeid faller imidlertid utenfor systemet. Problemet med reduserte pengemidler blir dessuten fort aktualisert når avdrag må betales, når sykdom rammer familien osv. eller på grunn av statens generelle nedskjæringer av sosiale ytelser i økonomiske nedgangstider. En reduksjon av levestandarden gjør også en planlegging av framtida vanskelig, og på denne måten kan

det oppstå psykiske problemer. Innskrenkninger får videre innvirkninger på sosiale kontakter idet f.eks. besøk hos eller invitasjoner av venner innskrenkes.

En rekke undersøkelser (f.eks. Marienthal-studien eller Pilgrim-Trust-undersøkelsen⁴³) viser at særlig arbeidsløse menn får store problemer med å organisere sin egen tilværelse. Å komme ut av den daglige arbeidsrutinen føles riktignok i begynnelsen som befrielse eller ferie, men på lengre sikt blir lønnsarbeidet – selv om det var fremmedgjort arbeid under kapitalistiske produksjonsforhold – idealisert som et middel til å realisere seg selv.⁴⁴ Ventetida på et nytt arbeid fører til passivitet og psykiske problemer. Opprinnelige planer (. . . når jeg ikke må arbeide, får jeg endelig tid til ditten eller datten . . .) blir ikke lenger utført og hobbyvirksomheten tilfredsstillende ikke i lengden. Isteden får særlig menn som har utført hardt kroppsarbeid, søvnproblemer, og i samlivet øker i tillegg konfliktenes – særlig hvis hustruen søker og finner et arbeide, mens «det økonomiske grunnlaget for mannens autoritet» i familien forsvinner.⁴⁵ Et radikalt rolleskifte blir sjelden akseptert av menn med inngrodd rollemønster og fører til aggresjoner eller sammenbrudd og resinasjon.

Selvrespekten blir redusert i takt med ledighetens varighet. Stående avslag øker følelsen av å være til ingen nytte, å være en taper. I tillegg kommer stigmatiseringen fra omverdenen. Arbeidsløse blir fortsatt ofte betraktet som snyltere, og undersøkelser fra Vest-Tyskland (1977) viser at en tredjedel av de arbeidsløse selv deler et slikt syn. Et sånt syn på arbeidsløse overføres ikke sjelden også på resten av familien.

Den reduserte selvrespekten kommer også til uttrykk i at den arbeidsløse trekker seg tilbake fra venner og fra omverdenen, følgelig også fra politisk arbeid. Dermed blir den sosiale kontaktflaten mindre og slik også muligheten til å bli informert om arbeidsmuligheter. Jones beskriver følgene av redusert selvrespekt slik:

«Mannen blir på samme måte et institusjonalisert offer for arbeidsløsheten som andre blir offer i sykehus eller fengsler. Når det gjelder det bevisste nivået vil han komme ut av sin situasjon, men på det underbevisste nivået ønsker han det ikke lenger. Han har opplevd for mange avvísninger. Han har til slutt (på dette dypere nivået) akseptert at han er en taper, og

han liker bedre å leve uforstyrret i denne rollen. For en mann i en slik situasjon er det – iflg. utsagn fra funksjonærene i arbeidsformidlingskontorene – ikke uvanlig at de får formidlet en arbeidsmulighet og nevnt en tid for en konferanse, men at de ikke passer avtalen. Dette er det definitive nederlags stadium. Det er et menneskes undergang.»⁴⁶

Som et fjerde problemområde kan det nevnes at det å få et arbeid blir vanskeligere jo lenger ledigheten varer. Mulige arbeidskjøpere viser mindre interesse overfor slike arbeidsløse enn overfor dem som har vært uten arbeid i en kort periode.⁴⁷

Mellomkrigstidas arbeidsløshet skiller seg fra dagens arbeidsløshet på flere punkter. Den var for det første i de fleste vestlige land langt mer omfattende enn nå, og for andre andre var de arbeidsløses økonomiske sikring ytterst beskjeden i forhold til i dag. Arbeidsløsheten i 1920- og 1930-åra var i svært mange tilfeller identisk med fattigdom, nød og sult.

Når det gjelder arbeidsløshetens psykologiske virkninger og synet på arbeidsløsheten, finnes fellestrekk. Sykdom, kriminalitet, aggressivitet, alkoholisme, prostitusjon, selvmordhyppighet og psykiske lidelser er fortsatt mer utbredt blant arbeidsløse enn blant folk med lønnsarbeid. Slike psykosomatiske virkninger av arbeidsløsheten er blitt iaktatt i eldre undersøkelser⁴⁸ og – skjønt tallstørrelsene også her er forandret⁴⁹ – blitt bekreftet av nyere studier.⁵⁰ Fordommene mot arbeidsløse har også holdt seg. Omverdenen betraktet ofte arbeidsløshet som selvforskyldt og ikke som et utslag av et økonomisk system. De arbeidsløse blir dermed lett mistenkt for å være dovne som ikke gidder å arbeide. Denne sosiale diskrimineringen blir for så vidt også støttet av statlige myndigheter fordi de med krav om økt mobilitet, omskolering osv. vekker inntrykk av at det i prinsippet ikke er noe problem å finne arbeid – bare en er villig til det. Hvilke følger en slik mobilitet kan ha for den enkelte som blir revet ut av sitt sosiale miljø, og hvilke følger det også kan ha for samboende (som muligens har lønnsarbeid de må gi opp hvis samlivet ikke skal gis opp, eller for barn som må rives ut av skolen, vennekretsen osv.), blir ikke trukket fram.

Det finnes imidlertid også skiller mellom arbeidsløsheten i dag og for rundt 50 år siden. Ungdom, kvinner og arbeidstakere uten

faglige kvalifikasjoner er nå som før i særlig grad utsatt for arbeidsløshet. I tillegg er nå også funksjonærer og – på grunn av større studenttall – flere nyutdannede akademikere truet av arbeidsløshet.⁵¹ En annen forskjell av vesentlig betydning er at arbeidsløse i dag ikke lenger har de samme sosiale holdepunkter i et sosialt miljø som i 1920- og 1930-åra. For det første hersket det en relativt høy arbeidsløshet allerede på 1920-tallet. Dermed kom den for mange ikke helt uforberedt, slik den gjorde på 1970-tallet etter den lange høykonjunkturen etter den 2. verdenskrig. Viktig var dessuten den

Arbeidsledige i gårdsrommet i Folkets Hus i Kristiania i begynnelsen av 1920-åra

Arbeidsløsheten var stor allerede i begynnelsen av 1920-åra. I 1921 var 17,7% av de fagorganiserte uten arbeid – mot bare 2,3% i 1920. Verst var det i vinter-månedene, men selv i juni 1921 gikk hver femte fagorganiserte arbeider ledig.

(Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek Oslo)

støtten som «leiren», altså arbeiderbevegelsen selv, ga. Støtten fantes i foreningslivet, i foreninger for arbeidsløse, arbeideridrettsbevegelsen og amatørteatervirksomheten.⁵² Og den fantes i det sosiale miljøet som hadde utviklet seg i arbeiderkvartalene og hagekoloniene, rundt Folkets Hus, kafeer for arbeidsløse og andre faste

møteplasser som f.eks. arbeidskontorene. Slike sosiale miljøer og aktiviteter motvirket de tendensene som ble beskrevet i den sosiologiske og sosialpsykologiske litteraturen – oppgitthet, resignasjon og fatalisme. Kollektivet ga styrke og formidlet en følelse av solidaritet. Her kunne en snakke om felles problemer. Fellesaksjoner mot arbeidsgiverne og de bevilgende myndighetene motvirket konkurransesituasjonen mellom de enkelte arbeidsløse.

Reaksjonen på arbeidsløshet er individuelt forskjellig, gruppespesifikk og kjønsspesifikk og dessuten avhengig av arbeidsløshetens varighet. En mannlig industriarbeider på 30 – 55 år reagerer annerledes enn en ufaglært kvinnelig arbeider som er blitt opplært til å betrakte lønnsarbeid som et midlertidig stadium. En som kommer rett fra skolebenken reagerer annerledes enn en eldre funksjonær. Det er et spørsmål om det i det hele tatt kan snakkes om «De arbeidsløse». Likevel synes det å herske enighet om at det skjer et brudd i livshistorien, at de arbeidsløse blir revet ut av et kollektiv, at vedkommende er mindre villig til å organisere og artikulere seg politisk, og at reaksjonsmønstret sjokk → optimisme → pessimisme → fatalisme er meget utbredt. Tendensen til å trekke seg tilbake blokkerer muligheten for en kollektiv løsning. De arbeidsløses hverdag i mellomkrigstida tillot ikke å

«ofre tid eller penge, de kan ikke have interesse i en langsiktig politik, da deres øieblikkelige situasjon kræver hurtige ændringer.»⁵³

Hverdagens problemer og det langsiktige perspektivet – eller: hvorfor Komintern ikke nådde de arbeidsløse

Organisatorisk aktivitet var ifølge Paul Matticks iakttakelser fra USA i midten av 1930-åra snarere «en hindring end en støtte i deres stort set individuelle eksistenskamp»⁵⁴ – en eksistenskamp som tvang dem til å handle mot sosialistiske ideologier. Alt dette gjorde det

«lite sannsynlig at de arbeidsløse understøttet et kommunistisk program som riktignok lover å hjelpe dem i elendigheten deres, men som også i stor utstrekning krever en aktiv

støtte som denne gruppen på grunn av apatien ikke var forberedt til å yte.»⁵⁵

Oppslutningen som kommunistene fikk hos de arbeidsløse i Europa og USA i mellomkrigstida omfattet alltid bare et mindretall. Bare ved enkelte aksjoner var oppslutningen stor. Ved den første internasjonale kampdag mot arbeidsløshet i 1930 fulgte f.eks. mer enn en million mennesker det amerikanske kommunistpartiets paroler. Men ett år senere var den kommunistiske arbeidsløshetsbevegelsen her og i mange andre land gått sterkt tilbake.⁵⁶ Mattick konstaterer i denne sammenheng – og de arbeidsløses holdning i sluttfasen av den tyske Weimar-republikken bekrefter etter mitt syn dette – at de arbeidsløse stilte seg til disposisjon som «passive medløbere»:

«De deltager paradoksalt nok i bevegelsen fordi alt er dem likegyldigt, og ikke fordi de tror, at denne bevegelse kan virkeliggjøre deres håb.»⁵⁷

Arbeidsløshet var alene ikke tilstrekkelig til å slutte aktivt opp om et kommunistisk program. Selv i tilfeller hvor folk hadde innsikt i den sosiale situasjonen, og hvor den enkelte arbeidsløse var klar over sammenhengen mellom arbeidsløsheten og det kapitalistiske systemet, var hverdagens problemer så store at det ble lite til overs for politisk arbeid. Politisk aktivitet forutsatte at nøden ikke var så overveldende at den førte til demoralisering og apati.

Komintern og dets medlemspartier brukte Sovjetunionen som eksempel på et land uten arbeidsløse og manet til «kamp om selve maktovertagelsen»⁵⁸ (fordi bare den kunne føre til et samfunn uten arbeidsløshet). Og Internasjonalen krevde at kampen i tillegg skulle kobles «med den mest hensynsløse, kamp mot socialdemokratene og de faglige reformister».⁵⁹ En slik agitasjon nådde ikke de problemene som dominerte de arbeidsløses hverdag. Komintern feilvurderte de arbeidsløses psykologi. Det finansielle og psykososiale presset var for sterkt til å gi overskudd til kontinuerlig arbeid i en politisk organisasjon som stilte høye krav til aktivitet.

Kommunistene forutsatte at de arbeidsløse var villige til å underordne sine individuelle økonomiske interesser under felles klasseinteresser, og at de dessuten innså at bare kommunistene kunne realisere klasseinteressene. De arbeidsløse derimot trengte

og håpet på en umiddelbar hjelp. Dette håpet ble bare virkeliggjort i unntakstilfeller.⁶⁰ Det var ikke nok til å binde de arbeidsløse varig til den kommunistiske arbeiderbevegelsen.

Et annet punkt som også førte til frafall, var kommunistenes syn på de arbeidsløse som objekt. Å reise problemet om lederskap var ikke uberettiget – tatt i betraktning den utbredte passiviteten som hersket blant arbeidsløse. Men i og med at kommunistene på forhånd formulerte hva de arbeidsløse skulle fremme som «sine» krav, ble de arbeidsløses egenaktivitet – som kunne ha bidratt til å opprettholde selvaktelsen – stanset. Kominterns forsøk på å korrigere sin politikk overfor de arbeidsløse kom sent, og selvkritikken førte ikke til de ønskede resultater. Likevel må det understrekes at kommunistene med sin politikk greide å skaffe en offentlighet for de arbeidsløses problemer, og deres arbeid for og blant de arbeidsløse fikk dermed verdi. Arbeidet hadde også verdi fordi kommunistene understreket solidariteten mellom de arbeidsløse og bedriftsarbeiderne og ikke glemte at også kvinner, ungdommen og utenlandske arbeidere hadde den samme retten til lønnsarbeid som de tradisjonelle kroppsarbeiderne.⁶¹ For det mindretallet som ikke resignerte eller ble apatisk og som ikke utelukkende konsentrerte seg om en individuell utvei ut av arbeidsløsheten og elendigheten, bidro de til å bevare et solidarisk fellesskap.

Noter

- 1 Karl Marx, *Verker i utvalg*, bd. 2, Oslo 1970, s. 142
- 2 Karl Marx, Friedrich Engels, *Werke* (MEW), bd. 25, Berlin (DDR) 1968, s. 40
- 3 Sit. etter Ali Wacker, «Massenarbeitslosigkeit als Politisierungspotential – der schwierige Lernprozess», i *Prokla* 35 (nr. 2, 1979), s. 56
- 4 Jfr. f.eks. *Inprekorr*, nr. 22, 4.3. 1930, s. 528; *Die Kommunistische Internationale*, h.4, 30.1. 1931, s. 151; Hildegard Caspar, «Die Politik der RGO. Dargestellt am Beispiel der Arbeitslosenpolitik in Hamburg», i *Deutsche Arbeiterbewegung vor dem Faschismus*, Berlin (West) 1981, s. 75
- 5 Se f.eks. *Inprekorr*, nr. 87, 8.9. 1931, s. 1959 (Resolution der Prager Konferenz über die Erwerbslosenfrage); *Den politiske situasjon og Norges Kom. Partis nærmeste oppgaver*, (Oslo) 1931, s. 6 f.
- 6 Erfaringene fra begynnelsen av 1930-tallet tyder på at streikebryteri sjelden kom fra de arbeidsløses rekke, men snarere fra dem som aldri før hadde hatt lønnsarbeid. Fra Komintern-hold ble det ved flere anledninger understreket at de arbeidsløse ikke opptrådte som streikebrytere men tvert imot støttet streikende arbeidere som streike-

- vakter; jfr. f.eks. *Inprekorr*, nr. 76, 4.8. 1931, s. 1716; nr. 87, 8.9. 1931, s. 1959; *Die Kommunistische Internationale*, h. 13, 7.4. 1931, s. 601; h. 33/34, 15.9. 1931, s. 1444, 1446; *Protokoll über den 4. Kongress der Roten Gewerkschafts-Internationale*, Moskau 1928, s. 323 f.
- 7 Se f.eks. *Inprekorr*, nr. 14, 7.2. 1930, s. 336; nr. 18, 21.2. 1930, s. 415 ff.; nr. 76, 4.8. 1931, s. 1716; nr. 85, 14.10. 1932, s. 2736; *Die Kommunistische Internationale*, h. 4, 30.1. 1931, s. 148; *Arbeideren*, 6.2. 1931, 20.2. 1931; *Den Arbeidsløse*, nr.1, 9.3. 1934
- 8 Caspar, op.cit., s. 61. Fra Komintern-hold kom det ved forskjellige anledninger klager over at de arbeidende ikke støttet de arbeidsløses kamp, se f.eks. *Inprekorr*, nr. 87, 8.9. 1931, s. 1959; *Die Kommunistische Internationale*, h. 33/34, 15.9. 1931, s. 1449.
- 9 Se f.eks. *Inprekorr*, nr. 7, 21.1. 1930, s. 118; nr. 14, 7.2. 1930, s. 336, nr. 18, 21.2. 1930, s. 416; nr. 22, 4.3. 1930, s. 528; *Die Kommunistische Internationale*, h. 13, 7.4. 1931, s. 611; h. 33/34, 15.9. 1931, s. 1441.
- 10 *Inprekorr*, nr. 85, 14.10. 1932, s. 2734
- 11 *Inprekorr*, nr. 18, 21.2. 1930, s. 415
- 12 *Inprekorr*, nr. 76, 4.8. 1931, s. 1717; nr. 87, 8.9. 1931, s. 1959
- 13 Caspar, op.cit. s. 67
- 14 «Run quick and find the Reds!» var en utbredt oppfordring i USA når det gjaldt å skaffe hjelp i tilfellet utkastelse.
- 15 *Inprekorr*, nr. 94, 1931, s. 2095
- 16 Se f.eks. *Die Kommunistische Internationale*, h. 13, 7.4. 1931, s. 605, h. 17/18, 1932, s. 1283
- 17 *Die Kommunistische Internationale*, h. 13, 7.4. 1931, s. 593
- 18 Det utvidede polbyraamøte 1 og 2 januar 1932. *Beslutninger. Skjerpingen i den kapitalistiske krise og N.K.P.s stilling og opgaver*, (Oslo 1932), s. 10
- 19 Til Kominterns interne kritikk av de abstrakte parolene se f.eks. *Die Kommunistische Internationale*, h. 13, 7.4. 1931, s. 596, og *Inprekorr*, nr. 76, 4.8. 1931, s. 1717. NKP hadde følgende hovedparoler i 1930: «For faglig enhet på klassekampens grunn!», «Mot Amsterdam! Klasseforrædernes internasjonale», «For den røde faglige internasjonale», «Socialdemokratiet er borgerskapets støtte i kampen mot den revolusjonære arbeiderklasse», «Kampen mot arbeidsløsheten er hele arbeiderklassens sak» og «Vi tok 8-timers-dagen, nu må vi ta 7-timersdagen for å skaffe de ledige arbeide», jfr. *Arbeideren*, 7.3. 1930.
- 20 *Die Kommunistische Internationale*, nr. 13, 7.4. 1931, s. 606
- 21 S.st., s. 605
- 22 Caspar, op.cit., s. 77
- 23 *Die Kommunistische Internationale*, h. 4, 30.1. 1931, s. 150
- 24 Jfr. *Inprekorr*, nr. 87, 8.9. 1931, s. 1959; *Die Kommunistische Internationale*, h. 33/34, 15.9. 1931, s. 1446
- 25 Jfr. Wassiljews kritikk i *Die Kommunistische Internationale*, h. 13, 7.4. 1931, s. 595 f.
- 26 *Inprekorr*, nr. 76, 4.8. 1931, s. 1719; se også Rose-Marie Huber-Koller, «Die kommunistische Erwerbslosenbewegung in der Endphase der Weimarer Republik», i *Gesellschaft. Beiträge zur Marxschen Theorie* 10, Frankfurt/M. 1977, s. 121
- 27 Ossip K. Flechtheim, *Die KPD in der Weimarer Republik*, Frankfurt 1976, s. 63 f.
- 28 *Enhetsfront mot kapitalisme, krig og fascisme. Beslutninger av Den kommunistiske Internasjonales Eksekutivkomites 12 plenum (august – september 1932) og Norges*

- kommunistiske partis Centralkomite (11. – 13. november 1932)*, Trondheim 1932, s. 61
- 29 Se f.eks. Karl Dietrich Bracher, Wolfgang Sauer, Gerhard Schulz, *Die nationalsozialistische Machtergreifung*, Köln – Opladen 1962, s. 853 f.
 - 30 *Enhetsfront*, op.cit., s. 44. For tilbakegangen i den internasjonale kommunistiske bevegelsen se bl.a. *Inprekorr*, nr. 76, 4.8. 1931, s. 1717; nr. 87, 8.9. 1931, s. 1959; *Die Kommunistische Internationale*, h. 13, 7.4. 1931, s. 589 ff., 610; h. 33/34, 15.9. 1931, s. 1445 f.
 - 31 Edward P. Thompson, «Die 'sittliche Ökonomie' der englischen Unterschichten im 18. Jahrhundert», i Detlev Puls (Hg.), *Wahrnehmungsformen und Protestverhalten. Studien zur Lage der Unterschichten im 18. und 19. Jahrhundert*, Frankfurt/M. 1979, s. 14
 - 32 *Die Arbeitslosen von Marienthal*, hg. von der Österreichischen Wirtschaftspsychologischen Forschungsstelle, Leipzig 1933. Grunnleggeren for dette forskningsinstitutt, Paul F. Lazarsfeld, samarbeidet senere i emigrasjonstida i USA med Adorno og Horkheimer og ble bl.a. professor ved Columbia University.
 - 33 Slike teorier og deres ideologiske funksjon skal her ikke tas opp.
 - 34 Til et liknende resultat kom en undersøkelse av R. Kollar m.fl. om arbeidsløse i Tsjekkoslovakia, se Andries Sternheim, «Neue Literatur über Arbeitslosigkeit und Familie», i *Zeitschrift für Sozialforschung*, 1933, s. 419
 - 35 *Die Arbeitslosen von Marienthal*, s. 32
 - 36 S.st., s. 35 f. Se også Paul Mattick, *Krise og arbeidsløshed. «Arbeidsløshed og arbeidsløshedsbevegelse i USA 1929 – 1935*, København 1973, s. 112
 - 37 *Die Arbeitslosen* . . . , op.cit., s. 47 ff.
 - 38 S.st., s. 79
 - 39 Se Philip Eisenberg und Paul Lazarsfeld, «The Psychological Effects of Unemployment», i *Psychological Bulletin*, vol. 35, 1938, s. 371 f.
 - 40 Edward Wight Bakke, *Citizens Without Work. A Study of the Effect of Unemployment Upon the Worker's Social Relations and Practices*, Yale University Press 1968 (oppr. 1940)
 - 41 E. Wight Bakke, *The Unemployed Man*, London 1933, se Sternheims bokenmeldelse i *Zeitschrift für Sozialforschung*, op.cit., s. 415
 - 42 Eisenberg, op.cit., s. 378. Eisenbergs og Lazarsfelds artikkel støtter seg på mer enn 100 studier av arbeidsløshetens virkninger.
 - 43 The Pilgrim Trust, *Man Without Work*, London 1968 (nyutgave). Undersøkelsen ble gjennomført på 1930-tallet.
 - 44 *Die Arbeitslosen* . . . , op.cit., s. 68, 81, 83
 - 45 Ali Wacker, *Arbeitslosigkeit: Soziale und psychische Voraussetzungen und Folgen*, Frankfurt/M. – Köln 1976, s. 77; se også Sternheim, op.cit., s. 419 (anmeldelsen av Ernest R. Groves' artikkel i *The American Journal of Sociology*, vol. 38, s. 873 ff.).
 - 46 M. Jones, *Life on the Dole*, 1972, s. 102 f., her sitert etter Ali Wacker, *Vom Schock zum Fatalismus? Soziale und psychische Auswirkungen der Arbeitslosigkeit*, Frankfurt/M. – New York 1978, s. 47
 - 47 Jfr. f.eks. Gladys L. Palmer and Katherine D. Wood, *Urban Workers on Relief*, Washington 1936 f., her sitert etter *Zeitschrift für Sozialforschung* 1938, s. 274. Se også Mattick, op.cit., s. 113
 - 48 Se f.eks. *Die Arbeitslosen* . . . , op.cit., s. 39 f., 75 ff.
 - 49 Wacker, *Vom Schock*, op.cit., s. 33
 - 50 Wacker, *Arbeitslosigkeit*, op.cit., s. 65 ff.

- 51 Arbeidsløsheten blant akademikerne var også i mellomkrigstida stor (jfr. Walter M. Kotschnig, *Unemployment in the Learned Professions*, London – New York 1937). I motsetning til andre grupper av arbeidsløse er det for deres vedkommende blitt registrert en betydelig radikalisering – både i fascistisk og kommunistisk retning.
- 52 For Norges vedkommende se f.eks. Svein Syversens artikkel og intervjuet med Odd Olsen i dette heftet av TFAH, dessuten Petter Larsen, *Med AIF-stjerna på brystet*, Oslo 1979, passim, og Jostein Gripsrud, «Arbeiderbevegelsens teatervirksomhet i Norge i 30-åra – og dens begrensninger», i *TFAH*, nr. 1, 1982, s. 141
- 53 Mattick, op.cit., s. 112
- 54 S.st.
- 55 Eisenberg, op.cit., s. 370
- 56 For USAs vedkommende se Daniel J. Leab, «'United We Eat'. The Creation and Organization of the Unemployed Councils in 1930», i *Labor History*, vol. 8, nr. 3, 1967, særlig s. 304 ff.
- 57 Mattick, op.cit., s. 115. Mattick utelukker imidlertid ikke at de arbeidsløse kan bli en revolusjonær kraft i et svekket samfunn, og at andre revolusjonære aktiviteter muligens kan bli avhengig av dem; s.st., s. 116
- 58 Harald Hermansen i *Arbeideren*, 4.3. 1930. Se også *Die Kommunistische Internationale*, h. 4, 30.1. 1931, s. 149, 154; *Inprekorr*, nr. 85, 14.10. 1932, s. 2734
- 59 *Arbeideren*, 4.3. 1930 (Harald Hermansen); se også *Inprekorr*, nr. 7, 21.1. 1930, s. 118, og nr. 18, 21.2. 1930, s. 416 f.
- 60 Se bl.a. Mattick, op.cit., s. 107; Caspar, op.cit., s. 67; Wacker, *Massenarbeitslosigkeit*, op.cit., s. 57
- 61 Se f.eks. *Inprekorr*, nr. 87, 8.9. 1931, s. 1600; nr. 85, 14.10. 1932, s. 2734; *Enhetsfront*, op.cit., s. 19 f., 56; *Beslutninger*, op.cit., s. 10. Dette betød ikke at den kommunistiske arbeiderbevegelsen hadde en entydig og teoretisk klar holdning til kvinners lønnsarbeid. I en resolusjon om arbeidet blant kvinnelige arbeidere uttalte RFI-kongressen i 1928 f.eks.: «Økningen i tallet av arbeiderker har en almen forverring av proletariatets levestandard og en økning av arbeidsløsheten som følge!» (*Protokoll über den 4. Kongress*, op.cit., s. 576). Likevel skiller kommunistene seg i sin holdning fra slike sosialdemokratiske partier og landsorganisasjoner, som gikk inn for at gifte kvinner skulle avskjediges for å skaffe arbeidsløse menn en arbeidsplass (se for DNAs og LOs vedkommende Elisabeth Lønnås bidrag i *Kvinner selv* . . ., red. av Ida Blom og Gro Hagemann, Oslo 1977, s. 151 ff.).

Jorunn Bjørgum

Arbeidsløshet og fascisme

Et perspektiv på Quisling og Nasjonal Samlings politikk i begynnelsen av 1930-årene

Et 50-års minne i en ny krisetid

Fascistenes maktovertakelse i Tyskland startet med at Hitler på legalt vis ble utnevnt til rikskansler (statsminister) i Tyskland 30. januar 1933.

Den viktigste forutsetningen for at det politiske systemet åpnet seg for ham på denne måten var den massebasis Nazipartiet hadde skaffet seg de forutgående par – tre år. 178 000 medlemmer i 1929 hadde i 1930 blitt til 380 000 og ved utgangen av 1931 til over 800 000. Medlemsmassen hadde blitt to ganger fordoblet på bare to år og fortsatte å stige.

På velgerplan hadde partiet gått fra bare 2,6 % av stemmene ved Riksdagsvalget i 1928 til 18,3 % i 1930 og helt opp i 37,3 % (13,7 mill.) i 1932. I enda et nytt valg noen måneder senere hadde partiet en viss nedgang, men fikk fortsatt omlag en tredjedel av stemmene (31,1 %) og var fortsatt Riksdagens største parti.¹

Hvordan kan vi forklare denne tilstrømningen? I sin helhet vil det føre altfor langt å gå inn på her, men én av de viktigste grunnene var den økonomiske krisen som gjorde seg gjeldende fra 1930. De etablerte politiske partiene syntes å stå nokså tafatte overfor den. Mange velgere lette i desperasjon etter alternativ. Ikke så få mente å finne et i nazipartiet.

Ikke minst gjaldt det mange av de som var eller fryktet å bli arbeidsløse. I mars 1930 var allerede over to millioner mennesker rammet. Ved utgangen av 1931 dreide det seg om mer enn fem og en halv million, og i februar 1932 var tallet oppe i over seks millioner.² Til disse kom så mange av de som følte seg truet og som i

usikkerhet og frykt også begynte å se seg om etter redning og mente å finne en mulighet i Nazipartiet.

Forbindelseslinjen mellom krise/arbeidsløshet og fascistetilslutning var ikke noe særtysk fenomen. I vekslende grad kom den til syne også i andre land. Hvordan stilte denne problematikken seg i norsk sammenheng? Det er emnet for denne artikkelen.

Utgangspunktet er at Norge hadde en forholdsvis stor arbeidsløshet, trolig relativt større enn de fleste sammenlignbare land. Dessuten har det blitt hevdet at Norge hadde «en historie og en sosial struktur som kunne ledet til utviklingen av et mindretallsfascistparti av noen størrelse».³

Nå vet vi jo hvordan det gikk. Det klarest fascistisk-orienterte partiet i Norge, Nasjonal Samling (NS), fikk ikke særlig politisk betydning før den tyske okkupasjonen av landet i 1940. Men alt er ikke nødvendigvis sagt med det. Hvilke muligheter hadde partiet hatt til å lykkes i 30-årene? Hva lå den gang i kortene dersom en eller flere av de faktorene som ble bestemmende for den videre (faktiske) utviklingen ikke hadde virket som de(n) gjorde? Slike kontrafaktiske problemstillinger kan også være fruktbare å drøfte. Bl.a. gir de mulighet til å få fram noen sider av et tidsbilde som ellers lett fordunkles. Og vi kan komme nærmere *deres* premisser som handlet den gang og som ikke kjente framtiden, som ikke visste hvordan det ville gå. «Å skrive historien forlengs» har en slik framgangsmåte blitt kalt,⁴ og den vil ofte kunne åpne for ny innsikt i historiske fenomener eller prosesser.

Spørsmålet er imidlertid hva slags undersøkelse man kan foreta ut fra en slik problemstilling uten å havne i en løs – og dermed uinteressant – spekulasjon. I naturvitenskapene kan man isolere faktorer gjennom eksperimenter. Det er i praksis umulig i historiefaget. Derimot er det godt mulig i teorien, og det er det jeg skal gjøre i det følgende.

Jeg skal drøfte NS' muligheter ved å tenke bort én av de faktorene som etter alt å dømme bidro avgjørende til å hindre at partiet kom inn på stortinget ved valget i 1933.

Resonnementet er dette: Vi vet at velgermassen var i uvanlig sterk bevegelse ved dette valget. Det har blitt beregnet at om lag 12 % forlot sitt gamle parti.⁵ Samtidig vet vi at en stor del av disse

velgerne i oppbrudd gikk til Arbeiderpartiet. Dette partiet økte stemmetallet sitt med over 125 000 og gikk fra 31,4 % til nesten 41 %. Videre har vi rimelig grunn til å anta at hovedgrunnen til denne tilstrømmingen var Arbeiderpartiets nye kriseprogram med kamp mot arbeidsløsheten som altoverskyggende målsetting.

Om vi nå tenker oss at Arbeiderpartiet *ikke* hadde stilt med dette nye programmet og istedet gjort som det tyske sosialdemokratiet og kjørt videre i gamle spor, hva hadde da blitt resultatet? Kunne NS ha trukket til seg større del av den flytende velgermassen og kommet inn på stortinget – slik så mange politiske kommentatorer på forhånd hadde regnet med at det ville?⁶

En drøfting av dette spørsmålet i praksis må knyttes til NS' politiske profil generelt, til partiets forhold til krise- og arbeidsløshets-spørsmålet spesielt,⁷ og dessuten til de politiske omstendighetene omkring dets tilblivelse.

Problemstillingen kan presiseres til å gjelde NS' ambisjoner overfor de arbeidsløse. Fantes i det NS stod for noen tilskyndelse for de arbeidsløse til å stemme med dette partiet? Hva var det norske fascistpartiets holdning i arbeidsløhetsspørsmålet? Hadde det noen politikk på det feltet? I tilfelle, hva slags?

Problemstillingen åpner samtidig for det videre spørsmålet om NS' forhold til arbeiderklassen. Er det riktig som det hevdes^{7a} at det norske fascistpartiet ulikt tilsvarende bevegelser utenlands *ikke* forsøkte å utnytte arbeiderklassepotensialet, at det ikke søkte å henvende seg til eller tiltrekke seg folk fra arbeiderklassen?

Hvordan skal vi så gå fram for å finne ut noe om dette? Siden spørsmålet dreier seg om NS' ambisjoner, er det rimelig å se på grunnlaget for at partiet ble til. Siden partistiftelsen i så høy grad var knyttet til personen Vidkun Quisling, er dette grunnlaget først og fremst hans meninger og mål angående arbeiderklassen generelt og arbeidsløhetsspørsmålet spesielt. I tillegg vil det være av interesse å se på holdninger og synspunkter på dette området i noen av de grupperingene som var interessert i partidannelsen.

Quislings entré i norsk politikk

Quisling meldte seg for alvor på den politiske arena i Norge med en kjempeartikkel på første side i Tidens Tegn i mai 1930, «Politiske tanker ved Fridtjof Nansens død». Artikkelen må ses som et forsøk fra Quislings side på å overta Nansens politiske rolle, på å løfte arven etter ham.⁸ Arven var først og fremst drømmen om den sterke regjeringsmakt uavhengig av eller over partiene. Drømmen var gammel. Den stammet fra Chr. Michelsen og Samlingspartiet av 1903,⁹ hadde blitt videreført av partiet Frisinnede Venstre (senere Frisinnede Folkeparti) og deretter av Fedrelandslaget, og hadde i siste halvdel av 1920-årene vært forbundet nettopp med Nansens navn. Drømmen hadde vært ledsaget av hyppige og sterke utfall mot det parlamentariske systemet og «partiuvesenet».¹⁰

Arven var dessuten en aktiv frontstilling rettet mot arbeiderpartiene. Også den hadde røtter i Samlingspartiet, men ble i 1920-årene begrunnet med arbeiderbevegelsens radikaliserings. Nansens holdning her hadde særlig kommet til uttrykk i støtte til opprettelsen av Fedrelandslaget i januar 1925.

Laget var ifølge interne dokumenter stiftet for «direkte bekjæmpelse av kommunismen» i de «samfundslag og distrikter som nu er under sterkest påvirkning av kommunismen»,¹¹ eller som det het offisielt for «ved opplysningsvirksomhet å uskadeliggjøre revolusjonær virksomhet».¹² Opplysningsvirksomheten ble imidlertid overskredet alt i november 1925. Da krevde Fedrelandslaget i et brev, som også ble offentliggjort, til regjeringen at Arbeiderpartiet og Kommunistpartiet måtte bli forbudt. Kravet ble ikke tatt til følge og ble heller ikke gjentatt. Aktivismen overfor de to partiene fortsatte likevel og var et markert innslag i valgkampen 1930. For Fedrelandslaget startet den alt i 1928. De innledet da det de kalte en tusen dagers valgkamp, og her spilte Fridtjof Nansen en aktiv rolle. Bl.a. var han i lagets regi sommeren 1929 på en lengre foredrags-tournée rettet mot arbeiderpartiene.

Da Nansen døde, var det et samlingsmerke for en bred utenom-parlamentarisk, tildels anti-parlamentarisk og sterkt anti-sosialistisk bevegelse som falt bort. Å overta denne rollen etter Nansen var det altså Quisling tok mål av seg til. Begrunnelsen for aspirasjonen lå bl.a. i hans eget nære forhold til Nansen gjennom samarbeidet

deres i Russland under Nansens hjelpeaksjon der og gjennom en årelang korrespondanse.¹³

I Quislings artikkel¹⁴ het det bl.a. at Nansens politiske oppgave hadde vært «å befri fedrelandet for klassekamp og partipolitikk og gjennomføre en nasjonal samling og gjenreisning på basis av sunne politiske og økonomiske prinsipper».

Imidlertid hadde «tendensen i samlingen hittil, nærmest (. . .) blitt en øket splittelse av folket, en samling av 'borgere' mot arbeidere og arbeidere mot 'borgere'.» «På den annen side», fortsatte Quisling, var «uroen og usikkerheten for fremtiden stadig voksende og også forbitnelsen over vårt avmektige og usle politiske stell, over de meningsløse arbeidskonflikter, over den bolsjeviske og rabulistiske ånd som brer sig over våre bygder og byer.»

Dette krevde ifølge Quisling en politisk «nyorientering», og selv foreslo han et tipunkts-program som han hevdet «iallfall ligger i linje med dem der beveget Fridtjof Nansen».

I programmet tok han opp de fleste temaene som også senere skulle prege hans programmatisk skrifter. I samme åndedrag angrep han «klassekampforbryderne» og «partipolitikkerne» og tok til orde for en sterk regeringsmakt uavhengig av stortinget. Tradisjonelt nok fra borgerlig hold tok han til orde for å senke skattene, men samtidig kom han med det uortodokse synspunktet at staten for å hindre økonomiske kriser, «tilbakeslag», burde «bruke sine midler til mer planmessig regulering og stimulering av næringslivets utvikling».

Videre foreslo han å endre forfatningen gjennom å organisere «en rikskongress som et nytt statsorgan bestående av representanter for de forskjellige erhvervsorganisasjoner og fagorganisasjoner». Dette skulle utvikle seg til et «underhus», men stortinget skulle gå over til å være et «overhus». I den sammenheng understreket han også at «fagforeningene» måtte bli «nasjonale organer». Han sa ikke noe om hva han mente med det, men en nærliggende tolkning er at han hadde i tankene den italiensk-fascistiske modellen med arbeidere og arbeidskjøpere i samme organisasjon under statlig kontroll.^{14a}

I forlengelsen av dette la Quisling også fram sin oppfatning av hva slags politikk som burde føres overfor arbeiderklassen. Man måtte vise arbeideren «at den politiske vei de går, ikke fører til må-

let». Man måtte vekke deres «nasjonalbevisshet» og «rasebevisshet» og styrke deres «individuelle selvfølelse og opdrift». Man måtte gjøre det «lettere for den sterke arbeider å ta sig frem», bryte «den revolusjonære bevegelse» gjennom en velstandsøkning og «forsone kapital og arbeide ved å gjøre arbeiderne til kapitalister». Quisling tok i den forbindelse til orde for «høiere reale lønninger», men også for reduksjon av offentlige sosiale tiltak.

Videre drøftet Quisling internasjonale spørsmål, understreket den nordiske rasens overlegenhet og definerte som målsetting en nordisk forbundsstat. Til slutt tok han opp hvordan programmet kunne realiseres.

Det trengtes et nytt parti med en nasjonal samlingspolitikk. Han antydte som en mulighet at Fedrelandslaget kunne bli et slikt parti, men anførte som betenkelig i den forbindelse at Fedrelandslaget hadde fått «en viss arbeiderfiendtlig innstilling, eller iallfall navn for det, som ikke passe(t) med den politikk som her (var) foreslått». Poenget var nemlig at «den nasjonale samlingspolitikk jo nettopp (måtte) ta sikte på å vinne tilhengere, ikke bare fra partiene til høire, men fra de mange partiløse, og fremfor alt fra de ytterliggående partigjengeres grep; vinne arbeiderne, og vinne dem fordi man vil deres vel og byr dem det eneste program som virkelig kan løse deres problem.»

I vår sammenheng kan hovedsaken i Quislings artikkel oppsummeres i tre punkter. Han gikk inn for en ikke-liberalistisk økonomisk politikk ved å ville mobilisere staten som organiserende og stimulerende instans i det økonomiske liv. Han ønsket en endring av det politiske systemet dit hen at nærings- og fagorganisasjoner fikk en sentral plass i styringsverket. Endelig la han altså stor vekt på å eliminere motsetningene mellom arbeid og kapital gjennom økonomiske konsesjoner til arbeiderklassen.

I en etterfølgende polemikk med Fedrelandslagets formann understreket Quisling dette siste enda sterkere. Det det gjaldt var «å få med arbeidsfolket på land og by».¹⁵ Noe av grunnlaget for dette fant Quisling i det han forstod som nasjonalisme i arbeiderklassen. «Skjønt en proletar ikke skulle ha noe fedreland, så er de lavere klasser i virkeligheten dem som er sterkest knyttet til og mest innersert i hjemlandet.»

Videre utdypet Quisling sitt synspunkt om nødvendigheten av å

forsonse arbeid og kapital. Dersom «de naturlige motsetninger i samfundet» fikk fritt løp, ville det uvilkårlig drive mot «den katastrofe som marxismen forutsier, og som den russiske revolusjon (var) et så fryktelig eksempel på». For å «unngå noe lignende hos oss» gjaldt det å søke løsninger som fremmet «det heles vel» og ikke «klasse- og partiinteresser». «Det nye parti» måtte derfor ta sikte på å «gjøre alle andre partier overflødige». Samme forsoningsperspektiv hadde Quisling som begrunnelse for kravet om en korporativ omdanning av det politiske system i form av å opprette et «riksting». Her skulle «de forskjellige nærings- og erhvervsorganisasjoner som representerer det moderne samfunds egentlige organer og funksjoner (. . .) tale sine interesser og samtidig finne sin utjevning i den enhet som uttrykker ikke bare de enkelte delers, men hele samfundets streben».

Tilsvarende var det om å gjøre å «bryte den horisontale samfundsdeling (. . .) og erstatte den med en vertikal struktur». Konkret måtte det skje innen «bedriftslivet». Det gjaldt her å finne en organisasjon som både gjorde arbeidere og funksjonærer «mer interessert i bedriften», og som økte bedriftenes effektivitet og ga kapitalen «sikkerhet».

Quisling betegnet det han siktet til som en «masseomvendelse» som måtte begynne med arbeiderne. De måtte «lære forskjellen på sosialt og sosialistisk» og nærmere bestemt at et sosialistisk system betydde «forverring av arbeidernes stilling like overfor kapitalmakten og en nedsettelse av det økonomiske livs effektivitet, som ikke minst arbeiderne må(tte) lide under».

Etter en ny utdyping av sine utenriks- og rasepolitiske synspunkter, konkluderte Quisling med at man nå måtte ta opp «dette arbeid» gjennom å danne «*Nasjonale samlingskomiteer* som siden kan vokse sig sammen og utbygges til en organisasjon». Han understreket dessuten at denne appellen særlig gjaldt «de virkekriftige kvinner og menn i underklassene som ikke kan komme til sin rett hverken under de nuværende forhold eller, og ennu mindre, under dem marxismen lover dem». Det var framfor alt de som hadde «krav på bedre vilkår og den positive forsonings- og samlingspolitikk» som Quisling hadde pekt på.

Med denne understrekningen av betydningen av å vinne arbeiderne gjenopptok Quisling en tanke som hadde stått sentralt i Fe-

drelandslaget i begynnelsen, tanken om å ta opp kampen med sosialistene på deres hjemmebane, innen arbeiderklassen. Således hadde lagsstiferne opprinnelig sendt innbydelse også til sosialdemokratiske arbeiderledere (Buen og Jeppesen) i den hensikt å sikre seg arbeiderstøtte.¹⁶ En av de første aksjonene Fedrelandslaget hadde foretatt var dessuten en «opplysningskampanje blandt Oslo-arbeiderne»,¹⁷ i form av åpne foredragsmøter på Oslo østkant. Arbeiderparti-demonstrasjoner hadde sørget for at møtene ble en fiasko.

Med kravet om forbud mot Arbeiderpartiet og Kommunistpartiet hadde Fedrelandslaget trolig mistet mye av den eventuelle appell det måtte ha hatt overfor arbeiderklassen og ga øyensynlig opp denne fremgangslinjen. For Quisling derimot var den noe av en hovedsak.

I den forbindelse er det på sin plass å minne om at også det tyske Nazipartiet jo langt på vei var et arbeiderparti. Det søkte ikke minst å orientere seg mot arbeiderklassen, og da med nettopp noe av det samme slags budskap som det Quisling kom med her.^{17a}

Foreløpig lot Quisling det bero med tankene om et nytt parti etter denne første prøveballongen. Artiklene hans hadde så allikevel tjent sin hensikt ved å gjøre ham kjent, gjøre ham til en person å regne med i visse politiske kretser. Viljen til politisk aktivitet utfoldet han i første omgang i stedet i det frittstående Oslo Bondeparti i valgkampen høsten 1930.¹⁸

Dessuten utarbeidet han en artikkelserie, senere utgitt som bok, med tittelen «Russland og vi». Den må ses som en pendant til Nansens bok «Russland og freden»¹⁹ og var på samme tid en presentasjon av Quislings politiske budskap og et nytt framstøt fra ham for å skaffe seg en platform i norsk politikk.

Quisling framstod her som en Russlands-kjenner som advarte mot bolsjevismen og faren for russiske tilstander i Norge, og dermed slik han så det mot de norske arbeiderpartiene. Videre la Quisling fram sitt eget alternativ begrunnet bl.a. i rasistiske forestillinger om de nordiske folks overlegenhet. For øvrig hadde han med en hyllest til russiske bønder, som også ble uttrykk for en orientering mot norske bønder og Bondepartiet. Det var ifølge Hartmann allerede klart for ham at det var «hos Bondepartiet han måtte søke sin nærmeste støtte. Langt mer enn Høyre og Venstre hadde det

sjansen til å bli det store felles-nasjonale parti.»²⁰ Dette ble da også understreket av at artikkelserien begynte midt under valgkampen og i noen grad var å betrakte som et innlegg i den.²¹

Quisling politiske markedsføring av seg selv lyktes da også over all forventning. Han ble med ett MANNEN, omtalt og etterspurt. Bl.a. vant han innpass i innflytelsesrike næringslivskretser med Freia-direktør og Industriforbunds-president Johan Throne-Holst i spissen.

Her mente Quisling å ha fått en basis for planene sine om en ny politisk organisasjon. I midten av februar 1931 forelå «retningslinjer» for den og i midten av mars så den dagens lys under navnet «Nordisk Folkereisning».

Utgangspunktet i retningslinjene²² var en påstand om at man nå stod oppe i et «tidsskifte» eller en «krise i sivilisasjonenes historie». Krisen var kjennetegnet av tre dominerende motsetninger: «a) At verden i virkeligheten holder på å vokse sammen til en enhet, mens landegrensene ikke alene oprettholdes, men ytterligere pointeres. b) Motsetningen mellom arbeidsmakt og kapitalmakt. c) Kolonifolkernes reaksjon mot den europeiske og amerikanske imperialisme.»²³

«Krisen» ble forsterket av at «den internasjonale kommunisme» var blitt herre i Russland og prøvde å utvirke verdensrevolusjonen. Også Norge var preget av «krisen»: «Vårt folks velstand og krefter ødes i *ufruktbar partipolitikk og meningsløse arbeidskonflikter.*» Videre het det at «krisen» måtte møtes dels med «internasjonale forholdsregler», men dels stod det «i vår egen makt å rette på de forhold som holder på å ruinere oss».²⁴ Det som det trolig da kunne gjøres noe med på hjemlig grunn var punkt b) motsetningen mellom «arbeidsmakt» og «kapitalmakt». Quisling tok dermed opp igjen et av hovedpunktene for programartiklene sine fra året før.

Det som måtte til var en «nasjonal gjenreisning», men den støtte mot en «hovedhindring» i «marxismen», så første skritt var å bekjempe denne. Den lot seg imidlertid ikke bekjempe med «programmer bestående av usammenhengende valgagn» eller med en «lunken borgerlig politikk som enten vil at alt skal bli ved det gamle eller som går på akkord med de revolusjonære». I stedet måtte den bekjempes på sin egen grunn:

«Vårt politiske syn og vår politiske gjerning må være grunnet på og gjennomtrengt av det sanne nasjonale, og av en dyp og

moralsk verdensanskuelse, må likesom bolsjevismen være en politisk-religiøs bevegelse. Og det må være en *folkereisning*.»²⁵

Kvintessensen av Quislings budskap så langt var altså at den politiske kampen måtte konsentreres om angrep på den sosialistiske arbeiderbevegelsen, frata den dens store oppslutning og i stedet få til en annen og liknende bevegelse for arbeiderklassen på et annet idégrunnlag.

Stikkord for dette alternative idégrunnlaget var nasjonalt og racistisk: de nordiske folks egenart og overlegenhet. Det ble videreutviklet i de følgende avsnitt av «retningslinjer», som så munnet ut i en visjon om en ny, korporativ forfatning for Norge. Og ikke nok med det. Denne forfatningen skulle bygges direkte på «Nordisk Folkereisning» selv. Dvs. at denne organisasjonen etter Quislings mening skulle være organisatorisk kjerne og ledende organ i et nytt norsk politisk system.

«Nordisk Folkereisning» ble formelt stiftet i en engere krets omkring Quisling. Deretter ble tiltaket drøftet i et større møte av forholdsvis framtreddende menn, særlig fra offisers- og forretningsmannskretser. Her ble det valgt et styre med Quisling i spissen, som kort etter nedsatte en rekke utvalg for arbeidet framover.

Hvorfor tiltaket kom i stand nettopp nå, har ikke blitt problematisert av forskerne som har behandlet det (Brevig, Looock). Hartmann mener at iallfall forberedelsene til det hele kan ha hatt sammenheng med at Quisling omkring årsskiftet 1930 – 31 fikk kontakt med en representant for det tyske Nazi-partiet.²⁶

Kanskje kan også gjøres en annen spekulasjon. Nettopp i midten av mars, dvs. samtidig med stiftelsesmøtene, begynte storlockouten dette året (1931) å bli satt i verk. «Retningslinjene» pekte jo på at motsetningen mellom arbeid og kapital var en av de viktigste i tiden og den som det var mulig å gjøre noe med på nasjonal grunn. Storlockouten aktualiserte i høy grad denne delen av Quislings budskap. Det kunne ventes en opinionsreaksjon mot den, og denne kunne tenkes å medføre støtte til Quislings planer og organisasjon.²⁷

Quisling som statsråd

Innen «Nordisk Folkereising» for alvor kom i gang, ble imidlertid planene²⁸ for den lagt på is. Quisling fikk i stedet en annen politisk platform ved at han i mai ble medlem av regjeringen.(!) Han ble utnevnt til forsvarsminister i en ny Bondeparti-regjering. Hvordan denne utnevnelsen kom i stand, har ikke blitt helt klarlagt. Uansett er den et klart uttrykk for hvor sterk posisjon Quisling og hans meninger hadde fått i deler av det politiske miljøet. Dette sier noe om hvor effektiv Quislings markedsføring av seg selv hadde vært. Men framfor alt sier det noe om dette miljøet selv, om hvilken rik grobunn som her fantes for ideer og politikk av Quislings kaliber.²⁹

Quisling brukte sin statsrådstid til på en gang å styrke sin egen politiske platform og forsøke å iverksette sine planlagte angrep på den sosialistiske arbeiderbevegelsen.

Omstendighetene kom ham til hjelp på flere måter. De nasjonalistiske strømningene som fulgte med Grønlandssaken våren og sommeren 1931 bedret grobunnen rent alment for den nasjonale delen av budskapet hans. Mer spesielt fikk Quisling sin posisjon atskillig styrket da regjeringen under storlockouten sendte militære tropper til Herøya i forbindelse med Menstadslaget. Quislings rolle her hadde øyensynlig vært nokså beskjedne,³⁰ men han framstod i opinionens øyne som den ansvarlige, utskjelt av arbeiderbevegelsen, men dagens helt på borgerlig hold.³¹

Året etter kom så hans popularitetsmessige gjennombrudd. Utviklingen ble innledet i begynnelsen av februar (1932) med det såkalte «pepperoverfallet». Ifølge sine egne opplysninger hadde Quisling en ettermiddag blitt overfalt av ukjente menn på sitt kontor i Forsvarsdepartementet. Omstendighetene omkring hendelsen ble aldri oppklart,³² men den vakte voldsom oppsikt og resulterte i svære avisoppslag. I den borgerlige pressen het det gjerne at kommunister stod bak. Saken ble i den forbindelse brukt som argument for å styrke militærvesenet. Slik skrev f.eks. Nationen bl.a.:

«Man må være forberedt på, at det her vil bli avdekket et komplott med lange forgreninger og med et formål av den art, at det bør vekke eftertanke hos dem som mener, at vårt forsvarsvesen er uten interesse. (. . .) (G)leden over at attentatet er mislykket vil ikke forhindre, at det norske folk tar sin inn-

stilling til forsvaret opp til revisjon og prøver sin trygghetsfornemmelse på ny». ³³

I arbeiderpressen varierte gjetningene fra at det hele var et oppspinn til at det dreide seg om et fingert opptrinn beregnet på å gi foranledning til eller begrunnelse for politiske angrep på arbeiderbevegelsen. Sett fra vårt utkikkpunkt i ettertid kan et slik resonnement ses analogt med Riksdagsbrannen i Berlin året etter, våren 1933.

Hvordan Arbeiderparti-folk selv tenkte den gang kan vi få et inntrykk av gjennom Nygaardsvolds innlegg i trontaledebatten i april 1932. Nygaardsvold oppfordret her regjeringssjefen til å sørge for at politiet foretok videre undersøkelser i saken for å få den oppklart. Som begrunnelse tok han utgangspunkt i noe Nationen skulle ha skrevet om at selv om Quisling selv var taus om overfallet, kunne det jo hende «han fant på å ytre sig den dag han ikke lenger er forsvarsminister». ³⁴

Nygaardsvold fryktet at dette betydde «at man nu helst vil henlegge hele saken, men ta den frem igjen når det passer, når det tjener partiets interesser.» Og han fortsatte: «Jeg vil si: Nei, takk, vi skal ikke ha det på den måten. Vi forstår godt når det passer for statsråd Quisling og 'Nationen' å begynne på sine skumlerier omkring denne sak; det er antagelig foran neste stortingsvalg.» ³⁵

Nå kom ikke «pepperoverfallet» til å få noen betydning i denne retning, men det skulle likevel vise seg at Arbeiderparti-mistankene til Quisling var fullt beføyet. Quisling gikk virkelig til aksjon mot arbeiderbevegelsen, men på et noe annet grunnlag. Aksjonen ble innledet i den samme trontaledebatten som Nygaardsvold tok opp «pepperoverfallet» og den ble videreført om høsten. Aksjonen gikk ut på å få såvel begge arbeiderpartiene som fagorganisasjonen forbudt ved lov, og man kan se den som Quislings forsøk på å føre ut i praksis de intensjonene han hadde lagt fram i programartiklene sine m.v. i 1931.

Quislings aksjon

Quislings aksjon tok i første omgang form av beskyldninger i Stortinget mot arbeiderbevegelsen for å planlegge blodig revolusjon, for å smugle våpen og bygge opp våpenlagre, og for å gjøre dette i

en fremmed makts tjeneste med sikte på å legge Norge inn under denne makten (Sovjetunionen). Senere presiserte Quisling anklagen med ordene «landsforræderi» og «høiforræderi»,³⁶ dvs. straffbare forhold. Som konklusjon på beskyldningene hevdet han at han satt inne med dokumenter som beviste dem, og han avsluttet innlegget sitt slik:

«I den nødstilstand som vårt land nu er i, da mangfoldige medborgere og vårt hele samfund kjemper en hård kamp, blir det klarere og klarere for hver dag at der må gjøres noget for at ikke det hele skal ende med sammenbrudd. Det må utløses i samarbeid, ikke bare mellem de borgerlige partier, men også med arbeiderne. *Kamporganisasjonene mellem arbeid og kapital må erstattes av organisasjoner for samarbeid, først mellem de enkelte ledd innen industriene, og så mellem disse innbyrdes. Fellesnyttens må settes foran egennyttens, og partipolitikk og arbeidskonflikter må bringes til ophør.*»³⁷

Linjen fra retningslinjene på «Nordisk Folkereisning» er klar. De sosialistiske arbeiderorganisasjonene skulle settes ut av spill og arbeiderne i stedet organiseres i nye organisasjoner, som øyensynlig var tenkt innrettet på en korporativ måte etter mønster av de fascistiske arbeidslivsorganisasjonene Mussolini-styret hadde fått laget i Italia. Samme fascistiske tendens lå i kravet om å bringe «til ophør» partipolitikk og arbeidskonflikter.

Den logiske konsekvens av Quislings anklager var å illegalisere, rettsforfølge og forby, de eksisterende arbeiderorganisasjonene. Etter alt å dømme var da også dette Quislings hensikt med angrepet. Det skal vi komme tilbake til.

Quislings tale vakte voldsom oppsikt såvel på stedet, i stortingsalen, som videre utover landet og også utenlands. Arbeiderpartiet reagerte umiddelbart med å kreve Quislings dokumenter framlagt for stortinget, og det ble nedsatt en spesialkomite for å behandle disse.

Quislings bevismateriale var adskillig dårligere enn han hadde foregitt. Særlig bedre ble det heller ikke av at han dagen etter fikk satt i gang noen nye undersøkelser og i mai dessuten fikk stilt til sin disposisjon ytterligere materiale fra Fedrelandslaget.³⁸ For å styrke saken ble det imidlertid satt i gang en støtteaksjon for Quisling med

to så framtreddende menn som direktør Throne Holst og professor Nicolai Gjelsvik i spissen.³⁹ Resultatet var et opprop og en underskriftskampanje «så omfattende at den for forsvarsministeren måtte fortone seg som den rene plebiscitt».⁴⁰ Oppropet ble offentliggjort i Fedrelandslagets regi i begynnelsen av juni, og var ifølge Dahl undertegnet av et «imponerende snitt av landets politiske og økonomiske elite.» Blant innbyderne fant man således «to eks-statsministre og tallrike tidligere statsråder, en tidligere høyesterettsjustitiarius, flere ledende generaler, skipsredere og godseiere.»⁴¹ Oppropet ble lagt ut til alminnelig undertegning og samlet i løpet av få uker om lag 5000 underskrifter,⁴² som så ble oversendt Stortinget.

I oppropet⁴³ ble det bl.a. henvist til den «revolusjonær(e) klassekamp» som undergravet «det nuværende samfunns anseelse, Statens autoritet og folkets rettsbevisshet i den hensikt innad å opprette et klasses diktatur og med fare for utad å gjøre landet avhengig av en fremmed makt». Videre het det:

«Under den krise vi nu gjennomlever øker disse revolusjonære krefter og deres fremmede forbundsfeller sine anstrengelser til det ytterste og tvinger derved de samfunnsbevarende krefter til mottrekk. (. . .)

Under stortingsvalget i 1930 sa flertallet av det norske folk klart ifra at det ikke lenger vil finne seg i dette revolusjonære undergravningsarbeide. Ved den aksjon som statsråd Quisling nu har innledet i pakt med denne meningsytring, er saken kommet frem til behandling av statsmyndighetene.

Vi krever da at våre myndigheter en gang for alle og over hele linjen setter en stopper for den revolusjonære og landsforræderske virksomhet i Norge og sikrer vårt folk en fortsatt fri og fredelig utvikling. Vi krever at løftene fra valgkampen i 1930 nu blir innfridd.»

Verdt å merke seg her er for det første formuleringen om den «aksjon» Quisling hadde «innledet». Quislings anklager ble dermed ikke bare forstått som meningsytringer, men som første skritt mot noe mer, mot handling. Og dette mer kunne neppe være noe annet enn nettopp ulovliggjøring av de eksisterende arbeiderorganisasjonene: Arbeiderpartiet, Kommunistpartiet og Landsorganisasjonen. Annerledes er det også vanskelig å forstå kravet om at myndighe-

tene «en gang for alle og over hele linjen» satte en stopper for «den revolusjonære virksomhet.»

Denne hensikten bak hele aksjonen (Quislings såvel som Fedrelandslagets) ble ytterligere understreket av et av de dokumenter Quisling oversendte stortinget. Det var et PM av advokat J. B. Hjort skrevet rett etter valget 1930. Ifølge overskriften dreide det seg om «visse lovforandringer foranlediget av Arbeiderpartiets revolusjonære program».⁴⁴

Skrivet tok utgangspunkt i faren for at Arbeiderpartiet skulle få absolutt flertall i stortinget i 1933. Det het bl.a. at «folket hos oss» stod «helt forsvarsløst imot et stortingsflertall». Det var «intet i veien for at man hos oss kan indføre bolsjevismen ad parlamentarisk vei, og at da de lovlydige, iallfall formelt sett, vil(le) bli de revolusjonære».⁴⁵

I forlengelsen av dette ble det foreslått lovtiltak som kunne ulovliggjøre Arbeiderpartiet og Kommunistpartiet. Det ble henvist til to framtreddende jurister, dr. Hermann Harris Aall og professor Gjelsvik, som offentlig skulle ha uttalt at «revolusjonære partier ikke er lovlige». Videre ble henvist til ny finsk lovgivning. For det første hadde i Finland presidenten fått «en vidtgående rett til gjennom forordninger å treffe 'alle de bestemmelser som han anser nødvendige til avvergelse av faren (for republikken jb) eller betryggelsen av rettsordenen'».⁴⁶

Videre ble det vist til at det i den finske riksdagsordningen var «inntatt bestemmelse om at 'den som tilhører eller representerer en forening, organisasjon eller annen sammenslutning i hvis formål inngår en middelbart eller umiddelbart voldsomt, eller på annen måte lovstridig omstyrtelse av Finlands stats- eller samfundsorden, eller den som på annen måte har gitt uttrykk for å hylde fremgangsmåter i denne retning' ikke er valgbar.»⁴⁷ Tilsvarende bestemmelser var tatt inn i valgloven og kommunevalgsloven.

En lignende ordning ble så foreslått innført i Norge: «Den norske lov om Stortingsvalg må antagelig kunne gis en tilføielse hvorved kan forhindres at partier med revolusjonært program kan få representanter på Stortinget.»⁴⁸ Det kunne i praksis ordnes med departementene som kontrollinstans og med appellmulighet til Høyesterett.

Med på å forsterke inntrykket av at det dreide seg om en sam-

ordnet aksjon for å utvirke forbud mot arbeiderpartiene er også at Quisling rett før stortinget skulle behandle saken også oversendte til presidentskapet samt til komitemedlemmene et større verk at Harris Aall med tittel «Revolusjonspartiene og norsk lov» som konkluderte med at arbeiderpartiene ut fra sine formål og virksomhet i realiteten var i strid med loven.⁴⁹

Som allerede antydnet viste den dokumentasjonen som skulle underbygge Quislings angrep på arbeiderbevegelsen seg å være uhyre tynn – og nokså grumsete. Størst oppsikt hadde beskyldningene om våpensmugling og våpenlagre vakt. De var helt grunnløse, bygd på sladder og fabrikerte løgnhistorier. Også beskyldningene om at «arbeiderledere» var betalt av en fremmed makt, les Sovjet, var uten hold. For øvrig bestod materialet for det meste av gamle og offentlig kjente ting, uttalelser, brosjyrer o.l. samt noe utenlandsk stoff (deriblant trolig en del forfalskninger) om Komintern.⁵⁰ Det meste av stoffet var samlet inn av Forsvarets etterretningskontor og Arbeiderpartiet benyttet anledningen under stortingsdebatten i saken også til et oppgjør om dette kontoret og dets politiske funksjon, men dette vil det føre for langt å gå inn på her.

Vi skal bare slå fast at trass i det løsaktige grunnlaget for beskyldningene hans, slo de borgerlige partiene ring om Quisling. Med forbehold for det som hadde med våpensmugling og -lagring å gjøre, uttalte de at anklagene var berettigede. Som vedtak i saken nøyde de seg imidlertid med å gå inn for at saken «ikke bør gi anledning til nogen forføining fra Stortingets side». Bare en borgerlig representant, Venstre-mannen Hartmann, brøt ut og stemte for den delen av Arbeiderpartiets forslag til uttalelse der det het at «statsråd Quisling ved sine uvederheftige uttalelser og ubegrunnede siktelse har utvist grov uforstand i sin stilling som medlem av regjeringen».⁵¹

Poenget for oss med denne saken er at den brede støtten Quislings aksjon fikk og det at stortingsflertallet legitimerte den viser hvor sterk posisjon han og/eller hans politiske ideer hadde i norsk offentlighet og politiske miljø sommeren 1932. Og det var denne posisjonen som pekte fram mot stiftelsen av NS våren 1933. Veien gikk imidlertid gjennom en rekke begivenheter høsten 1932.

Strid i regjeringen

I den politiske utvikling høsten 1932 er to linjer av interesse i vår sammenheng. De hadde begge sitt grunnlag i Quisling og i en ny aksjon fra hans side mot arbeiderbevegelsen. Den ene linjen var utviklingen innen regjeringen, dens indre oppløsning og fall. Den andre var framveksten av planer om et nytt parti.

Utgangspunkt for begge var som nevnt en ny aksjon fra Quislings side. Den gikk i korthet ut på at han i egenskap av forsvarsminister anmodet påtalemyndighetene om å vurdere spørsmålet om å reise straffesak mot Arbeiderpartiets ledere. Spesielt nevnte han Martin Tranmæl. Tiltalegrunnlaget skulle i tilfelle være partiets nye antimilitære retningslinjer. Anmodningen ble koblet til spørsmålet om tiltalebeslutning også mot en offiser, kaptein Kullmann, som hadde agitert mot militærvesenet og bl.a. tatt til orde for streik mot krig.

Kullmanns opptreden hadde vakt voldsom oppsikt. Mindre ble ikke opphisselsen da Quislings anmodning ble kjent. Han nøyde seg nemlig ikke med å sende den til Justisdepartementet, men også til offentliggjørelse gjennom Norsk Telegrambyrå. Det han gjorde var altså å spille på eller søke å forsterke en folkestemning etter beste fascistoppskrift. Det var nærmest en klassisk framgangsmåte i slike bevegelser.

Med dette utspillet ble da også Quisling på ny dagens mann i vide kretser. Populariteten han hadde på forhånd steg ytterligere. Han ble nå også introdusert i en innflytelsesrik krets av «hovedstadens politiserende storfinans»⁵² som kalte seg Vort Land. Her ble det bl.a. syslet med planer om et slags statskupp⁵³ og Quisling ble øyensynlig betraktet som et mulig redskap i en slik sammenheng i og med den posisjon han allerede hadde som medlem av regjeringen. Av planene som ble drøftet var bl.a. en omdanning av regjeringen Hundseid til en regjering Quisling, som eventuelt i neste omgang kunne oversitte et mistillitsvedtak i Stortinget og dermed gå over til «diktatur».⁵⁴

Innen det etablerte politiske miljø vakte Quislings nye aksjon sterk reaksjon. Den ble ytterligere forsterket da ryktene begynte å gå om statskupppekulasjonene. Ett uttrykk for reaksjonen var at Høyres sentralstyre vedtok å be statsministeren om å få Quisling ut

av regjeringen. Et annet var øyensynlig at Mowinckel dro på foredragsturné på Vestlandet og kritiserte regjeringen i skarpe ordelag.

Innen regjeringen selv førte Quislings aksjon til sterk strid i selve saken, dvs. i spørsmålet om straffeforfølgning av Kullmann og Arbeiderparti-lederne. (Begge spørsmålene heretter under samlebetegnelsen fra samtiden som Kullmannsaken) Dessuten førte den til at de underliggende motsetningene mellom statsminister Hundseid og Quisling kom opp i dagen.

Hva som var viktigst for den videre utvikling er ikke godt å si. Selv vil jeg holde en knapp på det politiske grunnlaget, mens det rent personlige understrekes sterkest i litteraturen.

Striden toppet seg i de to ukene omkring månedsskiftet november – desember. Den startet med at Hundseid anmodet Quisling om å gå av. Som begrunnelse brukte han et opplegg fra Nygaardsvold (– om det også var ment til det bruk vet vi ingenting om). Han hadde utenfor stortingets immunitetsskapende vegger beskyldt Quisling for å ha løyet i saken om «pepperoverfallet» og hadde oppfordret ham til å reise injuriersak. Samme oppfordring kom nå Hundseid med og sa at Quisling da av hensyn til den øvrige del av regjeringen burde trekke seg tilbake.

Quisling avviste begge oppfordringene og henstilte på sin side til Hundseid om å gå av. Han la dessuten henstillingen fram skriftlig, begrunnet den med en lang rekke anklager mot Hundseids politikk og krevde at regjeringen nå måtte samle seg på sitt idegrunnlag til kamp mot de revolusjonære. Og ikke nok med det, han søkte også å mobilisere støtte for seg på grunnplan i partiet gjennom å distribuere skrevet i et hundretalls eksemplarer blant tillitsmenn i partiet lokalt. Lindboe mener⁵⁵ at Quisling med dette tok sikte på å utvirke en konsolidering av partiet gjennom en reorganisering av ledelsen og klarere satsing på Quislings politikk. En slik analyse kan kanskje også settes i sammenheng med at Quisling på denne tiden deltok i utarbeidingen av et revidert program for partiet – da med det forbehold at det ikke er kjent hvordan han fungerte i dette arbeidet.

Viktigere er nok at konsolideringshypotesen kan begrunnes med de drømmene om et nytt parti som også kom til syne nettopp på denne samme tiden, men mer om det om et øyeblikk. Først må vi se litt mer på striden i regjeringen.

Den hadde øyensynlig sin foranledning i at regjeringen nå hadde

fått riksadvokatens innstilling i Kullmannsaken til avgjørelse. Hundseid gikk inn for å følge riksadvokatens råd kun å reise sivil søksmål mot Kullmann for å få ham avsatt og la spørsmålet om straffeforfølgning falle både overfor ham og Arbeiderpartilederne.

Quisling avviste blankt en slik utgang på det hele. Etter en rekke forhandlinger endte saken med et kompromiss som i virkeligheten var en utsettelse. Det skulle foreløpig reises sivil søksmål mot kaptein Kullmann for å få ham avsatt, mens spørsmålet om straffeforfølgning overfor samtlige «impliserte» (heri inkludert Tranmæl m.fl.) skulle gjøres til gjenstand for videre etterforskning.

Hvordan kan vi forklare denne utsettelsen? Hvorfor lot man ikke heller Quisling falle? En ting er at Quisling og/eller standpunktene hans later til å ha hatt en viss støtte blant de andre regjeringsmedlemmene. Bl.a. ble det en tid spekulert på om finansminister Sundby også denne gang (som under regjeringens omdannelse etter statsminister Kolstads død) kunne tenkes å solidarisere seg med Quisling, og eventuelt forlate regjeringen sammen med han. Blant sentrale Bondeparti-ledere ble det regnet som ødeleggende dersom noe slikt skulle skje, og kanskje til og med følges av en partisplittelse.⁵⁶

Og selv om Quisling skulle gå alene, kunne det være alvorlig nok om det skjedde på et spørsmål som Kullmannsaken ut fra den opinion som der hadde vist seg for Quislings synspunkter og den popularitet Quisling hadde vunnet på den. Om han gikk av på den saken, var det fare for at han ikke kom til å gå alene i noe fall, men få med seg iallfall en del av partiet.

Særlig betenkelig kunne en slik eventualitet fortone seg på bakgrunn av de signalene om et nytt parti som nettopp kom til syne i de samme dagene. (Mer om det om et øyeblikk.)

Samtidig skal vi imidlertid holde fast at kompromisset kun dreide seg om en utsettelse. Det var fra Quislings side helt klart at han ville ta den opp igjen når etterforskningen var fullført. Dermed var det duket for ny strid alt i utgangspunktet, med ny splittelsesfare ved neste korsvei.

Innen den materialiserte seg, hadde imidlertid regjeringen falt. Det skjedde under finansdebatten i slutten av februar 1933 på grunnlag av et mistillitsforslag fra Venstre, som ble støttet av Arbeiderpartiet.

Hva som lå til grunn for denne aksjonen fra Venstres side har ikke blitt klarlagt. Visse indikasjoner kan tyde på at ønsket om å få bort Quisling iallfall var en sterkt medvirkende årsak. Det hadde jo da vist seg at det ikke lot seg gjøre å få ham avsatt, og da var i tilfelle det eneste alternativet å felle regjeringen i sin helhet.

Looock mener for øvrig at den muligheten ikke kan utelukkes at enkelte stortingsrepresentanter, kanskje helt inn i Bondepartiet, hadde slått seg sammen om å kvitte seg med Quisling og hans utenomparlamentariske tilhengere.⁵⁷

Iallfall ett argument for en slik hypotese har vi jo i det forhold (som Looock øyensynlig ikke var klar over), at Kullmannsaken bare var utsatt. Det måtte stå som viktig for Bondepartifolk å hindre at den kom opp igjen, for å hindre de mulighetene som lå i den til en demonstrativ Quisling-utmarsj og en eventuell splittelse av Bondepartiet. Muligheten til å hindre det var da å få hele regjeringen felt. Positivt sett kunne jo noe slikt dessuten forventes å få en konsoliderende eller sammensveisende virkning på partiet.

Og igjen kunne en slik målsetting synes dobbelt fristende ut fra de planene om et nytt parti som lå i luften. Som vi skal se hadde en av ideene som hadde vært luftet i den forbindelse vært at nettopp med Quislings avgang fra regjeringen på Kullmannsaken, les: kampen mot de revolusjonære dvs. mot Arbeiderpartiet skulle signalet være gitt til ny partistiftelse.

Drømmen om et nytt parti

Den andre utviklingslinjen vi skulle ta for oss var altså visjonene om et nytt parti. De ble opprinnelig lansert av Tidens Tegn ved åpningen av Frisinnede Folkepartis landsmøte. Avisen stilte et spørsmål ved dette partiets eksistens, men hevdet samtidig at det «ganske særlig under de nuværende politiske forhold» var bruk for et mellomparti av en viss karakter.⁵⁸ Avisen hevdet videre at «en av de største politiske opgaver i norsk politikk idag (var) (. . .) å samle dem som er spredt i forskjellige partier og grupper, men som i virkeligheten er enige». I den forbindelse innførte avisen Quislings navn. *Han* var mannen som kunne samle. Han hadde «bidratt til å utløse disse krefter og (. . .) tilsammen vilde de utgjøre et mellomparti med helt selvstendige trekk og med sin egen oppgave . . .».⁵⁹

Disse synspunktene er det rimelig å se i sammenheng med en annen artikkel på framtrepende plass i Tidens Tegn samme dag. Den var skrevet av Bondelagets (ene) nestformann O. K. Skuggevik og hadde tittelen «Skjebnen Quisling».

Skuggevik kom for det første med en uttalelse som det er nærliggende å tolke som støtte til Quislings standpunkt i striden i regjeringen om Kullmannsaken. For det andre leverte han en regelrett hyllest til Quisling. For det tredje spådde han at dersom Bondepartiet fortsatte sin politiske kurs, ville det bli stortingets største gruppe ved neste valg. Samtidig mente han at det var fare for at Høire og Venstre, slik det nå lå an, kunne tape så mye at det «samfundsforsvarende» flertallet likevel gikk tapt. Kanskje var derfor tiden inne til en «større omgruppering» innen disse partiene og til dannelsen av et nytt parti «på de nu aktuelle, vitale hovedspørsmål». En slik partidannelse var «særlig aktuell for by-valg-kretsene». ⁶⁰

Dermed var ideen født om et slags søsterparti til Bondepartiet i byene på grunnlag av en avskalling fra de to andre store borgerlige partiene forenet med andre grupper og organisasjoner, senere i debatten konkretisert til Frisinnede Folkeparti og Fedrelandslaget.

Hvilke «hovedspørsmål» var i den forbindelse aktuelle? De ble slått fast i Tidens Tegn alt 30. november 1932. Der het det at man nå stod «ved begynnelsen av en kamptid, som antagelig kommer til å tilspisse sig i de kommende år». Derfor måtte man nå «ta et oppgjør med den revolusjonære retning i arbeiderbevegelsen – det er efter vår mening ikke mulig å vike tilbake for det. Vi må ta standpunkt til blokade og boikott, til fagbevegelsens monopolbestrebelse».

Avisen fortsatte med at kampen måtte følges av «en dyp social innstilling og en redelig vilje til sociale reformer. Ingen ærlig mann kan si, at forholdet mellem arbeid og kapital er løst idag. Og hvis de borgerlige elementer i samfundet ikke forsøker å komme med en *positiv* innsats på disse områder, nytter det lite å redde sig ved lovgivningens eller politiets hjelp.»

Disse signalene var åpenbart en introduksjon til det politiske hovedforedraget på Frisinnedes landsmøte dagen etter. Det ble holdt av Throne Holst og inneholdt politiske visjoner og synspunkter som var i klart samsvar med mye av det Quisling stod for.

Throne Holst startet med å slutte seg til en teori om at den pågå-

ende krisens «dypest liggende årsak» var den «fiendtlige innstilling som det har lyktes å oparbeide mellom samfunnsklassene». Ansvarlig for det var de etablerte arbeiderorganisasjonene og ut fra det synspunktet tok også Throne Holst til orde for skjerpet kamp mot dem. Han henviste til at «Quisling-saken» hadde klarlagt at Arbeiderpartiet «om ikke i formen så dog i realiteten», var ledd i en internasjonal politisk bevegelse med det mål å omstyrte rettsordenen, og han mente at omstyrtningsprosessen allerede var i full gang. Den skjedde gjennom daglig «undergravning av statsautoriteten», «desorganisering av samfundet», en stadig hurtigere «socialiseringsprosess». Med det siktet Throne Holst til fagbevegelsens organiseringsbestrebelser.

«Det er ikke bare på den politiske arena at kampen om statens autoritet utkjempes. Det er, som alle vet, fagorganisasjonen – og først og fremst fagorganisasjonen – som nu er blitt det sterkeste middel i revolusjonspolitikken planer om å desorganisere samfundet (. . .) Ved hjelp av streik, sympatistreik og boikott tiltvinger fagorganisasjonen sig idag herredømme over vårt næringsliv, og den økonomiske makt utnyttes i politikken tjeneste.»

Det hele var ifølge Throne Holst «etapper på veien mot det kommunistiske samfund», og han stilte spørsmålet «om de borgerlige partiene forstår situasjonen og hvad den innebærer».

Særlig bekymret var han over at Landsorganisasjonen nå ikke lenger bare organiserte «kropsarbeiderne», men utvidet området til «den store funksjonærstab». Han så dette ikke bare som et inngrep i «bedriftslivets frihet», i «bedriftsledelsens rett til selv å velge sine medarbeidere». Det var i virkeligheten kamp «om selve prinsippene, selve grunnlaget hvorpå vårt kulturliv idag er bygget». (Innledningsvis hadde han sagt hva han mente med det: den private eiendomsretten.)

I forlengelsen av dette refererte Throne Holst Quislings tanke om at det for å integrere arbeiderklassen ikke var tilstrekkelig å nedkjempe den etablerte arbeiderbevegelsen. I tillegg krevdes et «konstruktivt arbeid for å føre utviklingen videre. En større solidaritet mellom klassene, og erkjennelsen av at det nuværende samfund innebærer meget som er urett».

Til slutt tok Throne Holst opp en av sine egne gamle kjepphester, å få til en ordning med «arbeideraksjer» i bedriftene. Hensikten var å «dette adgangen for den enkelte arbeider til å bli personlig solidarisk med de privatkapitalistiske interesser».⁶¹ Parallellen er slående til Quislings formulering om å gjøre arbeiderne til kapitalister (jfr. s. 112).

Den bærende tanke i foredraget var altså å integrere arbeiderklassen i det eksisterende samfunnssystemet gjennom en dobbelt strategi. Veien gikk på samme tid gjennom å eliminere de eksisterende arbeiderorganisasjonene og dermed, slik det ble tenkt, *hindringen* for integrasjonen. For det andre skulle en positiv tilskyndelse til integrasjonen skje gjennom sosiale reformer, dels via offentlige tiltak eller lovveien, dels via private, dvs. gjennom bedriftslivet («arbeideraksjer»).

Som vi ser var Throne Holsts tanker her til forveksling lik Quislings. Ikke å undres over at nettopp han både hadde interessert seg så sterkt for Quisling og også hadde introdusert ham i Vort Land. Nå var altså tiden kommet til å bruke ham. Prosjektet var et bredt mellomparti bygd på Quislings og Throne Holsts politiske synsmåter i en situasjon da Quislings personlige popularitet var så stor at sjansene så ut til å være gode for å lykkes.

Som det var å vente ga Tidens Tegn sin tilslutning til Throne Holsts foredrag og understreket nettopp det dobbelte i programmet. Det gjaldt å gjøre det klart for arbeiderne at «den revolusjonære vei var stengt; den fører ikke frem». Derimot var veien åpen når det gjaldt «et byggende arbeid for å skape bedre livsvilkår». Der kunne man møtes «uten hensyn til klasseinteresser».⁶²

Disse signalene vakte stor oppsikt og satte i gang litt av en ryktelei, så sterk at Tidens Tegn måtte rykke ut med et dementi. Det var ikke ført noen forhandlinger om et nytt parti, det bare lå «i luften». Avisen uttrykte imidlertid håp om «at det engang kunde gå trolld i ord (. . .), at alle de splittede krefter, som i hovedsaken mener det samme, kunde finne hverandre». Og så kom poenget i vår sammenheng. Avisen håpet at «en mann som statsråd Quisling og mange andre kunde få leilighet til å utløse disse krefter».⁶³

Ryktene fortsatte i dagene framover, samtidig som det altså pågikk forhandlinger i regjeringen i Kullmannsaken. Etter at Arbeiderbladet hadde spådd at det nye partiet ville kalle seg nasjonal-so-

sialistisk etter mønster av Hitler, drøftet også Tidens Tegn spørsmålet om fascismen som grunnlag for (det eventuelle nye) partiet.

Avisen startet med å fastslå at «ingen i norsk politikk» hadde planer om «diktatur» eller forfatningsendringer. Følgelig var det hverken planer eller grunnlag «for fascisme eller nasjonalsocialisme hos oss». En annen sak var det imidlertid, fortsatte avisen, «at disse partier (fascistiske og nasjonalsosialistiske, jb) nettopp på det socialpolitiske område betegne(t) en nydannelse, som ikke uten videre (kunne) avfeies i et par hånlige ord». De hadde «i høiere grad enn nogen annen europeisk strømning søkt å forene en fast motstand mot kommunismen med en vidtgående vilje til sociale reformer».

Avisen fortsatte med å konkretisere hva dette etter dens mening dreide seg om. «Spørsmålet om arbeidets frihet og om fagforeningenes arbeidsmonopol trenger sig mere og mere i forgrunnen. Forholdet mellem kapital og arbeide, mellem staten og organisasjonene, arbeidsfred og sympatikonflikt – alle disse spørsmål må sees i sammenheng og vil bli brennpunktet i fremtidens politikk.» I neste omgang relaterte avisen dette dessuten nettopp til striden som pågikk i regjeringen om Kullmannsaken, som ikke minst gjaldt spørsmålet om eventuell rettsforfølgelse av Arbeiderpartiets ledere. Tidens Tegn var overbevist om «at den aksjon, som nu er reist, vil få vidtgående betydning for fremtidens partiforhold i vårt land».⁶⁴

Spørsmålet ble i den sammenheng koblet til at Quisling ville ta det parlamentariske ansvaret for aksjonen sin «når tiden kommer», dvs. «ved næste korsvei, når spørsmålet om fedrelandsforræderi skal behandles i regjeringen».⁶⁵

Dette må forstås dit hen at når spørsmålet kom opp igjen i regjeringen, var tiden inne for Quisling til å stille kabinettsspørsmål. Fikk han da ikke regjeringen med på aksjon mot Arbeiderpartiet, ville han gå ut av Bondepartiet med tilhengerne sine og danne et nytt parti.

«Det som striden gjelder, og som statsråd Quisling vil stå eller falle på, er dramaets næste akt: – spørsmålet om tiltale mot redaktør Tranmæl og andre som har opfordret til borgerkrig.»⁶⁶

Enda tydeligere var koblingen to dager senere. Avisen undret seg over at Høire-pressen tok avstand fra Quislings aksjon og

skrev: «Skal de politiske partier i Norge bli enige om, at det ikke er en straffbar handling å opfordre til borgerkrig, da er det i sannhet på tide, at vi får et nytt parti.»⁶⁷

Nå, men først nå fant Nationen det på sin plass å gi sitt besyv med i laget. Riktignok var det ikke særlig grunnlag for ryktene om et nytt parti, mente denne avisen, men den slo samtidig fast at det var et eiendommelig forhold at landets regjering gjennom en årrekke var utgått av et rent bygdeparti. Nå var det på tide å «reise spørsmålet om byenes medvirkning». Avisen fortsatte med en replikk til Tidens Tegns påstand at problemer i forbindelse med «arbeidets frihet og fagforeningenes arbeidsmonopol», «forholdet mellom arbeid og kapital, stat og organisasjoner, arbeidsfred og sympatikonflikt» ikke hadde trengt gjennom i de bestående partiene.

«Jo saa men», skrev Nationen, «det er nettopp paa disse forgrunnssaker bondepartiet er reist». Den føyde til at det var nettopp derfor det ville bli «saa risikabelt aa felle den nuværende regjering». Imidlertid måtte ingen forundre seg over «at man innenfor bygrensene begynner aa føle trang til aa være med – og at trangen leder til en utkrystallisering og nyorientering, akkurat som i bygdene». Derved ville «den norske bondereisning (bli) en nasjonalpolitisk reisning.»⁶⁸

Her var det Skuggeviks ide om en pendant til Bondepartiet i byene Nationen reiste. Den ble videreført og utdypet i en innsenderartikkel Nationen deretter brakte på lederplass. Den hadde overskriften «Bondepartiet og byene», og det het her at Bondepartiet snarest måtte ta opp spørsmålet om «byenes medvirkning». Bondepartiregjeringen hadde særlig styrket sin posisjon gjennom «den skarpe front som regjeringen har dannet mot arbeiderpartiets revolusjonære og fedrelandsfiendtlige innstilling.» Det var en «skandale» at denne hadde fått bre seg sammen med «det tyranni som arbeiderorganisasjonene utøver». Konklusjonen var at «arbeiderspørsmålene i videste forstand» ville bli «brennpunkt i fremtidens politikk». Det var likevel ikke grunn til noen ny partidannelse, for Bondepartiet hadde «alle betingelser for aa kunne ta disse problemer opp til behandling og løsning efter nye linjer.» Forutsetningen for at det kunne skje var imidlertid «byenes medvirkning».⁶⁹ Nationen selv sluttet seg uttrykkelig til synspunktet noen dager senere. Et nytt parti var «ikke aktuelt paa landet», men derimot i byene.⁷⁰

Drømmen om et nytt parti slik den ble drømt senhøstes 1932 hadde to hovedkomponenter. Den ene var det politiske grunnlaget partiet skulle bygges på. Det skulle være situasjonen, særlig forholdet mellom partene, i nærings- og arbeidslivet. Ifølge Tidens Tegn skulle det dreie seg om problemene knyttet til forholdet mellom arbeid og kapital, mellom staten og organisasjonene, mellom «arbeidets frihet» og «fagforeningenes arbeidsmonopol», og ikke minst til spørsmålet om arbeidsfred og sympatikonflikter.

Bakgrunnen for dette var den nyorganiseringen i tilknytning til Landsorganisasjonen som hadde gått for seg de par-tre siste årene. Den hadde særlig funnet sted blant nye grupper (i fagbevegelses-sammenheng) som funksjonærer, småbedriftsarbeidere og skog- og landarbeidere. Den hadde i stor grad skjedd gjennom åpne konflikter, ikke minst i form av sympatistreik og blokade. Dette sammen med det store omfanget^{70a} av prosessen hadde gjort utviklingen både synlig og for mange urovekkende.

Det nye partiet skulle altså ha til hovedoppgave å stanse denne utviklingen, dels gjennom (krav om) tiltak mot fagorganisasjonens virksomhet, dels via en alternativ appell til de aktuelle arbeidergruppene i form av sosialpolitiske reformer.

De to strategiene kunne kanskje se uforlikelige ut: kamp mot arbeiderorganisasjonene og appell til arbeiderklassen på samme tid. Så enkelt var det likevel ikke. En ting var muligheten, slik Quisling satset på i første omgang, for å få kompromittert arbeiderbevegelsen, få stemplet den som unasjonal. Iallfall utover landsbygda fantes sterke nasjonalistiske stemninger og også stor grad av oppslutning om militærmakten, forsvaret, som det het. I utgangspunktet kunne det derfor se ut til å være god grobunn for Quislings (m.fl.) propaganda her. Spørsmålet var hvor omfattende denne grobunnen var i bredere sosiale lag, særlig blant arbeidsfolk, eller i hvilken grad agitasjonen ble nøytralisert av tradisjonell tillit til arbeiderbevegelsens organisasjoner.

Også en annen kobling fantes mellom de to strategiene. Den gikk på bruken av begrepet «fagforeningsmonopolet». Med det ble bl.a. siktet til tendenser innen deler av fagbevegelsen til å kreve overfor bedriftsherrene at ledige arbeidsplasser skulle forbeholdes folk som var fagorganisert. Samtidig var det ikke mulig å bli organisert uten å ha eller ha hatt en arbeidsplass. Dette kunne fungere som en ef-

fektiv utestengningsmekanisme overfor en stor del av de arbeidsløse. Den kunne synes desto mer urettferdig siden mange av de arbeidsløse var så unge at de aldri hadde hatt arbeid og derfor ikke hadde hatt anledning til å organisere seg. Denne politikken skapte dermed adskillig aggresjon overfor fagbevegelsen innen deler av arbeiderklassen, en aggresjon som i neste omgang ga grobunn nettopp for den agitasjonen Quisling og hans kretser kom med.

Agitasjonen ble dessuten forsterket med en annen type anklage overfor fagbevegelsen. Borgerlige aviser brakte jevnlige meldinger om folk som skulle ha blitt tvunget til å organisere seg, eller ha kommet opp i strid med fagbevegelsen for å ha nektet dette. Meldingene ble gjerne satt inn i en forståelsesramme av «den lille mann» mot det overmektige apparat. Og i forlengelsen av denne tolkningen ble det gjerne også forsøkt skapt et skille mellom lederne av organisasjonen og grunnplanet. Dvs. det ble gitt et inntrykk av lederne som mer eller mindre korrumperte personer (pamper) som levde høyt på medlemmenes bekostning (les: kontingenter) og dessuten misbrukte tilliten deres i sitt eget politiske maktspill.

I hvilken grad denne typen agitasjon, denne hetsen om man vil, nådde fram, er ikke undersøkt. At mulighetene her syntes reelle går bl.a. fram av at fagorganisasjonen selv vurderte faren som alvorlig og aktivt gikk inn for å motvirke den. Det lyktes øyensynlig også, skulle det vise seg, men i månedene omkring årsskiftet 1932 – 33 var det langt fra klart at det skulle gå den veien. Mulighetene for en annen utvikling var øyensynlig fortsatt til stede. Og igjen ble det spørsmål om arbeiderbevegelsens egen evne til å skjære gjennom agitasjonen eller hetsen og opprettholde og helst utbygge tillitsgrunnlaget sitt i de brede lag av folket. At Quisling og hans kretser her faktisk hadde en sjanse til å skaffe seg et massegrunnlag i de samme brede lag, slik Hitler lyktes i, er imidlertid overveiende sannsynlig. Den videre utvikling kunne en tid se nokså åpen ut.

Den andre hovedkomponenten i drømmen om et nytt parti var det organisatoriske grunnlaget. Som vi har sett var håpet en omorganisering av det eksisterende partimønsteret. Tanken var å danne et nytt «mellemparti» med Frisinnede og Fedrelandslaget som kjerne tilført avskallinger fra Høire^{70b} og Venstre og enten tilført også en avskalling fra Bondepartiet eller i nært samarbeid – even-

tuelt i form av en slags siamesisk tvillingtilværelse – med et på Quislinglinjen konsolidert Bondeparti.

Slektskapet mellom denne drømmen og Samlingspartiet av 1903 var påtagelig. Også Samlingspartiets grunnleggere hadde som utgangspunkt at partimønsteret måtte omdannes i pakt med utviklingen i næringslivet. Ulikheten mellom prosjektet deres og 1932-drømmen var imidlertid måten de ville konstruere de nye partipolitiske skillelinjene på. Samlingspartifolkene ønsket å få i stand en bred borgerlig samling som en slags organisering av kapitalsiden mot arbeiderklassen. Målsettingen var uttrykkelig å få organisert en motvekt mot arbeiderklassens sosialistiske organisasjoner. 1932-drømmerne hadde også en klar antisosialistisk målsetting, men de inkluderte samtidig i sine ambisjoner også en appell til og håp om integrasjon av arbeiderklassen. Det var en ny vri i forhold til forgjengerne, men samtidig helt i tråd med tidsånden, med en hovedingrediens i fascismen. Et poeng i vår sammenheng er at appellen særlig tok sikte på de arbeidsløse, på å mobilisere ikke minst dem mot de etablerte arbeiderorganisasjonene.

Quisling og arbeidsløsheten

Med Nationens tilslutning til et nytt parti *begrenset til byene* ebbet debatten ut i denne omgang. Muligheten til at prosjektet skulle bli virkeliggjort var imidlertid i høyeste grad blitt en politisk realitet også framover. Og det er i dette perspektivet vi kan skimte en mulig begrunnelse for Loochs hypotese at også Bondepartifolk kunne ha vært med på en plan om å felle regjeringen for å få bort Quisling og den endrings- eller sprengningsfaren han representerte for partiet. Med regjeringens fall bortfalt muligheten for å bruke Kullmannsaken enten til omlegging av partiets kurs eller som plattform for en politisk nydannelse på grunnlag av splittelse av Bondepartiet. Etter regjeringens fall var situasjonen dermed den at Quislings utsikter var betraktelig redusert til å få omdannet Bondepartiet etter sitt hode. Dessuten, og kanskje ikke mindre viktig, forelå fortsatt som mulighet for Bondepartiet å nyttiggjøre seg Quislings partidanningsambisjoner og store popularitet ved å støtte et partiprosjekt etter Nationens oppskrift og få istand et søsterparti til Bondepartiet i byene.

Denne linjen ble da også forsøkt fra partiets side i forbindelse med stiftelsen av NS. Før vi går nærmere inn på det, skal vi imidlertid se nærmere på det politiske grunnlaget for dette nye partiet slik det avtegnet seg gjennom enkelte utsagn fra Quisling i tiden rett forut. Det dreier seg om hans siste taler i stortinget og to store programartikler rett etter regjeringens avgang.

Et egnet utgangspunkt kan være enda et tidligere utsagn, anklageskriftet mot Hundseid av 20. (26.) november 1932.

Verdt å merke seg i vår sammenheng er da for det første at han i dette skriftet sterkere enn før begrunnet nødvendigheten av kamp mot den eksisterende arbeiderbevegelsen med den økonomiske krisen. Bl.a. het det at «den revolusjonære bevegelse – ikke minst ved sin utnyttelse av arbeidernes faglige landsorganisasjon – er en hovedhindring for vår økonomiske og politiske gjenreisning» og at den også ville gjøre det vanskelig «å dra fordelene av oppgangen når den engang kommer».⁷¹

Krisebakgrunnen kom også til syne i Quislings presentasjon av sine egne politiske målsettinger: «1. en rasjonell og målbevisst pengepolitikk, 2. å bringe orden i finansene og i kommunalforvaltningen, 3. sikre næringslivet indre fred og konkurransemuligheter, 4. *lette krisen* for bønder og fiskere, 5. *skaffe de arbeidsløse arbeid.*»⁷²

De tre første punktene her var i samsvar med tradisjonell borgerlige politikk. De siste to signaliserte derimot et begynnende oppbrudd. I dem lå antydning av vilje til at *staten* aktivt skulle gjøre noe med krisen generelt og arbeidsløsheten spesielt. Dette var i strid med den alment borgerlig aksepterte *liberalistiske* økonomiske politikk, men samtidig helt i tråd med internasjonal fascisme.

Denne anti-liberalistiske tråden tok Quisling opp igjen i sine to siste stortingsinnlegg før regjeringens avgang. I trontaledebatten i januar 1933 angrep han bl.a. Venstre, som han mente bestod av to deler. Den ene var «våre naturlige forbundsfeller, restene av det gamle, nasjonale venstre, bondevenstre». Den andre delen var «den europeiske liberalisme i degenerert form».⁷³

I forlengelsen av dette snakket Quisling om «liberalismens sviktende evne til å møte tidens krav» og sa at «dens tid er forbi». Han koblet dette til den pågående økonomiske krisen. Den hadde vist at «de gamle veier» ikke lenger lot seg gå og ført til krav om «nye tan-

ker og nye former». Den største oppgaven i norsk politikk nå var derfor «å angi de linjer som denne nye fremtidsutvikling skal bygge på». Det gjaldt å «befeste grunnlaget for vårt samfund og sikre den fremtidige utvikling». I den forbindelse var hovedspørsmålene «arbeidsløshetens bekjempelse og gjeldskrisen, landbrukskrisen». ⁷⁴

Nå anviste ikke Quisling enda noen midler til å løse problemene, utover den gamle oppskriften sin: kamp mot den eksisterende arbeiderbevegelsen og dens politikk. Denne gang formulerte han det dit hen at bare staten oppfylte sin primære oppgave å opprettholde «vårt rettssamfund», så ville kanskje «en hel del av de andre ting (komme) av sig selv». Og han fortsatte: «Der er således her og med rette allerede gjentagne ganger pekt på at arbeidsledighetsspørsmålet står i meget nær forbindelse med at der skapes rettssikkerhet og indre ro.» ⁷⁵ Fortsatt satset Quisling primært på kampen mot «de revolusjonære», men nytt var at han så sterkt underbygget dette med hensynet til arbeidsløshetsproblemet, og omvendt at han viet arbeidsløshetsproblemet så stor oppmerksomhet. Det er verdt å merke seg utfallene mot «liberalismen» og den åpning som lå i det mot en politikk for å mobilisere staten på en ny måte i økonomien.

Sin siste stortingstale holdt Quisling under finansdebatten i februar 1933, bare tre uker etter at Hitler ble innsatt som rikskansler i Tyskland og da det alt var klart at regjeringen stod for fall. Han startet med å si at han var glad for å skulle gå av «fordi det skaper klare linjer og fører oss nærmere det mål som vi kjemper for». Han spådde også at nedvotingen av regjeringen ville føre til så sterk reaksjon i folket at han eller hans tilhengere snart ville være tilbake.

Videre trakk han opp linjene for sin egen politikk. Han la fram de samme fem punktene som i anklageskriftet mot Hundseid. Det som trengtes for å virkeliggjøre dem var at det endelig en gang måtte «bli slutt på det politiske vrøvl her i landet, at man slutter sig sammen av forskjellige politiske partier, de byggende menn, og at de danner en nasjonal riksregjering *ubundet* av partipolitikk og at den får *fullmakt* til å treffe alle nødvendige forholdsregler for nødvendig økonomisk og politisk gjenreisning». ⁷⁶

Quislings parlamentariske svanesang var altså en hyllest til den gamle drøm om en handlekraftig regjering ubundet av parlamentarisk kontroll.

Dette var også hovedperspektivet i de to programartiklene han la

fram rett etter regjeringsskiftet, der han dessuten vagt skisserte sine vyer for å omkalfatre det partipolitiske landsskapet: sammensmeltning av alle «nasjonale» elementer i et søsterparti til Bondepartiet i byene, dvs. et parti som stilte kandidater ved høstens valg i de kretsene der Bondepartiet hittil ikke hadde deltatt i valg.

Dermed hadde Quisling sluttet seg til Nationens posisjon fra desember 1932. Stort andre muligheter med hensyn til Bondepartiet fantes da heller ikke, i og med regjeringens avgang. Såvel mulighetene til å konsolidere Bondepartiet på Quislings politiske linje i Kullmannsaken som, alternativet, til å marsjere ut av partiet i en samlet flokk av Quisling-tilhengere, var nå ute av saga. Gjenstod kun tvillingprosjektet, og her øynet Quisling fortsatt muligheter. Det framgår tydelig av det vi har kalt programartiklene hans.

Den første artikkelen ble lagt fram i Nationen 27. februar 1933.⁷⁷ Her understreket Quisling for det første sin forankring i bondebevegelsen og dens verdier. Hans mål var å «bygge ut *et nytt* samfund i pakt med de tradisjoner som bonden har bevart, men tilpasset efter det moderne livs krav». Veien gikk gjennom «en social og økonomisk solidarisering av samfundet», og Quisling håpet at Bondepartiet nå ville ta denne oppgaven opp for alvor.

Videre tok han bl.a. til orde for en nasjonal blokkdannelse «med Bondepartiet som stamme (. . .) for aa opnaa den forløsning der som en nødvendig betingelse maa gaa forut for den økonomiske og sociale gjenreisning». Han begrunnet dette med at Bondepartiet slik det var hadde et for sterkt preg av å være et klasseparti. Og så lenge det var det, trengte det for å gjennomføre «den nasjonale politikk, supplering fra alle elementer i vårt samfund som har nasjonal innstilling, det være sig elementer innenfor høire, frisinne folkeparti, venstre, eller *arbeiderne*» (understreket av jb). Dessuten kunne det bli snakk om «elementer» innenfor enkelte organisasjoner, tydeligvis nevnt med sikte på Fedrelandslaget. (Dagen etter stod den tyske riksdagsbygning i flammer – og Tidens Tegn begynte å offentliggjøre Quislings innstilling i Kullmannsaken.)

Den andre Quisling-artikkelen ble offentliggjort i Tidens Tegn 2. mars 1933. Her tok han utgangspunkt i at det var to grunner til at Norge hadde blitt så hardt rammet av den økonomiske krisen. Den ene var «dårlig styre og stell i stat og kommune». Den andre var de revolusjonære krefters samfunnsnedbrytende virksomhet. Bote-

middelet var det velkjente å skyve partipolitikken til side og gjennomføre et program som han i stikkords form karakteriserte med ordene «fred, orden og rettferd».

Programmet ble utdypet i ti punkter. Det første dreide seg også om en gammel kjenning, om å håndheve «statens autoritet» og «rettssikkerhet». Her nevnte han spesielt at man måtte vedta en boikottlov og ellers bekjempe «de revolusjonære». I det andre punktet krevde Quisling lovgivning om «samfundets solidarisering». Man måtte «innlede en ny økonomisk politikk til avløsning av det gamle «la det skure»-system og den forfeilede stats- og kommunesocialisme som begge er dømte». (De andre punktene dreide seg om mer tradisjonelle borgerlig-parti-programposter med tildels noe spesielle løsninger, som det vil føre for langt å gå inn på her.)

Videre tok Quisling spesielt opp *arbeidsløshetsspørsmålet*, som han bestemte som «vår tids centrale problem». Årsaken til det fant han dels i internasjonale forhold som den økende proteksjonisme og krigsgjeldproblemene, dels i «den tekniske utvikling, rasjonaliseringen» og dels i «arbeidsmonopolets (dvs. fagbevegelsen, jb) steilhet når det gjelder regulering av lønnsnivået efter de varierende pengeverdier».

For å «avhjelpe arbeidsløsheten» måtte det gjøres «en virkelig alvorlig innsats (. . .) på alle disse punkter». Men heller ikke det var tilstrekkelig ifølge Quisling. Imidlertid var «de menneskelige behov» ubegrensede, slik han så det, og her øynet han en mulighet. Det gjaldt å finne fram til «en ordning hvor dette forhold kan nyttiggjøres ved at nye *arbeidsområder skapes*». Det var desto nødvendigere fordi den tekniske utvikling stadig ville medføre nye «overskudd på arbeidskraft». Arbeidsløsheten burde således «innlede en overgang til nye muligheter». Og det måtte være «*det offentliges* oppgave å bidra til å tilrettelegge forholdene for utnyttelse av disse mulighetene».

Om Quisling hadde suget dette av eget bryst er umulig å si. Med en slik vurdering av hva som måtte gjøres ut fra den økonomiske krisen og om statens funksjon her var han imidlertid på linje med sterke strømninger i tiden. Samme slags tanker ble båret fram av så forskjellige grupper som sosialister i mange land, tyske nazister og italienske fascister og av enkelte framtreddende økonomer med den engelske liberaleren J. M. Keynes i spissen. Hvem Quisling her i til-

felle var påvirket av skal være usagt. Ut fra hans holdning til sosialister, var det neppe dem han bevisst tok etter. Det er nærere å gjette på at han hadde blikket vendt mot Tyskland. Men dessuten kan det være verdt å nevne at nettopp Keynes' tanker om krisen nylig hadde blitt presentert i en kjempeartikkel – hele førstesiden og mere til – i Tidens Tegn, Quislings «hovedorgan». ⁷⁸

Uansett påvirkning står det fast at Quisling nå definerte *arbeidsløsheten* som et hovedproblem og ikke lenger ville bøte på den bare ved å bekjempe arbeiderbevegelsen, men også gjennom direkte statlig engasjement for å skape arbeidsplasser.

Nasjonal samling

Dermed er vi så å si ved veis ende. Som Hitler kom også Quisling til å satse på arbeidsløshetsproblemet og på oppslutning fra de arbeidsløse. Symptomatisk nok kom da også opprettelsen av NS to og en halv måned senere til å skje på initiativ nettopp fra en som hadde engasjert seg spesielt i arbeidsløshetsspørsmålet, mer om det om et øyeblikk.

Først må vi kort slå fast at veien fram til partistiftelse langt fra var strak. Det vil her føre for langt å følge den særlig nøye, men hovedsaken er at den både langt og lenger enn langt sirklet om Bondepartiet. ⁷⁹

Den startet med at Quisling sin vane tro sendte et meget omfangsrikt brev til Bondepartiet 24. mars 1933. Her gjentok han de gamle anklagene mot Hundseid og krevde ham fjernet fra partiledelsen samt partiet konsolidert på hans, Quislings, politiske linje.

Neste side:

Arbeidsløses Kafe i Oslo

Arbeidsløses Kafe ble drevet i åra 1929 – 1939 av Oslo og Akershus faglige samorganisasjon. Maten var gratis, men de arbeidsløse måtte vise fram stemplet kort fra arbeidskontoret som bevis på at de var uten arbeid. I året 1932/33, tida med den største ledigheten blant fagorganiserte arbeidere, ble det delt ut 155 400 porsjoner.

Det fantes også kommunale «suppekjøkkener» i en rekke byer og kommuner og spesielle steder til bespisning av arbeidsløse ungarer.

(Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek Oslo)

Noen kompromissløsning var ikke lenger mulig. Utgangspunktet for dette initiativet var muligens at Hundseid nettopp var gjenvalgt som parlamentarisk leder i Bondepartiet.

Quislings brev utløste hektisk aktivitet i Bondepartiet. Forhandlingene med Quisling kom i stand og de varte ved helt til begynnelsen av mai. De dreide seg hovedsakelig om å få til et søsterparti for Bondepartiet i byene og under Quislings ledelse. Forhandlingene strandet til slutt på at Quisling ikke ville fire på kravet sitt om å få fjernet Hundseid.⁸⁰

Parallellt med forhandlingene drøftet kretsen om Quisling forbedrelsene til partiet, men først etter at forhandlingene tok slutt, kom de arrangementene i stand som regnes for NS' stiftelsesmøter.

De fant sted i første halvdel av mai og lanseringen ble knyttet til 17. mai i god nasjonal ånd. Initiativet ble tatt av en outsider nærmest i Quisling-kretsen, Walter Fyrst, men i vår sammenheng er det som nevnt symptomatisk at nettopp han ble mannen. Det har sammenheng med Fyrsts sterke engasjement i arbeidsløshetsspørsmålet. Bl.a. hadde han innen Fedrelandslaget stått i opposisjon til ledelsen for at den ikke var tilstrekkelig opptatt av «arbeidsspørsmålet» generelt og arbeidsløshetsproblemet spesielt. Han hadde sogar meldt seg ut av laget med samme slags begrunnelse.⁸¹

Fyrsts eget engasjement i arbeidsløshetsspørsmålet framgår av at han hadde funnet på og fått i stand den såkalte Arbeids-Fylkingen, en organisasjon for en særlig form for nødsarbeid, «arbeidstjeneste», for ungdom. Den ble opprettet høsten 1932 og startet med en større innsamlingskampanje for å skaffe penger til tiltaket. Fyrst oppnådde bl.a. støtte fra regjeringen, der Quisling på sin side hadde gått inn for saken. Kampanjen hadde blitt lansert rett før regjeringens avgang, i februar 1933. Det hadde skjedd i form av et møte i Universitetets Aula, der for øvrig også kronprinsparet gjennom sitt nærvær støttet tiltaket.

Kampanjen hadde vakt stor oppmerksomhet. Den ble angrepet på det sterkeste fra arbeiderbevegelsen som et fascistiltak, men ble også tiljublet i vide kretser.

Det at nettopp en mann som hadde engasjert seg på denne måten nå satset på Quislings partiprojekt, viser at arbeidsløshetsspørsmålet var tenkt som en prioritert oppgave for det nye partiet og at ikke minst de arbeidsløse var en viktig målgruppe for partiet.

Denne orienteringen hos det nye partiet kom også fram da prosjektet ble lansert for offentligheten. Det skjedde i form av en artikkel av Quisling i Tidens Tegn 16. mai 1933: «Opfordring til Nasjonal Samling». Oppropet var stort sett en oppsummering av de synspunktene vi alt har sett hos Quisling, så vi skal her bare se på enkelte punkter i det.⁸²

Partiet ble begrunnet med de borgerlige partienes manglende evne og vilje til å gjøre noe effektivt med krisen. På sin side var NS' målsetting å «tvinge gjennom en konstruktiv krisepolitikk».⁸³

Verdt å merke seg er forresten partiets taktiske perspektiver. Det het i «opfordringen» at «Høire med frisinne folkparti og bondepartiet tilsammen (. . .) ikke kunne opnå noget absolutt flertall ved høstens valg». For NS gjaldt det derfor å «vinne tilhengere for en bestemt samfundsbevarende politikk fra de mange partiløse (1/4 av velgerne stemte ikke ved siste valg) og fra partiene til venstre». Poenget var at «tungen på Stortingets vektskål» ble dannet av en gruppe med «rene sterke linjer og bevisste byggende mål». Siden stillingen i Stortinget nå var «ca. 70 borgerlige mot 80 av venstre og arbeiderpartiet», måtte alt settes inn på «å erobre de få plasser som er nødvendig for å opnå et sikkert samfundsbevarende flertall».⁸⁴

Poenget her er målsettingen å vinne stemmer blant hjemmesitterne («partiløse») og fra «partiene til venstre». Det siste betydde fra Venstre og fra arbeiderpartiene. Tanken om å erobre nettopp arbeiderbevegelsens tradisjonelle tilhengere for en såkalt nasjonal politikk har vi jo sett gå igjen hos Quisling. Her kom den altså i forbindelse med det nye partiet.

Tanken ble videre fulgt opp på vanlig måte med en formulering om at det gjaldt å skape «en kampdyktig politisk organisasjon med positive ideer, som i slagkraft kan *måle sig med marxismen*». Utgangspunkt for dette var «folkets trang til fremskritt og til politisk og social nyorientering». Til nå hadde denne trangen blitt «monopoliser(t)» av «revolusjonspartiene», mens de borgerlige partiene ikke engang antydningssvis hadde forsøkt å «se problemene i sammenheng og overensstemmende med tidens og *nødens krav*».⁸⁵

Her ser vi igjen Quislings nye begrunnelse for sine politiske retningslinjer: krisen eller nærmere bestemt *nøden* den hadde skapt. Hvem de nødstedte var, gikk fram i det følgende. «Ved siden av

bonden som drives fra gård og grunn står tusener av *arbeidsløs ungdom*.» Arbeidsløshetsorienteringen kom også med i den fempunkts-oppsummeringen Quislings «opfordring» munnet ut i:

«1. Et nasjonalt riksstyre. Statspolitisk fornyelse. Slutt på fagforeningstyranniet og allslags omveltningsskommunisme i Norge. 2. Orden i pengestellet og de offentlige finanser. Avvikling av gjeldskrisen. 3. Planlegging og samarbeid i næringslivet. Høining av den nasjonale produksjon og bedring av massenes kår. Arbeid for alle. 4. Organisasjonen av det solidariske samfund. Klassekampens ophør (social ening). 5. En bestemt og nasjonal vilje i vår handelspolitikk og vår utenrikspolitikk og et effektivt forsvar, Nordisk Forbund.»⁸⁶

Viktigst i vår sammenheng er her pkt. 3 med «bedring av massenes kår» og «arbeid for alle». I dette lå for det første en klar appell nettopp til arbeiderklassen. For det andre skal vi merke oss det bruddet dette innebar med tradisjonell borgerlig-liberalistisk politikk. At et politisk parti og forutsetningsvis dermed staten skulle ha slike oppgaver var stikk i strid med hevdvundne borgerlige oppfatninger. På den annen side var Quisling her helt i samsvar med fascistiske bevegelser ellers. Samme brudd med liberalismen og samsvar med fascismen går også igjen i formuleringene om «planlegging og samarbeid i næringslivet» og om «klassekampens ophør» og «det solidariske samfund».

Dette bruddet med liberalismen var også i noen grad et brudd med Quislings egne tidligere synspunkter. Vi skal til slutt se litt på utviklingen i Quislings tenkning fram til partidannelsen.

Konklusjon

For å gripe denne utviklingen skal vi sammenligne Quislings 1933-artikler med «Politiske tanker ved Fridtjof Nansens død» og det påfølgende svaret til Fedrelandslagets formann tre år tidligere.

Kontinuiteten viste seg i elementer som raseopptatthet, anti-parlamentarisk og anti-parti-orientering samt i krav om å endre det politiske systemet i korporativ retning. I behold var også den sterke anti-marxismen, men den hadde nå fått en noe annen form. I 1930

hadde Quisling kommet med en nærmest generell fordømmelse av «klassekampen» og de «revolusjonære partier». I 1933 var han langt mer konkret og mer rettet mot fagorganisasjonen enn mot *Arbeiderpartiet*.

Enda mer endret var oppfatningen hans av statens oppgaver. Dengang burde den innskrenke sine virkeområder, særlig hva økonomien angikk. Nå skulle den i stedet forestå tiltak som kunne stimulere økonomien direkte og ha ansvaret for å skape flere arbeidsplasser. Dette hadde sin naturlige forklaring i at den økonomiske krisen jo først hadde meldt seg etter at Quisling skrev sine første artikler, men det er ikke desto mindre verdt å merke seg *at* han hadde trukket disse konklusjonene av krisen. Og nettopp her lå da også bruddet hans med liberalismen, og der han skilte seg fra borgerlige politikere flest.⁸⁷

I forbindelse med krisen er det i vår sammenheng også grunn til å merke seg at Quisling i 1933 åpenbart hadde i behold den sterke arbeiderklasseorienteringen fra de første artiklene, men at argumentasjonen hans i den forbindelse hadde blitt en annen.

I 1930 hadde han som grunnlag for å vinne arbeiderklassen dels vist til det han så som klassens latente nasjonalisme. Dels hadde han snakket alment om å vinne dem «fordi man vil dere vel» og bl.a. konkretisert til muligheten for økte reallønninger og personlige opprykk i bedriftene på grunnlag av andre organisasjonsformer/økt samarbeid. I 1933 skulle arbeiderne vinnes gjennom kamp mot krisen og arbeidsløsheten.

Denne siden ved Quisling – arbeiderklasseorienteringen og bruddet hans med liberalistisk, dvs. tradisjonell borgerlig, økonomisk teori og politikk og i stedet satsing på en ny form for aktiv stat – har ikke tidligere blitt tematisert i litteraturen. I stedet har man understreket de mer bisarre, merkverdige eller fremmedartede sidene ved Quislings politiske tenkning.⁸⁸

Det er øyensynlig dette forholdet som ligger til grunn for den påstanden vi stilte et spørsmålstegn ved i innledningen. Den gikk, som vi husker, ut på at NS ulikt andre fascistiske bevegelser ikke prøvde å utnytte arbeiderklassepotensialet eller aktivt søke å trekke til seg folk fra denne delen av befolkningen.

Som vi har sett, er dette imidlertid ikke korrekt. Iallfall i utgangspunktet var partiførerens – og trolig partiets, ut fra det førerprin-

sippet partiet bygde på – ambisjon nettopp å vinne arbeiderklassen. I forlengelsen av dette kan det også være grunn til å stanse ved Ugelvik Larsens utdypning av påstanden om NS' manglende arbeiderklasseorientering. Han sier videre at ideologiske utsagn både før og etter dannelsen av NS viser at partiets platform var autoritære, korporative og nasjonalistiske stemninger. Det henvendte seg til grupper som hadde de samme idealene og særlig til bønder og andre «ansvarlige folk» som politimenn, offiserer, leger såvel som representanter for norsk kultur- og samfunnsliv: lærere, håndverkere, industriledere og offentlige funksjonærer. Til dette må det altså tilføyes at partiets platform i tillegg var en aktiv krisepolitikk og at appellen også og ikke minst var rettet mot arbeiderklassen.⁸⁹

Til slutt her heter det hos Ugelvik Larsen: «Fiercely anti-communist and also clearly anti-labor, the NS would never have become a broad social movement comprising all sections of the Norwegian society, as the party purported to be.» (Voldsomt anti-kommunistisk og også mot arbeiderne ville NS aldri ha blitt en bred sosial bevegelse som innbefattet alle sektorer i det norske samfunn, slik partiet hadde til hensikt.)

Det er utvilsomt korrekt at NS var «fiercely anti-communist». Som vi har sett stod partiet, dvs. føreren før partistiftelsen, også i en aktiv kampstilling mot den etablerte arbeiderbevegelsen. Spørsmålet gjenstår imidlertid etter min mening om partiet i utgangspunktet var så aldeles uten sjanser til å vinne iallfall en del av arbeiderklassen og dermed innbefatte også denne befolkningssektoren.

En ting er den potensielle arbeiderappellen, dvs. til de arbeidsløse først og fremst, i selve anti-arbeiderbevegelsespropagandaen, med «fagforeningstyranni» og «fagorganisasjonenes arbeidsmonopol» som stikkord. Enda viktigere er selve arbeidsløshetsspørsmålet. «Arbeid for alle» var det opplagt «riktige» politiske budskap i 1933 – og det var jo bl.a. nettopp denne parolen NS kjørte fram.

Nå vet vi jo at partiet ikke lyktes, så er det da noen vits i å mase mer med dette? Jeg vil mene ja – og skal begrunne det gjennom å stille spørsmålet *hvorfor* NS ikke lyktes.

En del av forklaringen er trolig at partiet så å si snublet i starten. Da tvillingprosjektet i forhold til Bondepartiet, løp ut i sanden, var det ikke bare støtten fra denne organisasjonen som kom til å utebli. Også Frisinnede/Tidens Tegn-kretsen ga dermed opp Quisling-al-

alternativet. Og i den grad avskallinger fra Høire og Venstre hadde vært en mulighet, ble også de nå mindre aktuelle, for ikke å snakke om den oppslutning en slik bredere allianse kunne ha påregnet fra (deler av) Fedrelandslaget. Med Quislings steilhet i Hundseid-spørsmålet overfor Bondepartiet, ble det organisatoriske grunnlaget for hans eget parti for snevert. Slik er iallfall en mulig fortolkning av utviklingen.

Til dette kom muligens begivenhetene i Tyskland. I den grad NS ble identifisert med Hitlers nazi-parti, slik bl.a. Arbeiderpartiet understreket i sin valgagitasjon, kan meldingene sørfra ha bidratt til å skremme potensielle NS-velgere.⁹⁰ (I så måte var situasjonen annerledes for de kriserammede i Norge – og andre land – sammenliknet med den tilsvarende gruppe, som hadde stemt på Hitler, hadde stått i før maktvertakelsen og hans første kanslertid gjorde det klarere hva slags politikk nazi-bevegelsen representerte.)

Sist, men ikke minst har vi så det forhold at NS jo ikke ble alene med det opplagt riktige budskapet «arbeid for alle». Nettopp dette var det budskapet også Arbeiderpartiet gikk til valg på. I motsetning til det tyske sosialdemokratiet slo det norske partiet inn på en helt ny og direkte kriserelatert politikk. Og på en langt mer overbevisende måte enn NS anviste Arbeiderpartiet de *midlene* som skulle til for å realisere målet flere arbeidsplasser. Quislings propaganda viste seg langt fra effektiv i forhold til Arbeiderpartiets lansering av sitt nye program og parolen «hele folket i arbeid».

Hvordan ville det ha gått, hva ville valgresultatet ha blitt, dersom Arbeiderpartiet hadde forholdt seg på samme måte som det tyske sosialdemokratiet, og *ikke* hadde lagt om sin politiske kurs så drastisk som det gjorde? Kunne NS da ha lyktes i å vinne mange nok stemmer til å bli representert på stortinget?

En slik kontrafaktisk hypotese må knytte an til en vurdering av selve valgresultatet. En analyse⁹¹ av det viser for det første at NS' faktiske oppslutning, dvs. der partiet stilte lister, gjennomsnittlig var 3,5 % og altså godt over de 2,2 % på landsbasis som gjerne blir sett brukt som uttrykk for partiets styrke (eller svakhet). Videre skal vi merke oss at de 27 000 – 28 000 stemmene NS fikk jo var langt mer enn de andre minipartiene, som *ble* representert i stortinget. En matematisk rettfærdig valgordning ville gitt NS hele tre mandater. Endelig skal vi notere oss at NS later til å ha fått en forholdsvis

større andel av de nye stemmene. Dvs. at de fikk en forholdsvis stor tilslutning fra ungdommen, som samtidig var en av de største arbeidsløshetsgruppene.

I forhold til den korte forberedelsestiden før valget kan man si at oppslutningen om NS var overraskende stor. I neste omgang antyder en slik fortolkning noe om partiets potensiale her.

Potensialet blir videre understreket av det vi ellers vet om at krisen og arbeidsløsheten var det helt dominerende tema i valgkampen. Sagt på annen måte var det spørsmålet om krisen og krisepolitikken som satte velgermassen i bevegelse. Valgets tapere, de partiene som ble forlatt, var først og fremst de som stod for den minst intervensjonistiske eller mest passive politikken i forhold til krisen, særlig Høire, men også Venstre. Valgets seierherre var som vi vet Arbeiderpartiet, dvs. det partiet som stod for den mest aktive krisepolitikken.

Dersom Arbeiderpartiet ikke hadde satset så sterkt på denne linjen, og ikke hadde lagt om hele sin politiske kurs etter den, er det ikke urimelig å tro at iallfall en del av partiets 125 000 nye velgere kunne ha sett seg om en gang til og kanskje havnet hos NS – også det på krisepolitiske premisser.

Hvorfor Arbeiderpartiet foretok denne drastiske kursendringen? Det er hele historien om igjen på en annen måte. Skulle drømmen deres om sosialisme overhodet ha noen fremtid, måtte fascismen trenges tilbake. For Arbeiderpartiet var kampen mot arbeidsløsheten kamp mot fascisme.

Noter

- 1 Tallene er hentet fra F. L. Carsten, *The Rise of Fascism*, London 1976, s. 143 og 147, og fra Hans Fredrik Dahl, *Hva er fascisme?*, Oslo 1972, s. 61
- 2 Carsten, op.cit., s. 139
- 3 Min oversettelse av formuleringen at Norge hadde «a history and a social structure which might lead to the development of a minority fascist party of some size». Alan S. Milward, *The Fascist Economy in Norway*, Oxford 1972, s. 9
- 4 Av den svenske historikeren Göran B. Nilsson
- 5 Karstein Kristensen, *Stortingsvalget 1933*, utrykt manuskript til en hovedoppgave i historie, 1979, s. 74
- 6 Jeg har tidligere lagt fram denne problemstillingen i «Krisen og arbeiderbevegelsen» i *Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden* (Møtesrapport til det nordiska historikermøtet i Uppsala 1974), Uppsala 1974
- 7 Denne siden ved NS har tidligere ikke blitt viet oppmerksomhet.
- 7a Stein Ugelvik Larsen, «The Social Foundations of Norwegian Fascism 1933 – 1945,» i Stein Ugelvik Larsen, Bernt Hagtvet, Jan Petter Myklebust, (ed.) *Who Were the Fascists? Social Roots of European Fascism*, Oslo – Bergen – Tromsø 1980, s. 606 f., jfr. ibid.: «Fiercely anti-communist and also clearly antilabor, the NS would never have become a broad social movement comprising all sections of the Norwegian society, as the party purported to be.»
- 8 Hans-Dietrich Looock, *Quisling, Rosenberg og Terboven*, Stuttgart 1970, s. 52 f. (Boka foreligger også i en forkortet norsk utgave: *Quisling, Rosenberg og Terboven*, Oslo 1972).
- 9 Rolf Danielsen, «Samlingspartiet og unionen», i *Historisk Tidsskrift* 1962, og *Det Norske Storting gjennom 150 år*, bd. 2, Oslo 1962, s. 370 ff.
- 10 Jfr. Nansen selv i 1929: «... etter min overbevisning er det partipolitikken som er blitt en fare for Norge i dette øieblikk, den har ikke fulgt med tiden og har ikke livets rett.» Sitert etter Andreas Norland, *Hårde tider. Fedrelandslaget i norsk politikk*, Oslo 1973, s. 113, se også s. 72
- 11 Sitert etter Hans Fredrik Dahl, «Quislings statskupp 9. april i forfatningshistorisk perspektiv», i *Historisk Tidsskrift* 1976, s. 272
- 12 Norland, op.cit., s. 32
- 13 Dahl, op.cit. (1976), s. 280; jfr. Norland, op.cit., s. 156
- 14 *Tidens Tegn*, 24.5. 1930, se også delvis referat hos Norland, op.cit., s. 156
- 14a I den forbindelse er det grunn til å minne om et forsøk på å iverksette en slik organisasjonsform også i Norge. Det skjedde i sammenheng med Randsfjordskonflikten, og betegnelsen på disse organisasjonene var nettopp «nasjonale foreninger». Initiativet til dem utgikk fra kretser som stod Quisling nær. Se Trond Amsrud, «Skogsdriftsforeninger – et korporativt organiseringsforsøk i mellomkrigstida», i *TFAH*, 1, 1980, jfr. hans hovedoppgave *Skogsdriftsforeninger og Nasjonal Samling. Skogeiernes politikk under Randsfjordskonflikten 1930 – 1936*, utrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1978
- 15 *Tidens Tegn*, 4.6. 1930, for enkelte andre sider av debatten se Norland, op.cit., s. 157 f. og Looock, op.cit., s. 52 f.
- 16 Norland, op.cit., s. 27, 29, 42
- 17 Ibid., s. 46
- 17a I den forbindelse kan det dessuten være grunn til å minne om at det tyske partiet (NSDAP) jo helt fram til utrenskningene i 1934 («de lange knivers natt») hadde en

- arbeiderklasseforankret venstrefløy med bl.a. et sterkt anti-kapitalistisk preg. Beste inntak til denne problematikken i norsk språkdrakt gir Øystein Hovdkinn, «Goebbels, Hitler og det nasjonalsosialistiske venstre fram til ca. 1930», i *Historisk Tidskrift* (1976), nr. 3
- 18 Norland, op.cit., s. 175
 - 19 Dahl, op.cit. (1976), s. 280, jfr. Loock, op.cit., s. 54 ff. og Sverre Hartmann, *Fører uten folk*, Oslo 1959, s. 105. Jeg bygger i det følgende på framstillingene til Hartmann og Loock.
 - 20 Hartmann, op.cit., s. 110
 - 21 Ibid., s. 107
 - 22 Første del av «retningslinjene» er trykt i Hans Olaf Brevig, *NS – fra parti til sekt*, Oslo 1970, s. 121 ff. For øvrig er de delvis referert hos Brevig, s. 15; Loock, op.cit., s. 60 ff. og Hartmann, op.cit., s. 114. Min framstilling bygger på disse gjengivelsene.
 - 23 Brevig, op.cit., s. 121
 - 24 Ibid., s. 122, understreket av jb.
 - 25 Ibid., s. 123
 - 26 Hartmann, op.cit., s. 113
 - 27 Spekulasjonen kan knyttes an til et synspunkt hos Norland, op.cit., s. 175: «Blant virkningene av denne storkonflikten var at Vidkun Quisling fikk en politisk platform.»
 - 28 Hva planen egentlig var, er ikke kjent, men Loock (op.cit., s. 64) ser som en mulighet at de gikk ut på å kuppe Fedrelandslaget eller iallfall overta en så stor del som mulig av dets opp imot 100 000 medlemmer.
 - 29 Loocks analyse av to av Quislings nærmeste medarbeidere kan gi inntak til enkelte sider ved denne grobunnen: «Til tross for all økonomisk styrke var Hildisch og Prytz likevel brente barn. Og hvilken bransje så seg ikke truet? Det skyldtes ikke så mye den marxistiske revolusjonsfaren, men først og fremst konkurransen og krisene i det kapitalistiske systemet. Søken etter beskyttende organer såvel mot marxistenes revolusjonsfare som mot det «vestlige» økonomiske systems usikkerhetsfaktorer, var ikke bare en sak for «småborgerne» som var redde for å bli utarmet. Ordet «utarmet» er relativt. Forretningsmennene, skapere av og representanter for det industrielle samfunnet som for den økonomiske og politiske liberalismen, begynte å mistro det de selv hadde skapt. De søkte etter veier til å ødelegge denne skapelsen og opprette et nytt system som kunne love sikkerhet og stabilitet. De kunne derfor også ha en viss forståelse for den revolusjonære gjæringen i den arbeiderklassen de selv hadde skapt; de kunne – som f.eks. Prytz – beundre enkelte elementer av den russiske revolusjonen hvis ytelsesevner man ikke kunne overse; de kunne mer eller mindre bevisst ha blitt revet med av en 'ny tids' mangfoldig lysende ideer og søkte – med hjelp av en annen revolusjon – etter en middelvei, den 'sanne' vei som ledet ut av uføret. Spørsmålet var bare om det fantes en slik annen revolusjonær middelvei, om det liberale, parlamentariske samfunn manglet så mye stabilitet som de nye revolusjonære mente. Med andre ord: om dette samfunnets desintegrasjon var kommet så langt at det med hjelp av noen utilfredse generalstabsoffiserer kunne skapes en massebasis for Folkereisningen. Folkereisningens grunnleggere var overbevist om dette. De så muligheten for slike aksjoner ikke bare i Norge.»
 - 30 Loock, op.cit., s. 76 f.; jfr. Per Ole Johansen, «Kampen om Menstadslaget», i *TFAH*, 1, 1982, s. 147 ff.
 - 31 Loock, op.cit., 79; jfr. Norland, op.cit., s. 179
 - 32 Den mest sannsynlige forklaringen gir kanskje Walter Fyrst når han i ettertid tror «at

- det var et privat oppgjør, som mot Quislings vilje ble meldt til politiet av to misforstående, geskjeftige venner». Walter Fyrst, *Min sti*, Oslo 1981, s. 15
- 33 Sitert etter *Stortingsforhandlingene 1932* Tid S 7a, s. 431 (Nygaardsvolds sitat)
- 34 Ibid.
- 35 Ibid., s. 432 (Nygaardsvold)
- 36 *Stortingsforhandlingene 1932* Innst. S 6a, nr. 184, s. 498
- 37 *Stortingsforhandlingene 1932* Tid S 7a, s. 548 f. (Quisling)
- 38 Norland, op.cit., s. 184
- 39 Jeg bygger her på Dahl, op.cit. (1976), s. 278 f.
- 40 Ibid., s. 278
- 41 Ibid., s. 279
- 42 Dette ifølge Nygaardsvold i stortingsdebatten 30. juni, *Stortingsforhandlingene 1932* Tid S 7b, s. 2609
- 43 Sitert etter Norland, op.cit., s. 186
- 44 Skrivet er gjengitt i *Stortingsforhandlingene 1932* Innst. S. 6a innst.nr. 184, s. 478 – 481
- 45 Ibid., s. 479
- 46 Ibid., s. 480
- 47 Ibid.
- 48 Ibid.
- 49 Dette ifølge Arbeiderpartimannen Anton Jenssen, *Stortingsforhandlingene 1932* Tid S 7b, s. 2590
- Det er kanskje på sin plass å påpeke at min vurdering av de borgerlige partiene er mer kritisk enn det f.eks. Looock har gitt uttrykk for, jfr. Looock, op.cit., s. 84
- Dessuten kan det være grunn til å understreke at den politiske dimensjonen ved Quislings aksjon ikke tidligere har blitt tematisert i litteraturen. Begivenheten har stort sett blitt redusert til et spørsmål om Quislings manglende politiske gangsyn, samt i en viss grad til kritikk av de borgerlige partienes unnfallenhet.
- 50 En fortegnelse over materialet finnes i *Stortingsforhandlingene 1932* Innst. S 6a innst. 184 Grunnlag for å vurdere materialet gir bl.a. vitneprov fra framstående politifolk som ble avhørt av komiteen og hvis uttalelser finnes i premissene for komiteinnstillingen. En oppsummering av fortegnelsen ga Anton Jenssen i stortingsdebatten, de *Stortingsforhandlingene 1932* Tid S 7b, s. 2587
- 51 Ibid., s. 2653 f.
- 52 Dahl, op.cit. (1976), s. 277
- 53 Dahl har påvist at planene ikke oppstod med Quislings inntreden i kretsen. Han har funnet spor av slike drøftinger allerede i september, mens Quislings introduksjon først fant sted i annen halvdel av oktober.
- 54 Asbjørn Lindboe, *Fra de urolige tredveårene*, Oslo 1965, s. 186 ff. Framstillingen videre bygger i det alt vesentlige på ham samt på Hartmann, op.cit.
- 55 Ibid., s. 181
- 56 Lindboe, op.cit., s. 189 f.; Hartmann, op.cit., s. 221, 242
- 57 Looock, op.cit., s. 95
- 58 *Tidens Tegn*, 30.11. 1932
- 59 Ibid., s. 2.12. 1932
- 60 Ibid.
- 61 Ibid. Om «arbeideraksjer» som en gammel kjepphest se Dahl, op.cit. (1976), s. 276 f., jfr. Wenche Bustøs påvisning av at Throne Holst var en av de ivrigste forkjemperne i Norge for den såkalte «mondismen» i slutten av 1920-årene. Wenche Bustø, *Fagbe-*

- vegelsen og rasjonaliseringen, utrykt hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1974
- 62 *Tidens Tegn*, 2.12. 1932
- 63 Ibid., 4.12. 1932, understreket av jb.
- 64 Ibid., 12.12. 1932
- 65 Ibid., 13.12. 1932
- 66 Ibid.
- 67 Ibid., 15.12. 1932
- 68 *Nationen*, 15.12. 1932
- 69 Ibid., 17.12. 1932 – skrevet av adv. Chr. Blom
- 70 Ibid., 21.12. 1932
- 70a Etter flere års stagnasjon steg Landsorganisasjonens medlemstall fra ca. 94 000 ved inngangen til 1929 til ca. 153 000 ved utgangen av 1932, dvs. en tilvekst på ca. 2/3 i løpet av bare fire år.
- 70b Affiniteten mellom en del grupper i Høire og Nasjonal Samling har blitt påvist av Ida Blom. Det er rimelig å regne med at denne affiniteten også kan gjøres gjeldende for tiden forut for partidannelsen. Jfr. Ida Blom, «Unge Høire – mellom konservatisme og fascisme. Forholdet mellom Nasjonal Samling og Unge Høire 1933 – 1936», i Rolf Danielsen og Stein Ugelvik Larsen (red.), *Fra ide til dom. Noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling*, Oslo – Bergen – Tromsø 1976. Det er for øvrig verdt å merke seg at disse gruppene bl.a. stilte seg skeptisk til Høire-ledelsens liberalisme og krevde inngrep i økonomien av planøkonomisk art nettopp under henvisning til arbeidsløsheten.
- 71 Sitert etter Hartmann, op.cit., s. 284
- 72 Ibid., s. 286, understreket av jb
- 73 *Stortingsforhandlingene 1933 Tid S 7a*, s. 190
- 74 Ibid., s. 191
- 75 Ibid.
- 76 Ibid., s. 624, understreket av jb
- 77 Store deler av den er gjengitt hos Brevig, op.cit., s. 129 ff., dog ikke de fleste av de sitater som gjengis her.
- 78 *Tidens Tegn* 24.12. 1932
- 79 Et uttrykk for det har vi i Høidal's påvisning av at partiet NS først lot seg registrere så sent som 27. juli 1933 og at Quisling i det lengste håpet på forståelse med Bondepartiet. Den følgende framstilling bygger i det vesentlige på Høidal, som i sin artikkel har integrert de relevante opplysningene i den øvrige litteratur, som han har utførlige henvisninger til. Se Oddvar Høidal, «Quisling og Bondepartiet våren 1933», i *Historisk Tidsskrift* (1978), s. 311 ff.
- 80 Mer om Bondepartiets beveggrunner her hos Bjørn Vidar Gabrielsen, *Menn og politikk. Senterpartiet 1920 – 1970*, Oslo 1970 s. 120 ff., jfr. særlig sitat av brev fra Leirfall til Mellbye. Se også Høidal, op.cit., samt Ida Blom, «Bønder og blokkforhandlinger 1933 – 1936», i *Historisk Tidsskrift* (1972), s. 391 ff. Ida Blom påviser det nære ideologiske slektskapet mellom NS og Bondepartiet som bakgrunn for forhandlinger mellom disse to, Frisinnede og Fedrelandslaget.
- 81 Jeg bygger framstillingen her vesentlig på Fyrsts egen beretning. Så langt jeg kan bedømme er den i godt samsvar med det som finnes av opplysninger i litteraturen for øvrig samt med det jeg selv har gått gjennom av kilder fra den tiden.
- For øvrig vil jeg opplyse at jeg ikke har integrert i min framstilling Dag O. Bruknaps analyse av de forskjellige ideologiske strømningene innen NS. Det kommer ho-

vedsakelig av at Bruknap behandler tiden etter partistiftelsen, men også av de innvendingene av kildekritisk natur som Fyrst selv har kommet med til enkelte deler av analysen. Se Dag O. Bruknap, «Ideene splitter partiet. Rasespørsmålets betydning i NS's utvikling», i Rolf Danielsen og Stein Ugelvik Larsen, op.cit., og Walter Fyrsts kommentar i *Historisk Tidsskrift* (1977), s. 99 f.

82 Oppropet er i det vesentlige gjengitt hos Brevig, op.cit.

83 Ibid., s. 136

84 Ibid., s. 135

85 Ibid., s. 135 f.

86 Ibid., s. 140

87 En hovedinnvending mot NS fra ledende Høire-hold var da også partiets såkalte «socialisme», jfr. f.eks. redaktør Nesse i *Aftenposten*, 29.8. 1933: «Hvad Nasjonal Samlings program angår, så er dette så socialistisk, (. . .) at det går langt over anstendighetens grenser, hvis høire noget sted i landet tenker på å redde et mandat ved denne socialismens hjelp» (siteret etter Kristensen, op.cit., s. 171 note 7).

88 Det gjelder først og fremst rasetenkningen hans og kravene om et korporativt politisk system og førerprinsippet. Kanskje har han likevel blitt gjort enda merkverdiggere enn det er dekning for. Brevig skriver som en oppsummerende analyse av Quislings politiske tankegang under hans ministertid at han lot til å stå for «en slags protest mot hele urbaniserings- og industrialiseringsprosessen». Han antyder videre at Quisling skulle ha «en fiendtlig holdning overfor hele den moderne tekniske utvikling» (Brevig, op.cit., s. 20). Ser vi nærmere på kildene, på det Quisling skrev, kan snarere den motsatte konklusjonen melde seg. I hans opptatthet av samarbeid innen bedriftene i 1930-artiklene skinte tydelig igjennom en positiv holdning til den teknisk-økonomiske utvikling. Det samme går fram av hans «programartikkel» av 2. mars 1933, der han skisserer mulighetene for å utvikle nye arbeidsplasser, økt produksjon og økt velstand, men med mindre menneskelig slit. – Endelig kan det være grunn til å trekke fram en formulering fra «Opfordring til Nasjonal Samling». Der het det bl.a. at utgangspunktet for det nye partiets program på den ene siden måtte være den «nordiske folke-ætts kulturbærende og skapende ideer». Videre stod det: «På den annen side er det hensynet til de endrede livsvilkår som er skapt ved *videnskapens utvikling og den moderne teknikkens enorme ydeevne*. På dette dobbelte grunnlag må vi stake ut de nye politiske fremgangslinjer» (Siteret etter Brevig, op.cit., s. 137, understreket av jb).

89 Et indirekte uttrykk for NS' arbeiderklasseorientering har vi f.eks. i et utsagn av presten Kjeld Stub: «For mig falt det naturlig nettopp p.g.a. min sympati for arbeiderne å slutte mig til NS, en bevegelse som både verner om fedrelandskjærligheten og vår kristne tro i sitt arbeid for å skaffe gode kår for alle» (Siteret etter Bruknap, op.cit., s. 20).

90 Dette var for øvrig også Quislings egen forklaring i 1936, jfr. Bruknap, op.cit., s. 30

91 Jeg bygger her på Kristensen, op.cit.

LABOR HISTORY

Published by The Tamiment Institute

Original research in American labor history, studies of specific unions and of the impact labor problems have upon ethnic and minority groups, theory of labor history, biographical portraits or important trade union figures, comparative studies and analyses of foreign labor movements which shed light on American labor developments, studies of radical groups or of radical history related to American labor history.

LABOR HISTORY is published four times a year: in winter, spring, summer, and fall. Annual subscription: individuals, \$19.50; institutions, \$24.50; students, \$12.00; single copy, \$7.50. Add \$3.50 additional per year for foreign postage.

LABOUR HISTORY

Bobst Library, Tamiment Institute
New York University
70 Washington Square South
New York, New York 10012

John A. Garraty

Arbeidsløshet under den store depresjonen *

Den store depresjonen i 1930-årene feide over det meste av verden som et uår etter en pest, raskt og uten varsel. Den skapte mye elendighet og lidelse overalt og spredte til slutt sine gifter i alle deler av den menneskelige tilværelse – i politikk, i samfunnets organisasjon og kultur, ja, selv i menneskets selvoppfatning. Den sluttet først ved utbruddet av en enda verre katastrofe, Den annen verdenskrig – som den store depresjonen var en vesentlig årsak til.

De mest åpenbare symptomer på sykdommen var en massiv reduksjon i pengeverdiene, den synkende etterspørsel og dermed også produksjon, og arbeidsløshet av et omfang som man aldri før hadde opplevd. Av disse var det det første som representerte den største intellektuelle utfordring fordi denne nedgangen klarest lå innenfor det som regjeringene hadde mulighet til å fjerne, hvis bare de kunne finne den riktige medisinen. Det mest forvirrende og frustrerende var nedgangen i etterspørselen, for den skapte paradokset med fattigdom midt i overfloden, med brødkøer samtidig med overfylte kornkammere, og barn i filler mens hyllene bugnet av varer. Men det mest tragiske var arbeidsløsheten, et produkt av de andre både i betydningen «resultat» og i den forstand at den avspeilte en mangfoldighet av tidens kvelende onder.

Arbeidsløshet var i moralsk henseende også den mest urettferdige side av depresjonen fordi den samlet økonomiske tap som langt lettere ville ha kunnet bæres dersom de var blitt fordelt, selv bare tilnærmet. Skjønt vareproduksjonen gikk bratt nedover i en periode

på mange år og så tok seg opp igjen med smertefull treghet, var det aldri noen virkelig varemangel, og det økonomiske maskineriet gikk aldri i stå. Det var fabrikker som lå nede og gårder som ble forlatt, men selv i de land som var hardest rammet, forble det store flertall av befolkningen i arbeid og var i stand til å klare seg selv. Uttrykt på en annen måte: i 1936 (da man feilaktig trodde depresjonen var over) beregnet Wladimir S. Woytinsky, en økonom som arbeidet for Den internasjonale arbeidsorganisasjon (ILO), de samlede økonomiske tap i perioden 1930 – 34 til grovt regnet lik kostnadene av verdenskrigen 1914 – 18, mellom 100 milliarder og 120 milliarder amerikanske 1913-dollar, en stor pris, men ikke hinsides de ressurser som en verden med kanskje to milliarder mennesker rådde over.¹

Men tapene ble ikke likelig fordelt. Med dette mener jeg ikke bare at noen mennesker var rike og andre fattige (for slik var det både før og etter depresjonen) eller ikke engang at arbeiderne som klasse tok støytet i depresjonen. Jeg sikter snarere til det faktum at belastningen på arbeiderne var tilfeldig. Det er igjen treffende å bruke pesten som bilde. Depresjonen syntes å velge sine ofre i blinde, slo ned dette mennesket og sparte naboen uten noen synlig grunn. Få kunne føle seg trygge så lenge pesten raste, og derfor satte den skrekk i de fleste, men de som for alvor ble berørt, var et mindretall.

I noen virksomheter ble arbeiderne rammet hardere enn i andre. Stort sett led de som produserte varige goder, som maskiner, klær og hus mer enn de som var sysselsatt i næringsmiddelindustrien, elektrisitets-, gass- og vannverk, og offentlig virksomhet. Det var også enorme regionale forskjeller, et berørt eksempel er den usynlige, men meget reelle splittelsen som delte Storbritannia i en forholdsvis velstående sørlig og østlig del og en økonomisk herjet vestlig og nordlig del. Yngre arbeidere ble sterkere berørt enn eldre, selv om de som var godt og vel middelaldrende, hadde størst problemer med å finne en ny jobb etter å ha blitt arbeidsløse. Grupper med lav sosial status, som svarte i De forente stater og fremmedarbeidere nesten overalt, ble langt lettere arbeidsløse enn andre. På den annen side var de tradisjonelt lavtlønte – med kvinnene som det best kjente eksempel – minst utsatt for arbeidsløshet, under ellers like forhold.

Det er også et faktum at mange arbeidere hadde fordel av depresjonen. Prisene falt raskere enn lønningene, særlig mellom 1930 og 1933. Hvor mange arbeidere som var i denne heldige situasjonen, er det umulig å si fordi det nesten ikke eksisterer statistikk over deltidsløshet i 1930-årene. Sikkert er det at avkortet arbeidsuke var meget vanlig. Det må imidlertid igjen understrekkes at de arbeidsløse, selv om de kunne telles i millioner, var et mindretall. Sannsynligvis forbedret faktisk over halvparten av verdens lønns-takere sin levestandard, i alle fall i de tidlige 1930-årene da den økonomiske nedgangen var på sitt verste.

Ett resultat av arbeidsløsheten var derfor at interessene til arbeidene og de arbeidsløse ble splittet og i noen grad kom i konflikt. De som hadde arbeid var som middagsgjester ved et måltid innenfor et restaurantvindu mens en sulten sammenstimling utenfor stirret taust på dem: de var smertefullt oppmerksomme på at mange arbeidsløse mennesker var begjærlige etter å bytte plass med dem. Hvor dypt denne bevisstheten innvirket på de enkelte arbeidere, er vanskelig å avgjøre, men det er mulig å peke på visse generelle trekk ved fagforeningenes holdning til de arbeidsløse. Likesom politikere og andre presumptivt informerte personer i 1930-årene fikk ikke fagforeningslederne tak i depresjonens dynamikk. En nederlandsk historiker har beskrevet deres samlede innsats som preget av treghet og mangel på forståelse, men disse personene skal visselig ikke bebreides for at de ikke fant løsninger på arbeidsløshetsproblemet. Fagforeningsfolk overalt hevdet at de var dypt bekymret over de arbeidsløses skjebne, og det er ingen grunn til å tvile på deres oppriktighet. Men det gjenstår som et faktum at de nesten alltid først og fremst var opptatt av de som hadde valgt dem. Ettersom de arbeidsløse gjerne falt fra som medlemmer i foreningene – og på grunn av den tidligere nevnte interessekonflikt mellom arbeidere og de arbeidsløse – betydde dette at organisasjonene reflekterte holdningene hos dem som hadde jobb. Med bare noen få unntak forkastet organisasjonene deling av eksisterende jobber som et middel mot arbeidsløshet.²

Skjønt de på det retoriske plan støttet radikale endringer, hadde de større europeiske fagorganisasjonene få konstruktive forslag til hvordan det skulle skapes flere arbeidsplasser. De fleste bekjente seg til tanken om å utvide offentlige arbeidstiltak, men inntil sent i

depresjonen aksepterte de stilltiende det rådende konservative dogmet at offentlige arbeider måtte finansieres uten å skape ubalanse på statsbudsjettene, noe som drastisk begrenset omfanget av dem. Utover dette var fagorganisasjonenes forslag til håndtering av arbeidsløsheten først og fremst selvbeskyttende. De gikk inn for å forlenge skoleplikten, å tvinge gifte kvinner ut av arbeidsmarkedet og å opprette ordninger for førtidspensjonering – alt sammen tiltak som ville redusere «arbeidsløsheten» bare ved å gi betegnelsen en ny definisjon – og de søkte å «eksportere» problemet: direkte ved å kreve hjemsending av utenlandske arbeidere, indirekte ved å sette i gang kampanjer som oppfordret forbrukerne til ikke å kjøpe varer produsert i utlandet. Den splittede franske fagbevegelsen, for eksempel, støttet alle utveiene – noen ledere mente til og med at arbeidsløsheten kunne reduseres ved fødselskontroll – og de motsatte seg stadig anstrengelser for å rasjonalisere foreldet fransk industri, idet de fastholdt at mekanisering ville føre til reduksjon i lønn og antall arbeidsplasser. Men de relativt velinformerte norske fagorganisasjonene, som i de første årene av depresjonen søkte å rasjonere ut arbeid blant så mange som mulig og som senere støttet en «produksjonsvennlig politikk» som tok sikte på å øke antall arbeidsplasser, satte også i gang en «Kjøp norske varer»-kampanje og krevde at gifte kvinner skulle stenges ute fra arbeidsmarkedet.³

Organisasjonene for dem på de øverste trinnene av yrkesstigen var ikke annerledes enn industriarbeiderne og håndverkerne i fagforeningene. De brukte alle midler som stod til deres rådighet for å beskytte seg, uten hensyn til arbeidsløse kolleger, nåværende eller framtidige, innenlandske eller utenlandske. I de fleste land søkte leger, advokater, lærere og andre akademikere å begrense adgangen til universitetene, å skjerpe eksamenskravene, å diskriminere kvinner, særlig gifte kvinner, og oppnå sterkere lovvern for akademiske yrkesbetegnelser av alle slag. Mens de fleste land før depresjonen bare hadde krevd et kompetansebevis før de gav utlendinger adgang til å praktisere et yrke på sitt territorium, søkte de etter utbruddet å holde utlendingene ute. I Frankrike, hvor holdningen til utenlandsk akademisk arbeidskraft hadde vært høyst liberal, ble det nå vedtatt lover som gjorde det nesten umulig for en utlending å studere medisin i landet og begrenset utenlandske legers adgang

til å praktisere, selv etter at de var blitt naturaliserte borgere, til de hadde avtjent militær verneplikt eller utholdt fem års ventetid. En lov fra 1934 forbød utenlandske jurister å praktisere i Frankrike før det var gått ti år etter naturalisering. Motstanden fra amerikanske akademiske yrkesgrupper mot å gi adgang for tyske jødiske flyktninger etter 1933 er et annet eksempel på dette.⁴

Nesten alle fagforeninger gikk inn for statsstøtte til de arbeidsløse. De støttet også arbeidsløshetsstrygd og var i de fleste tilfeller innstilt på å gi tilslutning til systemer som innebar arbeidstakeravgift til trygdefondene.⁵ Men arbeidsløshetsstrygd var en forholdsvis sjelden foreteelse i de tidlige stadier av depresjonen; bare i Storbritannia og Tyskland var vesentlige deler av industriarbeiderne dekket.⁶ Og organisasjonenes støtte til både trygd og direkte understøttelse var ikke uten reservasjoner.

Den britiske faglige landsorganisasjon (Trades Union Congress) kjempet hardt, selv når Arbeiderpartiet satt ved makten, mot forsøk på å skjerpe betingelsene for å få en offentlig understøttelse og redusere de beløp som ble utbetalt, men det er viktig å være oppmerksom på at statlig understøttelse også var til fordel for fagforeningene ved å frita dem (og også arbeidsgiverne) fra å underholde sine oppsagte medlemmer og ved å redusere en konkurranse om jobbene som ytterligere kunne presse lønningene ned. Fagforeningene godtok med andre ord implisitt høy arbeidsløshet som den pris som måtte betales for å opprettholde lønnsnivået for de som var i arbeid. Ettersom levekostnadene falt raskere enn lønningene, ble de «mer interessert i å øke arbeidsløshetsstøtten enn i å øke sysselsettingen». Britiske håndverkerforeninger strammet inn på den allerede strenge kontrollen med opptak av lærlinger og protesterte til og med da de som drev klubber for arbeidsløse, prøvde å hjelpe ledige arbeidere til å holde seg sysselsatt og tjene noen få shilling ved skredderarbeid, tømrerarbeid og annet håndverksarbeid. Stålarbeidernes forening nektet å samarbeide om jobbdelingsplaner som tok sikte på å spre tilgjengelig arbeid på flere, og dette til tross for at stålarbeidernes lønninger var stigende ettersom de ble betalt på tonnasjebasis og produksjonen per arbeider i denne industrien økte.⁷

Av alle de større fagorganisasjonene hadde den tyske landsorganisasjonen (*Allgemeiner Deutscher Gewerkschaftsbund*) opplagt

den mest innsiktsfulle holdningen til arbeidsløshetsproblemet. Organisasjonens ledere omfattet et antall utmerkede økonomer, særlig Wladimir S. Woytinsky – som var forskningsleder for organisasjonen fra 1929 til 1933, Fritz Baade – en ekspert på jordbrukspolitikk og Fritz Tarnow – medlem av tømrernes fagforening og også riksdagsrepresentant. Allerede i 1920-årene slo landsorganisasjonen til lyd for tiltak for å øke etterspørselen etter forbruksvarer. Tarnow hevdet i *Hvorfor være fattig? (Warum arm sein?, 1929)* at større kjøpekraft ville bety flere arbeidsplasser. Selv om de var overbeviste sosialister, var disse menn innstilt på å arbeide innenfor det kapitalistiske system; de så på arbeidsløshetstrygd som en kile, «et skritt framover på veien til sosialismen». Det tragiske resultat av deres innsikter ble imidlertid at da stigende arbeidsløshet tømte trygdeforholdene i 1930, forkastet de et kompromiss som innebar en mulig framtidig reduksjon av ytelsene til arbeidsløse, selv om det ikke var tvil om at avvisningen ville føre til at den fagforeningsvennlige sosialdemokratiske regjeringen falt. Regjeringens fall førte til nye valg, som gjorde nazistene til en makt i riksdagen og førte dessuten til nettopp den reduksjonen av trygdeytelsene som fagforeningene hadde håpet å unngå.

Tysk fagbevegelsen var selvfølgelig ikke ansvarlig for Hitlers framgang. Faktisk fortsatte Woytinsky, Tarnow og Baade å utvikle den såkalte W-T-B-plan for å stimulere forbruket ved å blåse opp pengesirkulasjonen, en plan som fagorganisasjonene til slutt godkjente i 1932. Men organisasjonenes ubøyelighet i 1930 var uten tvil en feiltakelse, og dessuten ikke uten sammenheng med fagforeningsøkonomenes overbevisning om at opprettholdelse av trygdeytelsene ville hjelpe til å opprettholde lønnsnivået. Tragedien ble forverret ved det faktum at etter 1930 ble de arbeidsløse tilbøyelig til å forlate det sosialdemokratiske partiet og gå over til kommunistene.

I midten av trettiårene flørtet den franske landsorganisasjonen (*Confédération Générale du Travail*) med en rekke nokså upresise «planer» for å stimulere produksjonen, basert på belgieren Henri de Mans «blandingsøkonomi»-begrep, en økonomi der staten skulle kontrollere kreditten og nasjonalisere visse nøkkelindustrier. I 1934 opprettet CGT et kontor for økonomiske studier for å utvikle planer. Men *les planistes* (som omfattet Georges Lefranc – sekre-

tær for *Institut Supérieur Ouvrier*, Lucien Laurat – en framtre-
dende tilhenger av de Man, økonomene Etienne Antonelli ved uni-
versitetet i Lyon og Francois Simiand ved Conservatoire des Arts et
Métiers i Paris, og Jacques Duboin – forfatter av den mye leste *La
grande relève des hommes par la machine* (1932) og andre arbeider
som forfektet en «overflødsøkonomi») oppnådde aldri bred støtte i
befolkningen for sine ideer. De ble også motarbeidet av doktrinære
sosialister («før enhver plan, . . . først sosialismens fullstendige ero-
bring av makten») og andre grupper i arbeiderbevegelsen. I 1936,
etter gjenforeningen av de kommunistiske og ikke-kommunistiske
fagorganisasjonene, gav CGT til slutt sin tilslutning til en plan etter
de Man-modellen som også krevde utgifter i stor målestokk til of-
fentlige arbeider, men i oppstyret som fulgte folkefrontens politiske
triumf og den derav følgende streikebølge, ble planen snart glemt.⁹

Når det gjaldt de kommunistkontrollerte fagforeningene, ut-
trykte de spesiell sympati for de arbeidsløse som kapitalismens pri-
mære offer, men foretrakk å vente på det de så som systemets fore-
stående sammenbrudd før de prøvde å gjøre noe med mangelen på
arbeid. Kommunistene så på fagforeningene (i alle fall inntil 1934
etter at nazistenes maktovertagelse i Tyskland fikk dem til å endre
taktikk) som et rent redskap for partiet, med det formål å gjøre ar-
beiderne klassebevisste og forberede dem for revolusjonen; å kon-
sentrere seg om å bedre lønninger og arbeidsvilkår ville bare utsette
revolusjonen ved å mildne kapitalismens onder. Holdningen til den
franske *Confédération Générale du Travail Unitaire* var typisk: den
gikk imot arbeidsløshetsstrygd basert på bidrag fra arbeidstaker og
arbeidsgiver med den begrunnelse at lønningene var for lave til at
arbeiderne kunne betale: «Sosialtrygd er arbeiderens rett. Som den
priviligerte klasse burde *borgerskapet* betale kostnadene.»¹⁰

Kommunistiske fagforeningsledere forsøkte virkelig å spille på
de arbeidsløses misnøye. I Frankrike organiserte de regionale ko-
miteer av arbeidsløse og utgav uregelmessig en avis, *Le Cri des
Chômeurs*.¹¹ Særlig i Storbritannia og De forente stater forsøkte de
å organisere de arbeidsledige for å kreve understøttelse. I Amerika
dannet den kommunistiske Trade Union Unity League et nettverk
av arbeidsløses råd og bekjentgjorde en internasjonal dag for kamp
mot verdensomfattende arbeidsløshet (6. mars 1930). Godt besøkte
protestmøter, hvorav noen førte til voldshandlinger, ble holdt i de

fleste store byer og en tid trakk rådene til seg mange nye medlemmer. Men lederne orienterte bevegelsen mot «abstrakte spørsmål som de arbeidsløse ikke forstod» og medlemsskapet gikk raskt nedover. Både TUUL og de arbeidsløses råd fortsatte å eksistere og støtte demonstrasjoner av arbeidsløse, slike som Ford-hungermarsjen i 1932, som ble slått blodig ned av Dearborn-politiet og Fordselskapets vakter. Men begge organisasjoner var vesentlig politiske grupper, ikke fagforeninger, og hadde liten innflytelse på de arbeidsløses holdninger. På samme måte hentet De arbeidsløse borgeres forbund (Unemployed Citizens' Leagues), organisert av A.J. Muste i 1932, betydelig støtte blant de arbeidsledige i Ohio og Pennsylvania ved å arbeide for å forberede understøttelsestiltakene og ved å organisere selvhjelpprosjekter. Men forbundene ble gradvis politisert og hadde følgelig liten appell til arbeidsløse arbeidere. Muste tok til å klage over at de arbeidsløse var «hengitt til ren selvoppholdelse», og på slutten av 1934 hadde han og andre ledere forflyttet seg over i Arbeidernes parti (Workers Party), en trotskistisk gruppe som var interessert i de arbeidsløse bare som støttropper for revolusjonen.¹²

Den britiske National Unemployed Workers' Movement var et langt mer imponerende fenomen. Den hadde en mye større innflytelse blant de arbeidsløse, og dens hungermarsjer og demonstrasjoner mot nedskjæringer i arbeidsløshetsunderstøttelsen vakte bred sympati i middelklassen. Den hjalp utvilsomt de arbeidsledige i arbeidet for å henlede oppmerksomheten på deres lidelser. Men dens kommunistiske forbindelser gjorde den bannlyst for de fagforeningene som utgjorde hovedtyngden i den britiske arbeiderbevegelse. Dessuten hadde NUWM lite å fare med i spørsmålet om å bli kvitt arbeidsløsheten. Den konsentrerte seg om å få mer statsunderstøttelse for de som var uten arbeid; omtrent alt den kunne foreslå for å «reducere» arbeidsledigheten var de vanlige forslagene om å definere den bort ved å holde unge mennesker lenger på skole og pensjonere arbeidere tidligere.¹³

Men selv om de arbeidsløse var en minoritet og ofte dårlig behandlet, var det likevel dyp bekymring over arbeidsløshetsproblemet verden over i 1930-årene. Emnet tiltrakk seg oppmerksomhet ikke bare hos politikere, økonomer, arbeidsgivere og fagorganisasjoner, men også hos sosiologer, psykologer og leger. De arbeids-

løse ble underkastet serier av tester, spørreskjemaer og intervjuer. Ernæringsfysiologer analyserte deres kosthold, samfunnsforskere gjennomførte inngående feltundersøkelser og overtalte arbeidsledige til å føre dagbok og skrive sin selvbiografi; andre eksperter fordypet seg i hjelpeorganisasjonenes protokoller og oppgaver over nasjonens helsetilstand.

Disse studiene varierte svært i omfang og objektivitet, og selvfølgelig avslørte de at enkeltpersoner var ulike i måten arbeidsløsheten virket på dem, avhengig av intelligens, erfaring og personlighet, så vel som omstendighetene i deres situasjon. Som en forsker måtte innrømme, var det å generalisere om virkningene av arbeidsløshet «som å prøve å lage en kortfattet oversikt over et persisk teppe». Likevel synes det rimelig å si at samtiden hadde et klarere bilde av arbeidsløshetens virkninger i den store depresjonen enn de hadde av omfanget – ettersom statistiske opplysninger om arbeidsledighet var overfladiske og unøyaktige.

En av de forbausende ting som forskningen avdekket, var at depresjonen ikke syntes å ha hatt noen dramatisk virkning på befolkningens helsetilstand. Den forårsaket ikke noen økning i dødeligheten og dempet ikke engang langtidsutviklingen mot høyere levealder som var karakteristisk for industrilandene. I 1932 erklærte helsedirektøren i De forente stater at med hensyn til helse «har landet aldri stått seg så godt i hele sin historie som i året 1931, så langt vi er i stand til å bringe på det rene ved hjelp av statistikk», og han offentliggjorde tall som viste at dødeligheten hadde fält fra 12 per tusen innbyggere i 1929 til 10,6 per tusen i 1932. Han tilskrev denne lykkelige tingenes tiltand delvis «den medisinske stands hengivne selvpoppofrelse» i behandlingen av fattige pasienter «uten hensyn til muligheten av vederlag», men han la ikke frem noe statistisk materiale på dette punkt. Dette vil ikke si at ikke mange arbeidsløse var blitt helsemessig belastet; sunn sans og mye ugjendrivelig bevismateriale viser at det var slik. Et britisk medisinsk tidsskrift så mer realistisk på situasjonen. «Vi vet», rapporterte det i 1933, «at det i disse tider er en meget stor del av befolkningen som får utilstrekkelig ernæring, men vi kan ikke finne tegnene på det.» I land som De forente stater, som ikke hadde offentlige sosialhjelpsordninger i de tidlige årene, var det mange tilfeller av alvorlig mangelfull ernæring og noen av sult, og selv i Storbri-

tannia og Tyskland, hvor omsorg for de trengende var godt organisert og hadde rimelig dekning, fant forskerne talløse familier som led av sult og mangelfullt kosthold. Nasjonal helsestatistikk reflekterte imidlertid ikke disse lidelsene i noen utpreget grad. Virkningene av mangelfull ernæring gjør seg bare langsomt gjeldende, og det var sannsynligvis også slik at statistisk sett ble de mangler som det arbeidsløse mindretall måtte finne seg i, motvirket av den bedring i kosten som de lavere matvarepriser gjorde mulig for de som var i fullt arbeid.¹⁴ I land hvor arbeidsløsheten var relativt lav, bedret faktisk kostholdet seg i de tidlige trettiårene. I Frankrike var bedringen oppsiktsvekkende; mellom 1931 og 1935 økte matvareforbruket per person med fem prosent (mer enn økningen mellom 1913 og 1930) og forbruket av kjøtt, melk og frukt steg enda mer. Lignende tendenser var merkbare i mange andre land, deriblant Storbritannia til tross for den kronisk høye arbeidsløsheten der. Da B. Seeböhm Rountree i midten av trettiårene gjentok sin klassiske undersøkelse av fattigdommen i York fra 1899 (publisert i boka *Poverty*), fant han tilstrekkelig bedring av levestandarden til at han kunne kalle sin nye bok *Poverty and Progress* (Fattigdom og framgang), skjønt antall mennesker som levde i fattigdom fremdeles var sjokkerende høyt.¹⁵

Feltundersøkelser av hva arbeidsløse familier spiste, så vel som beregninger basert på utbetaling av bidrag og matvarekostnader, viser at de fleste uten arbeid forbrukte nok kalorier til å holde vekten. En fransk undersøkelse gjort midt under depresjonen satte det daglige kaloriinntak til de arbeidsløse til ubetydelig over 2.700 kalorier (for arbeidere var det 3.150), en mengde som vanligvis betraktes som tilstrekkelig. En britisk undersøkelse som ble foretatt ved omtrent samme tid, beregnet de arbeidsløses inntak til 2.850 kalorier per dag, omkring ti prosent mindre enn det som var vanlig for en arbeider. En tysk analyse av matvarepriser og utbetalinger av understøttelse under den strenge vinteren 1932 – 33 konkluderte med at en arbeidsløs person hadde råd til å kjøpe litt over 2.600 kalorier sammenlignet med 2.850 for arbeidere.¹⁶

De arbeidsløse skaffet seg imidlertid sjelden nok av riktige matvarer. Forholdene varierte fra ett land til et annet etter størrelsen på den hjelp som ble gitt og den alminnelige levestandard, og fra det ene individ til det andre. Men forbruket av frukt, grønnsaker og

særlig proteinrike matvarer gikk ned overalt. Så tidlig som desember 1930 var melkeforbruket nede på omkring en million liter under det normale i uka. Selv i Frankrike, hvor de arbeidsløse vanligvis spiste nok proteiner og vitaminer, var deres inntak av kjøtt, meieriprodukter og grønnsaker likevel mye lavere enn arbeidernes. I fattigere land var det mer alvorlige mangler i kostholdet til de arbeidsløse. En gruppe østerrikske sosiologer ledet av Paul F. Lazarsfeld oppdaget at sju av ti familier i byen Marienthal, hvor arbeidsløsheten nærmet seg 100 prosent, spiste kjøtt bare en gang i uka og at noe av dette var kjøtt av katter og hunder. Forbruket av svinekjøtt i Marienthal gikk ned til omkring halvparten, oksekjøtt til bare en liten del av hva det hadde vært før depresjonen. På den annen side økte melforbruket. I Wien viste markedskontorets protokoller en betydelig nedgang mellom 1931 og 1932 i antall slaktede storfe og griser og i salg av egg og frukt. I Ungarn, hvor forholdene for jordbruksarbeiderne var spesielt dårlige og hvor mange av dem derfor strømmet til byene, var i 1932 omkring 18 prosent av Budapests befolkning på understøttelse og fikk, ifølge beregninger gjort av fagbevegelsen, bare halvparten av det beløp som trengtes for å opprettholde en minimums levestandard.¹⁷

De arbeidsløses ernæringsproblemer ble komplisert ved dårlig hushold, og det ble lagt merke til en alminnelig tendens til å «kaste bort» penger på unyttige ting. George Orwell merket seg i *Veien til Wigan Pier* (*The Road to Wigan Pier*), en beretning om forholdene i Storbritannias såkalte «nødstedte områder», at de arbeidsløse konsumerte store mengder av sukkertøy, chips og «Engelsmannens opium», te, og at de var uforbederlige gamblere. I Marienthal bestod nesten halvparten av kveldsmåltidene som ble satt til livs, av bare brød og svart kaffe. Skjønt kaffe ikke hadde noen ernæringsmessig verdi, ble den «betraktet både som mat og luksus og av den grunn inntar den en sentral plass i særlig de fattigste klassers kosthold». En arbeidsledig polsk arbeider fortalte en patetisk historie om et barn som spurte sin mor om melk til kaffen sin. Moren svarte at melken allerede var i kaffen, men at kuene nå gav svart melk. Da barnet spurte hvorfor det var slik, svarte hun at kuene ikke fikk nok å spise og var blitt sinte.

Undersøkelser av arbeidsløse franske arbeidere avdekket en lignende holdning overfor «luksus»-matvarer: de fortsatte å bruke ve-

sentlige deler av budsjettet til vin og kaffe, til tross for at en «rent rasjonell analyse av deres økonomiske situasjon» burde ha fått dem til å skjære ned på disse postene. En sykepleierske som besøkte arbeidsløse husholdninger i Alsace beskrev en fattig familie som brukte *la prime à natalité* mottatt ved en fødsel til å kjøpe en «unød- dig luksuriøs barnevogn». Mange belgiske arbeidsløse brukte penger på å fø opp duer, ikke for å spise dem, men i håp om å vinne en verdiløs premie, og Lazarsfeld beskrev et tilfelle der en 50 år gammel kvinne som nesten manglet alt, kjøpte en krølltang på avbetaling. Den tyske journalist og sosiolog Siegfried Kracauer, som iakttok fillete grupper av unge mennesker betale 50 pfennig på en kino i Berlin, kom til at de gikk der «mindre for fornøynsens skyld enn for å fordrive uhyggen ved de de dårlige tidene.» Han trakk den slutning at filmen var en slags medisin.¹⁸

Beskrivelser av fillete klær og dårlige boligforhold fyller også studiene av arbeidsløsheten fra 1930-årene. Forskere meldte om barn som ikke kunne gå på skolen fordi de ikke hadde sko, om familier som bodde trangt og skittent eller var kastet ut for ikke å ha betalt husleie. Det ble undertiden lagt merke til at husverter lot leieboere bli selv når de var kommet svært mye på etterskudd, av medfølelse eller fordi de foretrakk å ikke la husene stå tomme og utsatt for vandaler, men synet av fattige som bodde i små hytter oppført som redskapsskur på kolonihageparseller, og den raske veksten av brakkebyer på udyrket land i utkanten av store byer fra Australia til Argentina – spottende kalt *Hooverilles* i De forente stater, *bidonvilles* (blikkboksbyer) i Frankrike, *humpies* i Australia – antyder at utkastelse var langt fra uvanlig. Våren 1935 fant to sosiologer fra Indiana universitet omkring 20.000 arbeidsløse menn som bodde i herberger drevet av delstaten i byen Chicago. De fleste av disse ulykkelige hadde dårlig utdanning og lav intelligens, menn som før depresjonen i beste fall var løsarbeidere. Mange viste tegn på følelsesmessig ulikevekt. Men noen av dem – en liten prosentdel, men likevel mange hundre – hadde videregående og høyere utdanning og hadde gode stillinger før depresjonen satte inn. I Budapest levde tidlig i 1930-årene hundrevis av hjemløse og arbeidsløse akademikere i en militærkaserne og spiste rester i universitetskantinene inntil dekanus kastet dem ut med den begrunnelse at de hadde «en skadelig virkning, moralsk sett, på studentene». Mangel-

fulle boligforhold var selvfølgelig et problem for mange arbeidende familier, i gode så vel som i dårlige tider, men de arbeidsløse, tvunget som de var til å bruke større og større deler av sine stadig reduserte midler til mat, måtte ofte realisere sine beskjedne eiendeler for bare å holde seg i live.¹⁹

Å vise at mange som var uten arbeid, spiste, kledde seg og bodde dårlig, var på sett og vis ikke annet enn å dokumentere det som lå åpent i dagen; forskernes rapporter om arbeidsløshetens psykologiske virkninger var noe mer overraskende. Selv om individer reagerte på vidt forskjellige måter, viste nesten alle undersøkelser, av hvilket omfang de enn var, hvilken forskningsmetode som enn ble brukt, vesentlig de samme mønstre. Disse ble oppdaget tidlig i depresjonen i Lazarsfeld-gruppens analyser av Marienthal, i en feltundersøkelse av Greenwich i England ved E. Wight Bakke, en amerikansk sosiolog, og i selvbiografier av arbeidsløse arbeidere samlet ved det polske institutt for sosialøkonomi. Når arbeiderne mistet jobben, svarte de, kanskje etter en kort periode å ha ventet på at noe skulle dukke opp, med å søke febrilsk etter en ny. Deretter ble de motløse, stundom følelsesmessig forstyrret. Til sist, etter måneders sammenhengende ledighet, sank de fleste enten sammen i apati eller tilpasset seg forholdene og førte en ytterst innskrenket tilværelse i tilsynelatende ro.

I *The Unemployed Man* («Det arbeidsløse mennesket») beskrev Bakke prosessen slik den utviklet seg i tilfellet «A», en ung lastebil-sjåfør fra Greenwich. Bakke møtte A på et politisk møte tre dager etter at han var blitt sagt opp. «Det er massevis av jobber for en mann med min erfaring,» sa A. «Jeg har aldri før vært uten arbeid mer enn en uke eller så. Jeg er snart i jobb igjen.» Tre uker senere, etter at han hadde flyttet inn hos sine foreldre og svart på annonser uten hell, var han nedtrykt, men fremdeles håpefull. Men etter ytterligere fem uker sa han til Bakke: «Jeg har begynte å lure på hva som er i veien med meg,» etter tre uker til: «Enten er jeg ikke noe tess eller så er det noe galt med arbeidslivet her omkring . . . Til og med familien min begynner å tro at jeg ikke forsøker.» Til slutt, fire måneder etter at han hadde mistet jobben, hadde A gitt helt opp og klaget til Bakke over «det håpløse ved hvert skritt du tar.»²⁰

Lazarsfeld, som observerte menneskene i Marienthal da de allerede hadde vært igjennom en lang periode uten arbeid, var mer

interessert i hvordan de til slutt tilpasset seg sin situasjon. Han studerte inngående de hundre mest nødstedte familiene i landsbyen og fant fire typer. Omkring halvparten klassifiserte han som forsonet med sin skjebne; de hadde lært å akseptere sin innskrenkede tilværelse, hadde ingen planer eller forventninger. En fjerdedel kalte han fortvilte – disse var bitre, dystre, ofte fulle, henfalte til utbrudd av feilplassert raseri. En annen og mindre gruppe var fullstendig apatisk, ikke bare uten tanke for framtiden, men også for nåtiden. Bare omkring seksten prosent av disse menneskene kunne klassifiseres som «ikke nedbrutt» og de hadde betegnende nok noe høyere inntekter enn resten. De fortsatte å håpe på arbeid og hadde en optimistisk innstilling til tross for sine lidelser. Forholdene i Marienthal i sin alminnelighet var ikke fullt så ille som denne analysen av de fattigste innbyggerne vitnet om. Lazarsfeld anslo at nesten en fjerdedel av familiene i byen var «ikke nedbrutt» og omkring 70 prosent bare resignert. De fortvilte og de apatiske utgjorde resten.²¹

Siden Marienthal var et ekstremt tilfelle, kan det forholdsmessige antall personer som ble knust eller kvestet av arbeidsløsheten, ha vært større enn andre steder, skjønt det synes like sannsynlig at arbeidsløshetens almenne karakter kan ha holdt mange enkeltmennesker opp. Det som imidlertid var klart, var at i denne landsbyen og overalt hvor forskerne undersøkte de arbeidsløses sinnstilstand, kunne få personer overleve lange perioder med påtvunget ledighet uten å betale en psykologisk pris, selv om deres grunnleggende materielle behov ble dekket.²² En kanadisk forsker talte om de arbeidsløses «svekkede moral og knekkede livsmot», deres «håpløse fortvilelse», deres «underdanige holdning». Da Henri Fuss, leder av arbeidsløshetsstudiene for Det internasjonale arbeidsbyrå (The International Labour Office), besøkte et britisk arbeidskontor, fant han «en atmosfære av utmattelse». De arbeidsløse, sa han, «går tungt og langsomt».²³ En annen forfatter merket seg at i Argentina hadde mange av de arbeidsløse «glidd gradvis vekk fra alle sine forbindelser og har kommet til å se på sin fortid som en annen tilværelse som de har kuttet ethvert bånd med.»²⁴

Sosialarbeiderne i byen New York, som i 1931 beskrev sine klients reaksjoner, understreket deres alminnelige tap av stolthet og deres tendens til å unngå sosiale kontakter. Mirra Komarovsky, som hadde studert en gruppe arbeidsløse familier i New York i de

senere stadier av depresjonen, meddelte som sitt alminnelige inntrykk at «det (arbeidsløse) menneske lider under en dyp ydmykelse». Arbeidsløshet, bemerket psykologen Abram Kardiner i en artikkel i *The Family*, skapte følelser av skam og angst hos sine ofre og førte til slutt til apati. Da en annen psykolog gjennomførte en spørreundersøkelse som tok sikte på å avdekke sosiale holdninger og personlige verdier hos 800 arbeidsledige menn og kvinner som tidligere påviselig hadde vært i fast arbeid, karakteriserte han også disses svar som apatiske; de syntes å reagere på ordene på hvert punkt, men ikke på ordenes betydning. Enda en psykolog anvendte et spørreskjema laget for å studere sinnssykes sinnstilstand på en gruppe av engelske og skotske arbeidsledige arbeidere. Mange av de som svarte, framviste en «katastrofefreget» holdning til livet og var like så «nedslått» som psykiatriske pasienter.²⁵

Romanforfattere, journalister og andre som observerte et stort antall arbeidsløse under depresjonen, beskrev de psykologiske virkningene av ledigheten med de samme uttrykkene. Orwell besøkte en familie i en gruveby, de var alle arbeidsledige, «voksne sønner og døtre henslengt ørkesløse omkring, og en høy ung mann satt ved ildstedet, for likeglad til engang å legge merke til at en fremmed kom inn, han trakk en skitten sokk langsomt av en bar fot.» Et annet sted i *Veien til Wigan Pier* skrev Orwell om menn som «stirret på sin skjebne med den samme stumme forbauselse som et dyr i en fell», og var «plaget av en følelse av personlig fornedrelse». Siegfried Kracauer sammenlignet et herberge i Berlin med venterommet på en jernbanestasjon hvor «toget aldri kommer». På et arbeidsformidlingskontor fant han stemningen dyster og kuet. Alle snakket hviskende og i et resignert tonefall. «Jeg har lagt merke til at mange knapt nok hører på når stillinger blir gjort kjent,» skrev Kracauer. «De er allerede for sløvet til å tro at de har sjanse på å bli foretrukket.»

Den amerikanske historiker Ray Allen Billington, som var en leder av New Deal Writer's Project (New Deal forfatterprosjekt) i Massachusetts sent i 1930-årene, intervjuet massevis av søkere. Et kvart århundre senere husket han fremdeles «deres triste, nedslagne øyne, deres nedbrutte livsmot». Maxine Davis, en journalist, tilbrakte fire måneder i 1935 med å kjøre tvers over De forente stater og snakke med unge mennesker; hun ble slått av den «fåreak-

tige apatien» som de tok imot sin situasjon med. Forfatteren Sherwood Anderson, som også reiste rundt i Amerika i denne perioden, kom til en lignende konklusjon. «Det er en dyp ydmykhet i gjennomsnittsammerikaneren,» skrev han. «Folk ser ut til å skylde på seg selv».

Selv om mange marxistiske romanforfattere, særlig i De forente stater, beskrev de arbeidsløse som militante, ble de av de fleste forfattere som skrev om depresjon uten denne spesielle politiske innstillingen, framstilt som knust av arbeidsløsheten. Engelskmannen Walter Greenwood, hvis roman *Love on the Dole* («Kjærlighet på arbeidsløshetsunderstøttelse», 1933) var en av de mest leste i 1930-årene, uttrykte det slik:

«Det kom langsomt, lydløst listende som en uanet, ondartet sykdom. Du kom i vane med å drive omkring, stikke hendene i lommene og la dem bli der; med å kikke på folk, stjålent, skamfull over din hemmelighet, inntil du innbilte deg at alle så på deg med mistenksomhet.»

Karl Lakner, hovedpersonen i østerrikeren Rudolf Brunngrabers roman *Karl og det tjuende århundre* (1933), kommer ut av Den første verdenskrig som en munter, arbeidssom mann, fullt ut i stand til å tåle motgang. Men gjentatte perioder av arbeidsløshet og sviktende ressurser gir ham «den permanent arbeidsløses nedtrykte utseende». Han «mister ethvert mål», blir deretter «dypt demoralisert», og etter et mislykket ransforsøk begår han til slutt selvmord. Johannes Pinneberg, helten i tyskeren Hans Falladas *Lille mann, hva nå?* (1933), går igjennom lignende opplevelser, reagerer som Karl, og det tok en nesten like sørgelig ende med hem.²⁶

Mange amerikanere mente at den avhengigheten som arbeidsløsheten førte til var et dypere sjokk i deres land enn andre steder på grunn av den alminnelige dyrking av selvstendighet. I et land som nesten ikke hadde sosialtrygd og gav hjelp til de nødstedte stort sett i form av privat veldedighet til lenge etter at økonomien hadde gått i avgrunnen, hvor fagforeningene foretrakk å nå sine mål ved å forhandle og streike heller enn gjennom lovgivning, var arbeidsløshet særlig egnet til å undergrave selvrespekten, slik resonnererte man i alle fall. Således skrev to sosiologer i 1936: «En mann som har den tradisjonelle individualistiske amerikanske fore-

stilling at en mann som er arbeidssom og utholdende kan skaffe seg og holde på en jobb, får et alvorlig sjokk når han ikke ser seg i stand til å skaffe selv de mest nødvendige ting». Men det er atskillig bevis på at arbeidsløshet virket på folk i mindre individualistiske samfunn på akkurat den samme måten. «Da jeg for første gang rakte ut hånden etter mine 9 zloty i understøttelse,» mintes en polsk arbeidsløs arbeider, «ble jeg fylt av avsky for hele min tidligere tilværelse». ²⁷ Orwell, som var ivrig etter å vekke de britiske arbeidsledige til å kjempe mot de forholdene som hadde skapt deres elendighet, var «forferdet og forbløffet» over å oppdage «at mange av dem skammet seg over å være arbeidsløse». ²⁸

Virkningene av langvarig arbeidsledighet, og særlig de psykologiske virkninger, forklarer langt på vei hvorfor arbeidsløsheten ikke vakte mer politisk protest, enn si revolusjonær aktivitet, blant de som ble ofre for den. Mange praktiske hensyn gikk sammen om å holde de arbeidsløse fra å gjøre opprør, noen av disse var depresjonens internasjonale karakter, som gjorde det vanskelig å tro at noen enkelt regjering var ansvarlig for den; mangelen på intellektuelt overbevisende forslag om hvordan arbeidsløsheten på vesentlig måte kunne reduseres; det faktum at de arbeidsløse overalt var en minoritet; frykt for maktbruk (som flertallet sjelden nølte med å anvende når de arbeidsløse virkelig laget vanskeligheter); til og med takknemlighet for den hjelpen som ethvert samfunn ytte dem som var uten arbeid. Men den sløvende virkning av langvarig ledighet, delvis uten tvil et resultat av lite proteinholdig kosthold og også delvis psykologisk, spilte også en rolle. ²⁹

Det var selvfølgelig protester: massemøter, hungermarsjer, husleiestreiker; uttallige tilfeller av småtyverier begått av de nødstedte; direkte voldshandlinger. Slike forstyrrelser tiltrakk stor oppmerksomhet og vakte dyp engstelse. «Arbeidsløsheten får verden til å skjelve,» skrev en fransk forretningsmann i 1932. «Der [i Amerika] er 'bonus-arméen', hundretusener av de arbeidsløse som beleirer hovedstaden. Vi konfronteres med de 'hungermarsjerende' som binder hjertet av Det britiske imperium. Andre steder blir folkeslag uttæret, nasjoner oppløses og mister sansen for behørig orden». Selve situasjonens logikk økte mange iakttares følelse av at verden vaklet på randen av kaos. «Den nåværende krise er så omfattende i sine virkninger og så fryktelig i sine konsekvenser for de

som lider under dem,» rapporterte en tysk arbeidsløshetskommissjon i 1931, «at man kan frykte sosiale konsekvenser av den mest alvorlige karakter».

Men de arbeidsløses protester var sporadiske, hadde uklare siktemål og var i betydelig grad bare retoriske. En Washington-reporter beskrev deltakerne i Bonus-marsjen i 1932 som «forvirringens armé», deres adferd var merket av et «underlig tungsinn». Da de, 8.000 mann sterke foran Capitol, fikk høre at Senatet hadde forkastet forslaget om utbetaling av bonus, fulgte de spakt sin leders forslag om at de skulle synge «America» og lusket tilbake til sine ynkelige skur på Anacostia Flats. Arbeidsløse britiske hungermarsjdeltakere brukte undertiden makt for å henlede oppmerksomheten på sin situasjon, men de fleste av de mange sammenstøt mellom marsjdeltakerne og politiet var provosert fram av de sistnevnte. I alminnelighet oppførte de marsjerende seg behersket, og lederne deres gjorde store anstrengelser for å hindre brudd på ro og orden. De bar riktignok røde faner, men de fleste av plakatenes hadde ikke mer utfordrende budskap enn «ned med behovsprøvingen» og «mot sult og krig». Høydepunktet på den mest vellykte av de store marsjene tidlig i 1934 var overleveringen av en petisjon til Underhuset, formulert i bønnskriftforfatteres tradisjonelle språk (« Vi ønsker ydmykt å anføre at store lidelser er blitt påført de arbeidsløse . . . ved behovsprøvingen») og bad ikke om annet enn «anstendig underhold» eller «arbeid etter fagforeningssatser». Disse de mest «militante» av depresjonstidens ofre bad om medfølelse og hjelp og uttrykte framfor noe sin underdanighet.³⁰

Mange som studerte arbeidsløsheten i trettiårene, uttalte seg om de arbeidslediges politiske passivitet, noen med undring, noen med forståelse. De samlet talløse enkeltuttalelser som uttrykte sinne, bitterhet og skuffelse over myndighetene. «Arbeidsløsheten skyldes en overenskomst mellom kapitalistene og regjeringen om å knuse arbeideren og gjøre slave av ham,» skrev en polakk. «Jeg tror ikke tingene vil bli bedre før vi får en revolusjon . . . bare nasjonaliser alt,» sa en engelskmann. En forsker i et amerikansk kommunalt herberge noterte at beboerne «gav det kapitalistiske system inn i stor stil». Men slike uttrykk var nesten alltid bare tomt snakk.

Likevel, de som studerte de arbeidsløses politiske holdning, merket seg også deres manglende engasjement. I Marienthal, stadig

representativ for det ytterliggående tilfelle, rapporterte Lazarsfelds gruppe en brå tilbakegang i *all* politisk aktivitet. Men andre steder viste de arbeidsløse den samme apati overfor politiske spørsmål som karakteriserte hele deres tilværelse. «Når man er uten arbeid,» sa en nederlandsk arbeider som hadde gått ledig i lang tid, til en forsker i 1935, «mister man gleden ved politikk». Bakke fant få radikale blant de arbeidsløse i Greenwich og ingen forskjell i politisk holdning mellom dem og de som var i arbeid. *Han* syntes å være mer opprørt over måten samfunnet hadde behandlet disse menneskene enn de var selv. Etter en mer detaljert analyse av arbeidsløshet i New Haven kom Bakke til den samme konklusjon. Han var til stede ved et 1. mai-møte på by-allmenningen i 1934. En kommunistisk taler holdt en kraftfull tale, men ingen syntes å følge hans tankeutvikling, og da han sluttet med å oppfordre til en protestmarsj til rådhuset, var det bare en håndfull som fulgte ham. Bakke konkluderte at til tross for depresjonen aksepterte nesten alle de arbeidsløse i New Haven fremdeles det kapitalistiske system. Ved en annen anledning spurte han, etter å ha lyttet til flere grupper som klaget over forholdene, en av dem hvor det lokale kommunisthovedkvarteret var. Mennene reiste bust. «Følg mitt råd og hold deg unna det,» sa en av mennene til ham. For å få dem til å snakke begynte Bakke å forsvare den kommunistiske sak. Deres svar var todelte: Enhver som mente det russiske systemet var godt, var gal. Alle kommunister var utlendinger; å støtte dem var å være en forræder. «Overfor kommunismen,» konstaterte Bakke, «blir den mest utrygge amerikanske arbeider en helt i å forsvare amerikanske forhold».

Forfatteren Matthew Josephson, radikalisert av de lidelsene han observerte og leste om i de tidlige trettiårene, begynte å besøke de snuskete herbergene i New York. Han fant ikke opprørskhet, men selvoppgivelse og slapphet. En gang spanderte han et måltid mat på tre forkomne, som han var kommet på god fot med. «Tingene kan ikke fortsette slik,» sa han til dem. De smilte svakt, men sa ingenting. Hvorfor klaget de ikke over de fryktelige forholdene i herbergene? «Vi tør ikke klage på noe. Vi er redde for å bli sparket ut.» Hvorfor var de ikke med på de demonstrasjonene som de radikale i New York organiserte? De svarte at de var ««gode amerikanere» og støttet ikke de «kommunistgreiene»». Senere under depresjonen

tilbrakte en annen amerikansk journalist, som beskrev seg selv som «oppriktig radikal» og som skildret i glødende ordelag de forskjellige kommunistgruppers anstrengelser, sju måneder i bil tvers over landet og tilbake for å føle tiden på pulsen. I anledning de arbeidsløse skrev han: «Jo mer jeg så av dem . . . dess mer deprimert og oppbrakt ble jeg både av deres fysiske og åndelige elendighet og av deres passive godtakelse av situasjonen.» De polske selvbiografier avdekket enda en side av de arbeidslediges politiske passivitet. To sosiologer som studerte dem nøye, uttalte seg om den «trege» aggressivitet som kom til syne i disse beretninger. Forfatterne la ofte for dagen sitt sinne og en trang til hevsn, men rettet ofte disse følelsene mot sine lidelsesfeller, det vil si mot seg selv. Av de 57 offentliggjorte beretninger gav bare to det kapitalistiske systemet skylden for arbeidsløsheten, bare fire kunne med rimelighet beskrives som uttrykk for revolusjonære holdninger. «De arbeidsløse,» konkluderte sosiologene, var «spredt, uten fellesskap, rådvill og uten håp . . . en masse bare i numerisk, ikke sosial forstand». ³¹

Blant andre lignende iakttakelser skrev Edwin H. Sutherland og Harvey J. Locke i sin skildring av beboerne av Chicagos herberger.: «Mens mennene applauderer alle som kommer med en radikal uttalelse, er de vanligvis likegyldige overfor slike radikale programmer som kommunisme og fascisme.» De fleste av dem hevdet bestemt at alle politikere var svindlere og solgte kynisk sine egne stemmer på valgdagen til den som bød høyest, demokrat eller republikaner. ³² Da unge Lauren Gilfillan, full av sympati for de undertrykte, dro for å leve blant de utarmede, streikende kullgruvearbeidere i det vestre Pennsylvania tidlig i trettiårene, oppdaget hun mange kommunister blant dem. Men hun skildret flertallet av gruvearbeiderne som alt annet enn radikale. «Å, til helvete med kommunismen!» sa en av hennes nye venner, som selv var funksjonær i Unge kommunisters forening, til henne. «De er noen dumme fjols. Virkelige gruvearbeidere er ikke kommunister.» ³³ I sin selvbiografi *There Was a Time* beskrev Walter Greenwood en samtale i et Arbeiderparti-hovedkvarter i perioden før han skrev sin bestseller *Love on the Dole*, en tid da han selv var arbeidsløs. Han snakket med en militant venn, en James Moleyns, da to andre arbeidsledige menn kom inn. En av nykommerne erklærte sint at han hadde «fått nok. Nok til langt opp i halsen». Den tid han hadde

rett til arbeidsløshetsstønad hadde gått ut og en tidligere venn som nå var en framgangsrik forretningsmann, hadde nektet ham selv en midlertidig jobb som arbeider, som kunne ha satt ham i stand til etter en stund igjen å motta trygd. Den kyniske Moleyns oppfordret ham til å prøve å få en lege til å erklære ham berettiget til slik stønad, og tilføyde: «Det regjeringen skulle gjøre, var å fryse oss ned, stue oss i et kjølelager og ta oss ut når de trenger oss.» Men mannen bare fortsatte å murre om sin troløse venn. «Det var,» mintes Greenwood, «som om han ikke hadde hørt etter.»

I 1934 offentliggjorde to amerikanske statsvitenskapsmenn, Gabriel Almond og Harold D. Lasswell, resultatene av et sinnrikt eksperiment som kaster mye lys over de arbeidsløses politiske reaksjoner. De observerte et stort antall mennesker på understøttelse som kom til luken for klager på et understøttelseskontor og vurderte den relative aggressivitet eller underdanighet i deres adferd i disse konfrontasjonene med myndighetene. De valgte deretter 100 av hver type og studerte bakgrunnen for hvert kasus inngående. Som man måtte vente, fant de at de som tilhørte den aggressive gruppen, hadde utvist mer pågåenhet og hadde mer erfaring med å manipulere folk i sin yrkeskarriere. De hadde også nytt godt av høyere levestandard enn de underdanige typene. Men hele utvalget hadde vist liten interesse for radikal politikk; meget få av de som oppførte seg aggressivt, var tilsluttet organiserte protestbevegelser av noe slag.³⁴

Disse funnene gjort av samtidige forskere blir bekreftet av selv et meget overfladisk studium av hovedtrekkene i den politiske utvikling. Som vi har sett satte de arbeidsløse ikke noen steder i gang noen politisk bevegelse av betydning på egen hånd, heller ikke sluttet noe betydelig antall av dem seg til kommunistiske eller fascistiske partier. I Storbritannia var det grovt regnet tre millioner arbeidsløse i 1932 – 33, men bare omkring 15.000 medlemmer av kommunistpartiet. I De forente stater er den beste beregning av arbeidsledigheten i slutten av 1932 på omkring 13 millioner; i presidentvalget samme år stemte bare 103.000 personer på den kommunistiske kandidaten, og, om det sosialistiske partiet kan betraktes som en ekstremistorganisasjon i amerikansk sammenheng, bare 882.000 velgere støttet det, færre enn i 1912 da de stemmeberettede var bare en tredjedel så mange. Mange av disse vel-

gerne, sannsynligvis et stort flertall av dem, var ikke arbeidsløse.

Etter de vellykte streikene i Frankrike i 1936 høstet kommunistpartiet store gevinster, men det meste av tilveksten var folk i arbeid. Ifølge en som nylig har studert spørsmålet, oppførte de franske arbeidsløse seg omtrent som den typiske franske *fonctionnaire*, de var tilbøyelige til å stole på at myndighetene ville ta seg av dem. Selv i Tyskland, hvor den økonomiske og sosiale oppløsning tidlig i 1930-årene begünstiget ekstremistiske politiske bevegelser, var få av de arbeidsløse politiske aktivister. Nazistene strevde svært for å rekruttere dem, nesten fullstendig uten hell. Høsten 1932 utgjorde de arbeidsledige omkring 80 prosent av det tyske kommunistpartiet, men partiet hadde bare 330.000 medlemmer, en liten del av Tysklands 6 millioner arbeidsløse.³⁵ Mange flere arbeidsløse tyskere stemte på det kommunistiske partiet, mens de britiske arbeidsledige forble lojale mot arbeiderpartiet, og de amerikanske arbeidsløse støttet Franklin Roosevelts New Deal. Politisk apati strakte seg tydeligvis ikke til fullstendig tilbaketrekning fra den politiske prosess, heller ikke hindret den de arbeidsløse fra å stemme i svar med sine interesser, slik de oppfattet dem. Men de ble ikke noen steder en effektiv pressgruppe eller en uavhengig politisk kraft. Politisk aktivisme var uforenlig med arbeidsløshet. Utrygghet fikk de arbeidsløse til å bli fryktsomme og undergivne. Frykt og avhengighet undergravde deres selvtillit og drepte håpet. Mangel på selvtillit og håpløshet underminerte deres forventninger. Det var karakteristisk at nå arbeiderne mistet arbeidet, hadde de ikke lidd nok til å bli opprørere. Når det var kommet så langt at de led, hadde de mistet evnen til militant protest.

Ett spørsmål gjenstår: Hvordan virket erfaringen med et tiår av massearbeidsløshet på den industrielle verden? Frykt for at langvarig ledighet ville gjøre millioner *uskikket* til arbeid – at de var «ferdige som menneskemateriell», som en iakttaker uttrykte det i 1931 – viste seg ubegrunnet.³⁶ På samme måte var legers og psykologers bekymringer for at de arbeidsløse og deres barns fysiske og mentale helse var blitt varig skadet, i det minste overdrevet. Statistikk over folkemengdens bevegelse tyder ikke på at de arbeidsløse i 1930-årene eller deres barn døde tidligere eller var mer utsatt for sykdom enn andre. Det har blitt hevdet at fordi depresjonens bekymringer rammet tyskere i tju- og trettiårene som hadde fått sitt

ego svekket av første verdenskrig, gjorde den mange av dem til nazister, og at depresjonen satte varig stopper for den oppadstigende mobilitet hos den generasjon av amerikanere fra arbeiderklassen som ble født mellom 1900 og 1910,³⁷ men spørsmålet om hva som senere hendte med de arbeidsløse – et meget vanskelig spørsmål – krever nærmere studium. Det er en banalitet at opplevelsen av depresjonen «merket» de som gjennomlevde den, men det er ikke noe bevis for at denne virkningen var begrenset til de arbeidsløse.

Når det gjelder arbeidsløsheten selv, oppnådde man under depresjonen lite i retning av å redusere den vesentlig. Med unntak av Tyskland under nazismen greide ikke noen industrinasjon engang å få arbeidsløsheten ned på ti prosent (omkring det dobbelte av det som nå anses som «akseptabelt») før utbruddet av Den annen verdenskrig.³⁸ Keynes ferdigutviklet ikke sin teori om full sysselsetting før i 1936, og ikke noen regjering godtok egentlig hans analyse før etter at krigens krav tvang dem til å ta i bruk hans forslag. Verden lærte virkelig under depresjonen hvordan den skulle håndtere arbeidsløsheten i den forstand at regjeringene økte beløpene som ble brakt til å understøtte ofrene, og de fleste opprettet mer eller mindre tilfredsstillende trygdeordninger mot arbeidsløshet. Mange påtok seg også betydelige offentlige arbeidstiltak for å skaffe arbeid til de arbeidsledige, skjønt denne måten å håndtere problemet på ble oppgitt i etterkrigsårene.

Det var en alminnelig mening i de senere stadier av depresjonen at det tvingende behovet for å hjelpe de arbeidsløse hadde gjort det av med laissez faire.³⁹ Det ville være mere korrekt å si at det traff seg slik at laissez faire døde under depresjonen; som en praktisk strategi for regjeringer hadde den vært døende i generasjoner. Teorien om laissez faire, det vil si den rasjonelle analyse som ble utviklet av de store klassiske økonomer og kodifisert sent i det 19. århundre av Alfred Marshall, ble ikke direkte undergravet av depresjonen, bortsett fra i den betydning at iakttakelsen av økonomiske utviklingstrekk i 1930-årene fikk Keynes og hans tilhengere til å utvikle en ny analyse – en analyse som en tid gav noen nyttige innsikter. Dessuten, til tross for Keynes' berømte avvisning av virkningene av økonomisk politikk «i det lange løp», var mye av det den økonomiske ortodoksien sa i 1930-årene – om vanskelighetene med å manipulere komplekse nærings- og handelsforhold ved

lov eller administrative sanksjoner, om farene og urettferdigheten i inflasjonen, om nasjonalistiske «løsningers» mulige skadelige innvirkning på verdensfreden – korrekt.⁴⁰

Et tiår med massearbeidsløshet gjorde det imidlertid politisk umulig, når metoder for å stimulere økonomien først var blitt utviklet og overbevisende demonstrert, ikke å gjøre bruk av dem. I det minste til 1933, og i de fleste tilfeller i flere år etter, satte regjeringene i industrilandene mer inn på å oppnå balanserte budsjetter og å hindre inflasjon enn å øke tallet på arbeidsplasser. Resultatet var at de av borgerne som ikke kunne finne arbeid, bar en uforholdsmessig stor del av depresjonens byrder. Siden Den andre verdenskrig har de fleste regjeringer gitt sysselsettingen førsteprioritet, skjønt dette har betydd nesten kontinuerlig inflasjon. Som følge av dette har arbeidsløsheten aldri tilnærmelsesvis kommet opp mot 1930-årenes nivå. Men inflasjonen, det mest påtrengende symptom på vår tids økonomiske onder, har vist seg å være nesten likeså tragisk og likeså urettferdig i sine virkninger som arbeidsløsheten var under den store depresjonen. Den skaper den samme alminnelige ubehagsfølelse og hviler tyngst på et mindretall – de fattige, de gamle, de «uproduktive». Og således er det ikke lenger fullt så sikkert at tiltakene som holder arbeidsløsheten i sjakk, kan hindre verdensomfattende økonomiske sammenbrudd «i det lange løp».

Oversatt av Per Tore Dalen

Noter

- * Artikkelen ble første gang trykt i det amerikanske tidsskrift *Labor History*, vol. 17 (1976), nr. 2
- 1 W. S. Woytinsky, *The Social Consequences of the Economic Depression*, Geneve 1936, s. 300. Se også Karl Pribram, «Unemployment», i: *Encyklopedia of the Social Sciences*, bd. 15, s. 153
- 2 Jan Drondt, «Government, Labour and Trade Unions», i: Herman van der Wee, red., *The Great Depression Revisited: Essays on the Economics of the Thirties*, Haag 1972, s. 253. Edward L. Shorter og Charles Tilly hevder, når det gjelder Frankrike, at byråkratiseringen av fagforeningene i 1920-årene og den stigende villigheten blant arbeidsgivere til å forhandle med dem om lønnssetser fikk fagforeningsledere til å konsentrere sine anstrengelser på dette relativt fruktbare område framfor på slike spørsmål som tilsetning og oppsigelse som ville vekke «irrasjonell» arbeidsgivermotsstand og på den måten true de nye, ordnede forhold som var under utvikling. Shorter og Tilly befatter seg ikke med fagforeningenes politikk overfor arbeidsløsheten, men deres resonnement kan anvendes på dette spørsmålet og på fagforeningstaktikk i andre land. «Le déclin de la grève violente en France de 1890 à 1935», *Le Mouvement Social*, LXXVI (1971), s. 95 – 118, spes. 116n.
- 3 R. Dufraisse, «Le Mouvement Ouvrier 'Rouge' devant la Grande Dépression Economique de 1929 à 1933», i: Denise Fauvel-Rouif, red., *Mouvements ouvriers et dépression économique de 1929 à 1939*, Assen 1966, s. 168, 173, 176 – 82, 185 – 7; Jacques Julliard, «Le Mouvement Syndical», i: Alfred Sauvy, *Histoire économique de la France entre les deux guerres*, Paris 1972, 3: s. 186 – 7; E. Bull, «The Norwegian Labour Movement, 1929 – 1939», i: *Mouvements ouvriers*, s. 346 ff.
- 4 W. H. Kotschnig, *Unemployment in the Learned Professions*, London 1937, s. 179 – 90, 223 – 31, 243 – 5, «Remedies for Unemployment among Professional Workers», i: *International Labour Review*, XXXIII (1936), s. 310 – 20
- 5 Et unntak var American Federation of Labor. Så sent som i 1932 var dens offisielle standpunkt at understøttelse «inngir i de som blir hjulpet en følelse av uansvarlighet og avhengighet som er skadelig for samfunnet». *American Federationist*, XXXIX (1932), s. 61 – 2, sitert i E. T. Sweeney, «The A.F.L.'s Good Citizen, 1920 – 1940», *Labor History*, XIII (1972), s. 203. AFL gikk også imot arbeidsløshetsstrygd inntil 1932.
- 6 *International Labour Review*, XXIII (1931), s. 48
- 7 Robert Skidelsky, *Politicians and the Slump: The Labour Government of 1929 – 1931*, London, 1970, s. 23, 61 – 3, 142 – 52, 293 – 301, 351 – 2, 433; W. Campbell Balfour, «British Labour from the Great Depression to the Second World War», i: *Mouvements ouvriers*, s. 237, 247; C. L. Mowat, *Britain Between the Wars, 1918 – 1940*, Boston 1971, s. 489 – 90. Se også Lionel Robbins, *The Great Depression*, New York 1934, s. 188 – 9
- 8 Ursula Hülsbüsch, «Die deutschen Gewerkschaften in der Weltwirtschaftskrise», i: Werner Conze og Hans Raupach, red., *Die Staats- und Wirtschaftskrise des Deutschen Reichs, 1929/33*, Stuttgart 1967, s. 136 – 40; Helga Timm, *Die Deutsche Sozialpolitik und der Bruch der Grossen Koalition im März 1930*, Düsseldorf 1952, s. 128 – 9, 178 – 87; R. N. Hunt, *German Social Democracy, 1918 – 1933*, Chicago 1964, s. 185 – 7; Fritz Baade, «Fighting Depression on Germany», i: E. S. Woytinsky, red., *So Much Alive: The Life and Work of Wladimir S. Woytinsky*, New York 1962, s. 61 – 8; R. Wagenführ og W. Voss, «Trade Unions and the World Economic

- Crisis: The Case of Germany,» i: *Great Depression Revisited*, s. 260 – 1; Rudolf Vierhaus, «Auswirkungen der Krise um 1930 in Deutschland: Beiträge zu einer historisch-psychologischen Analyse,» i: *Staats- und Wirtschaftskrise*, s. 165. Vierhaus skriver: «I disse kriseårene i Tyskland truet samfunnet med å dele seg i to grupper: i den ene var de som fremdeles arbeidet . . . i den andre var de som var 'utenfor'.» Han hevder at de arbeidsløse var et proletariat «i den gamle, før-marxistiske betydning» av en utarmet masse, men at de ikke utgjorde en enhetlig og klassebevisst sosial gruppe. Ifølge Woytinsky gikk Otto Wels, formann i det sosialdemokratiske partiet, imot W-T-B-planen med den begrunnelse at partiets fremste forpliktelse gjaldt de som var i arbeid. Siden så mange arbeidsløse velgere støttet kommunistene og nazistene, sa Wels, la disse partiene ta seg av deres interesser. W. S. Woytinsky, *Stormy Passage: A Personal History through Two Russian Revolutions to Democracy and Freedom, 1905 – 1960*, New York 1961, s. 469
- 9 V. R. Lorwin, *The French Labor Movement*, Cambridge/Mass. 1954, s. 71 f.; Georges Lefranc, «Le courant planiste dans le mouvement ouvrier français de 1933 à 1936», i: *Le Mouvement Social*, LIV (1966), s. 69 – 89; Leon Jouhaux, *La C.G.T.: ce qu'elle est, ce qu'elle veut*, Paris 1937, s. 169 – 187; Michel Collinet, «Masses et Militants: la bureaucratie et la crise actuelle du syndicalisme ouvrier français», i: *Revue d'histoire économique et sociale*, XXIX (1951), s. 70
 - 10 Antoine Prost, *La C.G.T. à l'époque du Front Populaire: 1934 – 1939*, Paris 1964, s. 123 – 130; Georges Lefranc, *Le mouvement syndical sous la troisième republique*, Paris 1967, s. 275
 - 11 Archives Nationales, F7 (13562), politirapport til arbeidsdepartementet, 13. og 15.1. 1934
 - 12 D. J. Leab, «'United We Eat'. The Creation and Organization of the Unemployed Councils in 1930», i: *Labor History*, VIII (1967), s. 300 – 315; Alex Baskin, «The Ford Hunger March 1932», i: *Ibid.* XIII (1972), s. 331 – 345; Roy Rosenzweig, «Radicals and the Jobless. The Musteites and the Unemployed Leagues, 1932 – 1936», i: *Ibid.* XVI (1975), s. 52 – 77; Irving Bernstein, *The Lean Years. A History of the American Worker, 1920 – 1933*, Baltimore 1966, s. 416 – 435. Se også E. W. Bakke, *Citizens Without Work*, New Haven 1940, s. 71 – 84
 - 13 Wal Hannington, *Unemployed Struggles. 1919 – 1936*, London 1936, s. 202 f., 232 f., 288; Noreen Branson og Margot Heinemann, *Britain in the 1930's*, London 1971, s. 28 – 32, 87, 90. Av de 12 punkter i NUMWs «arbeidsløshets-charter» fra 1929 kunne bare det vagt formulerte 6. punktet – som presenterte nasjonale planer for arbeidstiltak på fagbevegelsens betingelser – betegnes som et punkt som virkelig handlet om en reduksjon av arbeidsløsheten.
 - 14 En undersøkelse av skolebarn i Pennsylvania viste en 50 prosent økning i antall underernærte ett enkelt år. J. M. Williams, *Human Aspects of Unemployment, With Special Reference to the Effects of the Depression on Children*, Chapel Hill 1933, s. 54 – 5. For Storbritannia og Tyskland, se Branson og Heinemann, *Britain in the 1930's*, s. 202 – 20; Pilgrim Trust, *Men Without Work*, Cambridge 1938, s. 133 – 5; George Orwell, *The Road to Wigan Pier*, New York 1961, s. 23, 60, 72 – 3, 89; Allen Hutt, *The Condition of the Working Classes in Britain*, London 1933, *passim*; R. L. Lopes, «The Economic Depression and Public Health», *International Labour Review*, XXIX (1934), s. 793; Mowat, *Britain Between the Wars*, 492, 503 – 17. «Likegyldig hvor mye statistikken viser en alminnelig økning i realinntekt,» skriver Mowat, «er det ingen tvil . . . om at svært mange familier i trettiårene fremdeles var dårlig stilt med hensyn til mat, bolig og pleie når sykdommen rammet.» (s. 502).

- 15 Sauvy, *Historie économique*, bd. 2, s. 121; B. S. Rountree, *Poverty and Progress*, London 1941
- 16 Gabrielle Letellier et al., *Enquête sur le chômage*, Paris 1938 – 49, bd. 3, s. 310; Pilgrim Trust, *Men Without Work*, s. 135; Lopes, «Depression and Public Health», s. 795
- 17 *The New York Times*, 6.12. 1930; Letellier, *Enquête sur le chômage*, bd 3, s. 202 f.; Marie Jahoda, P. F. Lazarsfeld, Hans Zeisel, *Marienthal. The Sociology of an Unemployed Community*, Chicago 1971, s. 26, 30; Lopes, «Depression and Public Health», s. 789 f.; M. Incze, «Condition of the Masses in Hungary», i: *Acta Historica*, III (1954), s. 12, 19 f., 25 – 32, 51 – 67; Mark Mitnitzky, «The Economic and Social Effects of Industrial Development in Hungary», i: *International Labour Review*, XXXIX (1939), s. 459 – 473
- 18 Orwell, *Wigan Pear*, s. 84 – 89; Lazarsfeld, *Marienthal*, s. 27n, 55; Jean Rosner, «An Inquiry into the Life of Unemployed Workers in Poland», i: *International Labour Review*, XXVII (1933), s. 388; Letellier, *Enquête*, bd. 3, s. 41; Claude Thouvenot, Arnette Minot, «Incidence de la crise de 1929 sur les consommations en Meurthe-et-Moselle», i: *Annales de l'Est* (1970, br. 3), s. 239; Philip Eisenberg, P.F. Lazarsfeld, «The Psychological Effects of Unemployment», i: *Psychological Bulletin*, XXXV (1938), s. 360; Siegfried Kracauer, *Strassen in Berlin und anderswo*, Frankfurt/M. 1964, s. 93. Se også H. L. Smith, *New Survey of London Life and Labour*, London 1930 – 35, Bd. 1, s. 14: «Forskjellige husholdninger oppnår ulike grader av utbytte av samme inntekt, for forbruk og sparsomhet i husholdningen er ikke noen mindre kunst enn det å skaffe til veie.»
- 19 Thouvenot og Minot, «Consommations en Meurthe-et-Moselle», s. 242; F. A. Bland, «Unemployment and Relief in Australia», i: *International Labour Review*, XXX (1934), s. 53; Enrique Siewers, «Unemployment in Argentina», *ibid.*, XXXI (1935), s. 798 – 9; Lopes, «Depression and Public Health», s. 788; E. H. Sutherland og H. J. Locke, *Twenty Thousand Homeless Men; A Study of Unemployed Men in Chicago Shelters*, Chicago 1936, s. 34 – 5, 52 – 69; Incze, «Masses in Hungary», s. 87 – 8.
- 20 E. W. Bakke, *The Unemployed Man: A Social Study*, London 1933, s. 64 – 7. Etter sin mer utførlig forskning i New Haven beskrev Bakke prosessen i større detalj. 1) *Stabilitet i bevegelse* (Momentum Stability), preget av forventning om å gjenvinne det tapte, av økonomisering når det gjelder luksus, en negativ holdning overfor hjelp utenfra. 2) *Usikker likevekt*, preget av hektisk jakt etter arbeid, streng økonomisering, bruk av kreditt. Det blir gjerne skyldt på «skjebnen» eller «hellet». 3) *Oppløsning*, preget av oppgivelse av forsøkene på å finne en jobb, manglende omhu med utseendet, isolasjon fra samfunnet, liten bekymring for framtiden, villighet til å ta imot villedighet. 4) *Forsøksvis tilpasning*, preget av gjenopptagelse av jakten på arbeid, men uten følelse av at det haster, bruk av penger når de er tilgjengelige, men klarer seg når de ikke er det, villedighet tas uten videre imot, utvikling av nye interesser, f.eks. hobbyer, og villighet til å akseptere det det innebærer å være i en avhengig stilling. 5) *Permanent tilpasning*, konsolideringen av stadium 4. Bakke, *Citizens Without Work*, s. 155 – 77. De som analyserte de polske selvbiografiene, behandlet mer impresjonistisk og subjektivt materiale og nøyde seg med en enklere klassifisering: 1) Febrilsk, optimistisk leting etter arbeid. 2) Pessimisme. 3) Apati. Bowhan Zawadski og P. F. Lazarsfeld, «The Psychological Consequences of Unemployment», i: *Journal of Social Psychology*, VI (1935), s. 224 – 51; Rosner, «Unemployed Workers in Poland», s. 384 – 5. Britiske, italienske og belgiske forskere kom fram til nesten identiske konklusjoner. Se H. L. Beales og R. S. Lambert, red., *Memoirs of the Unemployed*, Lon-

- don 1934, s. 26: Eisenberg og Lazarsfeld, «Psychological Effects», s. 378; Guillaume Jacquemyns, «Les chômeurs devant l'opinion publique», Institut Universitaire d'Information Sociale et Economique, i: *Bulletin* (1949), nr. 4), s. 8 – 9
- 21 Lazarsfeld, *Marienthal*, s. 45 – 65
 - 22 Sosiologen Karl Mannheim, som var kjent med arbeidet til Lazarsfeld, Bakke og andre samtidige forskere, forbandt de arbeidsløses apati med det forhold at «den enkeltes «livsplan»» ble ødelagt, undergravningen av de håp og forventninger som er sentrale for aktiv deltagelse i ethvert samfunn. *Man and Society in an Age of Reconstruction: Studies in Modern Social Structure*, New York 1940, s. 104 n, 181, 220n
 - 23 H. M. Cassidy, *Unemployment and Relief in Ontario, 1929 – 1932*, Toronto 1932, s. 253; Henri Fuss og D. C. Tact, «Unemployment Benefits and Measures for Occupying the Unemployed in Great Britain», *International Labour Review*, XXVII (1933), s. 597 – 8. Lazarsfeld kalte Marienthal «die müde Gesellschaft», det trette samfunn. Innbyggerne hadde «glenet å ha det travelt». Da en av forskerne, som studerte de døsiges bevegelsene til landsbyboerne i hovedgaten, observerte et menneske som faktisk travet av gårde, oppdaget han at det var landsbyidioten (s. 36 – 44, 66 – 77, særlig 66 – 7).
 - 24 Siewers, «Depression in Argentina», s. 798.
 - 25 Lillian Brandt, *An Impressionistic View of the Winter of 1930 – 31 in New York City*, New York 1932, s. 17; Mirra Komarovsky, *The Unemployed Man and His Family – The Effects of Unemployment upon the Status of the Man in Fifty-Nine Families*, New York 1940, s. 74; Abram Kardiner, «The Role of Economic Security in the Adaptation of the Individual», i: *The Family*, XVII (1936), s. 187 – 97; A. C. Tucker, «Some Correlates of Certain Attitudes of the Unemployed», i: *Archives of Psychology* (1940), no. 245; Nathan Israeli, «Distress in the Outlook of Lancashire and Scottish Unemployed», i: *Journal of Applied Psychology*, XIX (1935), s. 67 – 9.
 - 26 Orwell, *Wigan Pier*, s. 60, 81; Kracauer, *Strassen in Berlin*, s. 81, 72, 74; R. A. Billington, «Government and the Arts: The W. P. A. Experience», i: *American Quarterly*, XIII (1961), s. 471; Maxine Davis, *The Lost Generation: A Portrait of American Youth Today*, New York 1936, s. 27, Sherwood Anderson, *Puzzled America*, New York, 1935, s. 46; Walter Greenwood, *Love on the Dole*, London 1969, s. 169; Rudolf Brunngraber, *Karl and the Twentieth Century*, New York, 1933, passim; særlig s. 68, 203, 259, 265; Hans Fallada, *Little Man, What Now?*, New York, 1933, passim. I *Die Ehe des Arbeitslosen Martin Krug*, Oldenburg 1932, en roman med et lignende tema, skrev Bruno Nelissen Haken: «Dersom de arbeidsløse snakker om framtiden, mener de i morgen eller dagen etter. De tenker ikke på noe ut over det. Og når det går et år, blir den tiden i går, neste år, i morgen», (s. 71).
 - 27 Sutherland og Locke, *20.000 Homeless Men*, s. 150; Rosner, «Unemployed Workers in Poland», s. 385. Etter å ha studert de polske selvbiografier ble Rosner slått av den «dyptgående kjærlighet til arbeidet» som gjennomsyret dem (s. 391).
 - 28 Orwell, *Wigan Pier*, s. 80. Orwell hevdet at rundt 1937 begynte de arbeidsløse å skjønne at de ikke var personlig ansvarlige for sin avhengige tilstand.
 - 29 For en alminnelig drøfting av dette emnet, se J. A. Garraty, «Radicalism in the Great Depression», i: L. H. Blair, red., *Essays on Radicalism in American Life*, Austin 1972, s. 102 – 13.
 - 30 Maurice Duperrey, red., *Le Chômage*, Paris 1933, s. 94; Ministry of Labour, *The Unemployment Problem in Germany*, London 1931, s. 8; Hannington, *Unemployed Struggles*, passim, spesielt s. 219, 265, 282 – 3, 288; Allen Hutt, *Postwar History of the British Working Class*, New York 1938, s. 213 – 16. Som kjent representerte den

- amerikanske bonus-arméen en spesiell interessegruppe som søkte øyeblikkelig utbetaling av erstatning til veteraner, noe som etter loven først skulle skje i 1945. De fleste av de marsjerende var uten tvil arbeidsløse, men de demonstrerte ikke for allminnelig arbeidsløshets-understøttelse eller for utbetaling av bonus bare til arbeidsløse veteraner. Se Roger Daniels, *The Bonus March. An Episode of the Great Depression*, Westfort/Conn. 1971
- 31 Rosner, «Unemployed Workers in Poland», s. 390; Lambert og Beales, *Memoirs of the Unemployed*, s. 198; Sutherland og Locke, *20 000 Homeless Men*, 13; Lazarsfeld, *Marienthal*, s. 40 f.; Jan Beishuizen og Evert Werkman, *De magere jaren. Nederland in de crisistijd 1929 – 1939*, Leiden 1968, s. 126; Bakke, *Unemployed Man*, s. 60 f., 149, 151, 236; Bakke, *Citizens Without Work*, s. 46 – 70, særlig 56 f., 60 f.; Matthew Josephson, *Infidel in the Temple. A Memoir of the Nineteen-Thirties*, New York 1967, s. 75 – 81; James Rorty, *Where Life Is Better. An Unsentimental Journey*, New York 1936, s. 9 f., 27 f.; Zawadski og Lazarsfeld, «Psychological Consequences of Unemployment», s. 245 – 249. Rosner nevner meldinger om tiggere som «knurrer til hverandre som hunder» (s. 391).
 - 32 Sutherland og Locke, *20 000 Homeless Men*, s. 160 – 1. Maxine Davis noterte som typisk følgende samtale med en arbeidsløs ungdom i Youngstown, Ohio: «Hvis dere ikke liker måten presidenten gjør tingene på, hvorfor organiserer dere dere ikke og gjør noe med det?» «Nei, hva er vitsen? Politikerne bestemmer alt, de skitne svindlerne . . . Og de store gutta bestemmer over politikerne. Jeg er ikke dum, frue, jeg er ikke dum.» *Lost Generation*, s. 31 – 2
 - 33 Lauren Gilfillan, *I Went to Pit College*, New York 1934, s. 259. Gruvearbeiderne var ikke fascister heller. De kalte ofte gruvefunksjonærer og andre «kapitalister» («Mussolini» (s. 19).
 - 34 Walter Greenwood, *There Was a Time*, Middlesex 1969, s. 150 ff.; Gabriel Almond og H. D. Lasswell, «Aggressive Behavior by Clients towards Public Relief Administrators. A Configurative Analysis», i: *American Political Science Review*, XL (1934), s. 643 – 655
 - 35 Annie Kriegel, *The French Communists. Profile of a People*, Chicago 1972, s. 72 ff.; Dufraisse, «Mouvement ouvrier 'rouge'», i: *Mouvements ouvrier*, s. 181; Werner Conze, «La crise économique en Allemagne entre 1929 et 1933», i: *Ibid.*, s. 56
 - 36 Louis Adamic, *My America 1928 – 1938*, New York 1938, s. 298
 - 37 Peter Loewenberg, «The Psychohistorical Origins of the Nazi Youth Cohort», i: *American Historical Review*, LXXVI (1971), s. 1457 – 1502, særlig 1461 ff., 1468, 1501; Stephan Thernstrom, *The Other Bostonians. Poverty and Progress in the American Metropolis, 1880 – 1970*, Cambridge/Mass. 1973, s. 233
 - 38 Walter Galenson og Arnold Zellner, «International Comparison of Unemployment Rates», i National Bureau of Economic Research, *The Measurement and Behavior of Unemployment*, Princeton 1957, s. 454 – 6. Frankrike kan ha vært et annet unntak – det er vanskelig å være sikker fordi fransk arbeidsløshetsstatistikk var spesielt mangelfull. Se *ibid.*, s. 515 – 26, særlig 523.
 - 39 Se f.eks. League of Nations, *World Economic Survey, 1935 – 1936*, Geneve 1936, s. 149: «Kanskje det mest fundamentale, og sikkert det mest allmenne av . . . utviklingstrekkene er den økende grad av ansvar som blir følt av den offentlige opinion, og derfor av regjeringene, for velferden til de arbeidende klasser i befolkningen . . .»
 - 40 Se f.eks. Lionel Robbins, *Economic Planning and International Order*, London 1937, passim, særlig s. 320 – 1; Robbins, *Great Depression*, s. 117, 144 – 9.

Hovedoppgaver om arbeidsløshet

- Grønland, Martin: Arbeidsledigheten i Trysil 1929 – 34. Universitetet i Oslo 1968
- Halvorsen, Ragnar Helge: Debatt om stats- og kommunebidrag til norske arbeidsledighetskasser 1902 – 1908. Universitetet i Bergen 1972
- Hågensen, Eva: Frivillige arbeidsløshetskasser eller obligatorisk statlig arbeidsløshetstrygd? Loven om arbeidsløshetstrygd av 1938 – bakgrunn, forutsetninger og debatt. Universitetet i Oslo 1976
- Johannessen, Arvid: Om forholdet mellom de arbeidsløse og fagorganisasjonen i mellomkrigstida, belyst gjennom organiseringen av de arbeidsløse i Oslo. Universitetet i Oslo 1975
- Johansson, Toril: Fra sosialpolitikk til krisepolitikk? Arbeiderpartiets syn på krisepolitikk, nødsarbeid og bureising under arbeidsløshetskrisa 1920 – 1939. Universitetet i Oslo 1980
- Kaldal, Ingar: Krisepolitikk og ideologi. Reaksjoner i arbeiderbevegelsen på krisa fra 1920 – . Universitetet i Trondheim 1981
- Kirkbakk, Jon: «Arbeidsløse! Frem for demonstration for vor ret til at leve». Arbeidsløshet i Rørosdistriktet i mellomkrigstida. Universitetet i Trondheim 1982
- Lønnå, Elisabeth: LO, DNA og striden om gifte kvinner i lønnet arbeid i mellomkrigstida. Universitetet i Oslo 1975
- Myhre, Jan Olav: Arbeidsløsheten i Bergen i 1920-årene i partipolitisk perspektiv, Universitetet i Bergen 1975
- Sprovin, Ragnhild: Arbeidsledigheten i Bærum kommune i 1920-åra. Universitetet i Oslo 1980
- Storhaug, Hans: Arbeidsløsheten i Stavanger 1918 – 1930. Omfang, årsaker og botemidler. Universitetet i Bergen 1981
- Syversen, Svein: Arbeidermiljø rundt Borregaard i mellomkrigstida. Universitetet i Trondheim 1980

Einhart Lorenz

Linz-konferansen 1982

Den årlige internasjonale konferansen for arbeiderbevegelsens historikere (Linz-konferansen) ble holdt 14. – 18. september 1982 i den østerrikske byen Linz. Deltakelsen var med 121 forskere fra 21 land noe lavere enn i de siste åra. Fra ikke-europeiske land deltok bare historikere fra Japan og USA. Også de nordiske land var svakere representert enn ellers. Fra Norge møtte bare to deltakere, fra Sverige én og fra Finland ingen.

Som vanlig sto to emner på programmet. Konferansens hovedtema var «Den konfessionelle, liberale og arbeidsgiver-avhengige arbeiderbevegelsen – med særlig vekt på fagbevegelsen – fram til 2. verdenskrig». På den siste møtedagen ble det andre emnet diskutert, nemlig «Leksikalske hjelpemidler til arbeiderbevegelsens historie (historie, nåværende situasjon og perspektiver)». Stiftelsen «Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung», som er konferansens arrangør, holdt dessuten som vanlig sin årlige medlemskonferanse.

Linz-konferansene har til nå stort sett tatt opp emner og problemstillinger fra den sosialistiske, sosialdemokratiske og kommunistiske arbeiderbevegelsen. Ved åpningen av den 18. Linz-konferansen ble det både av den østerrikske kulturministeren og av konferansens ledere understreket at den ikke-sosialistiske arbeiderbevegelsen var et nytt felt i konferansens arbeid. Idet emnevalget ikke automatisk innebar en gjentakelse av diskusjonen mellom de dominerende historikere fra de tyske statene og Sovjetunionen om ansvaret for den europeiske arbeiderbevegelsens splittelse etter skille-

linjen kommunisme – sosialdemokrati, åpnet det seg muligheter for en fornyende debatt. De sentrale diskusjonsspørsmålene ble den konfessionelle (først og fremst: katolske) fagbevegelsens avhengighet/uavhengighet overfor kirken, staten, konfessionelle partier og arbeidsgiverne, dens stilling til fascismen – og dessuten: dens sosiale grunnlag.

Uklarheten som hersket hos enkelte deltakere med hensyn til forskjellen mellom «religiøse sosialister» og kristne fagforeninger, tåkela imidlertid også deler av debatten.

Spennevidden i de berørte problemstillinger går frem av de skriftlige bidragene som ble lagt fram på konferansen:

Ludwig Reichold (Østerrike): Christliche, liberal-nationale und gelbe Gewerkschaften
Antonio Elorza (Spania): Die soziale Tätigkeit der Kirche und die christliche Gewerkschaftsbewegung

Michael Launay (Frankrike): Die christliche Gewerkschaftsbewegung in Frankreich und ihre Rolle in der Sozialgeschichte des Landes

Jos van Meeuwen (Holland): Die katholische Arbeiterbewegung in den Niederlanden

Dieter Fricke (DDR): Zu einigen Aspekten der Geschichte der christlichen Gewerkschaften in Deutschland

Michael Schneider (Forbundsrepublikk Tyskland): Standort und Bedeutung der christlichen Gewerkschaften in Deutschland (1894 – 1933). Thesen zum christlich-nationalen Sonderweg

Janusz Zarnowski (Polen): Die polnischen Arbeiter und die katholische Kirche (bis 1939)

Grand Adibekov (Sovjetunionen): To the Question of the Character of Worker's Organizations Dependent on Employers (Before the Second World War)

Ronald W. Schatz (USA): The Catholic Church, Corporatism, and American Working-Class Consciousness

Jan Galandauer (Tsjekkoslovakia): Die «gelben» Gewerkschaften in den Skodawerken vor dem ersten Weltkrieg. Soziale Korruption als Waffe gegen die klassenorientierte Arbeiterbewegung

Janko Prunk (Jugoslavia): Die christlichen Sozialisten in West- und Mitteleuropa zwischen den beiden Kriegen

Johann Gassner (Østerrike): Die christlichen Gewerkschaften Österreichs von deren Gründung bis 1938

Gerhard Botz (Østerrike): Das Organisationsverhalten der österreichischen Angestellten (und Beamten) von 1890 bis 1938

Hans Peter Riesche/Bernd Anders (Forbundsrepublikk Tyskland): Der Deutschnationale Handlungsgehilfenverband (DHV) in der zweiten Hälfte der Weimarer Republik am Beispiel Niedersachsens

Emne 2 ble innledet av den polske historiker Felix Tych som skiserte (a) opplegget for et leksikon for den internasjonale arbeiderbevegelsen med opplysninger om historie, programmer, sammensetningen av styrene, oversikt over aviser og oversikt over hovedproblemene som ble diskutert i bevegelsens ulike utviklingsfaser, og (b) opplegget for et biografisk leksikon. Det hersket allmenn enighet om at slike hjelpemidler trengs sårt – både internasjonalt og for hvert lands vedkommende.

Til dette emne ble følgende skriftlige bidrag lagt fram:

Felix Tych (Polen): Lexikalische Hilfsmittel zur Geschichte der Arbeiterbewegung

Einhart Lorenz (Norge): Arbeidernes Leksikon und PaxLeksikon – zwei norwegische Lexika zur Geschichte der Arbeiterbewegung

Kirill Schirinja (Sovjetunionen): Über methodologische Grundlagen der sowjetischen Nachschlagewerke zu Fragen der internationalen Arbeiterbewegung

Nikola Avrejski (Bulgaria): Die Dimitroff-Kunde in Bulgarien. Entwicklung, Ergebnisse, Zielsetzung

Bojan Grigorov (Bulgaria): Lexikalische Hilfsmittel für die Geschichte der Arbeiterbewegung in Bulgarien

Heinz Renner (Østerrike): Lexikalische Hilfsmittel zur Geschichte der österreichischen Arbeiterbewegung

Den neste ordinære Linz-konferansen holdes medio september 1983. Emnene blir: «Arbeiderbevegelsen og fredsspørsmålet 1917 – 1939» og «Spontanitet og organisasjon i arbeiderbevegelsen som metodologisk problem». Dessuten holdes det i januar 1983 i anledning Karl Marx' 100 dødsdag en ekstraordinær konferanse med «Marxisme og historievitenskap» som emne. Hovedinnledningen blir holdt av Eric Hobsbawm.

Innleggene og debatten fra konferansen i 1980 foreligger nå i bokform under tittelen *Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung. 16. Linzer Konferenz (ITH-Tagungsbericht, Band 15)*, Europa-Verlag Wien 1982. Emnene på denne konferansen var «Den internasjonale fagbevegelsen i tida mellom verdenskrigene» og «Sosiale prosesser i utviklingen av arbeiderklassen i det 19. århundre» (jfr. TFAH, 1, 1981, s. 195 f.). Boka inneholder to bidrag om Norge: Einhart Lorenz: *Norwegens Gewerkschaften zwischen Amsterdam und Moskau. Versuche eines Brückenbaus*, og Einar Terjesen: *Sozialgeschichtliche Forschung in Norwegen*.

Innkomne bøker og tidsskrifter

Historisk Tidsskrift, nr. 1 – 4, 1982

Heimen, nr. 1 – 3, 1982

Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung, nr. 1 – 6, 1982

Spor. Tidsskrift for fagkritikk, nr. 7, 1982: Tverrfaglige kvinnetema

Don S. Schwerin, *Corporatism and Protest. Organizational Politics in the Norwegian Trade Unions*, Kent: Kent Popular Press 1981

Kommission für die Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien: *Annotierte Bibliographie 1952 – 1982*, Bonn 1982

Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, nr. 1 – 4, 1982

Albert Petersen, *Aldrig forgæves*, Århus: Modtryk 1982

Gunhild Agger, Anker Gemzøe (red.), *Arbejderkultur 1870 – 1924*, København: Medusa 1982

Sven Lindkvist, *Grav der du står*. Håndbok for den som vil utforske arbeidsplassen og lokalmiljøet. Oversatt og bearbeidet av Inger Bjørnhaug, Oslo: Tiden Norsk Forlag 1982

Arbeiderbevegelsens Arkiv for Nord-Norge. Oversikt – beretning – bruksmuligheter. Av Rune Hagen. Universitetet i Tromsø: UB – ISV – historieseksjonen

Arbeiderbevegelsens Arkiv for Nord-Norge. Tilvektskatalog 1981. Av Rune Hagen. Universitetet i Tromsø. UB – ISV/historieseksjonen.

Hans-Norbert Lahme, *Sozialdemokratie und Landarbeiter in Dänemark (1871 – 1900)*, Odense: Odense University Press 1982

Clas Thor, *Med fanorna i täten*. En bok om arbetarrörelsens och nykterhetsrörelsens fanor och standar. Folkrörelsernas Arkiv i Örebro län 1982

Summaries/Zusammenfassungen

Svein Syversen: Die Arbeitslosen von Sarpsborg und ihre Reaktionen

Gegenstand des Artikels sind die Alters- und Berufsstruktur der Arbeitslosen in der ost-norwegischen Stadt Sarpsborg und ihre Reaktionen. Der Artikel ist Teil einer grösseren Arbeit des Autors über das Arbeitermilieu, das um den holzverarbeitenden Betrieb *Borregaard*, Sarpsborgs Basisbetrieb, in der Zwischenkriegsperiode existierte. Als Quellen wurden für den 1. Teil die Situations- und Jahresberichte des Arbeitsamts von Sarpsborg ausgewertet und für den 2. Teil mündliche Quellen.

Obwohl *Borregaard* im Vergleich zu anderen norwegischen Industriebetrieben fast kontinuierlich produzierte, verdreifachte sich die Zahl der Erwerbslosen in Sarpsborg zwischen 1930 und 1934 und hielt sich auch danach auf einem hohen Stand. Die Berichte des Arbeitsamts zeigen, dass über die Hälfte der Arbeitslosen in die Gruppe der «Ungelernten» fallen. Es handelt sich bei dieser Gruppe weitgehend um Bauarbeiter, die von *Borregaard* Entlassungen betroffen wurden. Diese «ungelernten» Arbeiter unterschieden sich von anderen Arbeitern nicht primär durch den Mangel an formaler Fachausbildung, sondern durch die kurze Dauer ihres Arbeitsverhältnisses. Sie waren von *Borregaard* noch nicht in feste, dauerhafte Beschäftigungsverhältnisse übernommen worden. Der Autor schliesst daraus, und findet für die Jahre 1932, 1933 und 1935 auch bestätigendes statistisches Material, dass die Mehrheit der registrierten Erwerbslosen relativ junge Männer waren. Die nachrückenden Jahrgänge wurden nicht mehr von *Borregaard* absorbiert.

Der 2. Teil des Artikels beschäftigt sich mit verschiedenen Reaktionen auf Arbeitslosigkeit, und zwar zunächst mit gefühlsmässigen Reaktionen und danach mit individuellen Massnahmen gegen Auswirkungen der Arbeitslosigkeit. Untersucht werden in diesem Zusammenhang zuerst Haltungen zur Sexualität und die Furcht vor unerwünschten Graviditäten und – als zweite Gefühlsreaktion – die lähmende Wirkung der Erwerbslosigkeit. Alternativen zur Passivität waren der Arbeitersportverein und Arbeiterjugendverein. Die individuelle Lösungsmöglichkeit eines eigenen Ein-Mann-Betriebes, die andernorts gewählt wurde, war den Arbeitslosen von Sarpsborg wegen des jungen Alters und daraus resultierender fehlender Fachausbildung oder wegen spezialisierter Fachkenntnisse aus einem Grossbetrieb, die im Kleinbetrieb nutzlos waren, verstellt. Abschliessend geht der Autor auf die Möglichkeiten ein, die für den einzelnen Erwerbslosen bestanden, um seine Lage etwas zu erleichtern, z.B. in Form zusätzlicher Versorgung mit Lebensmitteln durch Angeln und Fischfang, Beerensammeln und Markthandel.

Odd Olsen (Interview): **«Wir fragten fast täglich nach Arbeit»**

In dem Interview, das 1982 von Kjell Rønningsbakk durchgeführt wurde, berichtet Odd Olsen über Arbeitslosigkeit und Aktivitäten der Erwerbslosen in der Bergbaugemeinde Løkken in Trøndelag. Olsen unterstreicht im Interview besonders die Bedeutung des Arbeitersportvereins und der Arbeiterjugendgruppe, die ein Abgleiten der erwerbslosen Jugendlichen in die Passivität verhinderten. Zwischen den Beschäftigten und den Erwerbslosen bestand «fast ein Klassenunterschied» in bezug auf den Lebensstandard, doch gab es kaum Konflikte, sondern Beweise der Solidarität und Unterstützung.

Ingar Kaldal: **Associations for the Unemployed**

Immediately after the terrible unemployment crisis broke out in 1920 there was a spontaneous growth of special associations for the unemployed in many places in this country. After a somewhat uncertain start in the 1920s, many of these associations came to function fairly continuously until unemployment disappeared around 1940.

The weak position of the unemployed on the labour market made it difficult for them to devise effective strategies for action, yet it did happen on occasions that they started effective actions. They could for instance gather in huge numbers at the office of the Poor Law superintendent and demand support, or they could demonstratively arrive as 'visitors' at local council meetings at which unemployment measures were to be discussed. Nevertheless it was resolutions with pleas for a little help in time of need that were most characteristic of their activities.

On the whole the established labour movement supported the associations of unemployed, but there was also a certain amount of conflict between the unemployed and the trade union movement. In the 1920s LO (the Norwegian Trades Union Congress) would not allow non-union workers to become members of the associations for the unemployed, because they believed this would undermine the organisation. However, as more and more young people who were not union members joined the ranks of the unemployed, LO agreed to let them join the associations for the unemployed. Competition for work did in fact cause a certain amount of strife between the unemployed and those who had work. When some trade unions wanted to 'monopolise' the work that was available to reserve it for union members, many unemployed people felt they were being trodden down. For their part the unemployed often suggested that the work that was available should be distributed among those who needed it most, for example people supporting families, but those who had work were not so keen on such suggestions.

Even though there were such conflicts, they were not the main reason that a number of associations for the unemployed split around 1930. The sharp fractional strife between the Labour Party and the Communists after 1927 - 28 was more significant. The Strasbourg strategy of the Komintern designated social democracy as the great enemy, so NKP (Norwegian Communist Party) also intensified its efforts to gain control of the associations for the unemployed. In many places this led to the Labour Party establishing its own associations for the unemployed which were loyal to the party. These were supported by the unemployed in the 1930s when the Communist Party simply shrank.

Einhart Lorenz: Hungermärsche

Im Juni 1932 wurden in Norwegen zwei Hungermärsche durchgeführt – ein kürzerer von Sarpsborg in Südosten des Landes nach Oslo und ein zweiter, grösserer Marsch mit ca. 60 Teilnehmern über eine rund 570 km lange Strecke von Trondheim nach Oslo. Veranstalter der Märsche war die kommunistische Erwerbslosenbewegung, doch beteiligten sich an den Märschen auch Arbeitslose, die anderen Richtungen der Arbeiterbewegung angehörten oder politisch nicht organisiert waren. Die ausführlichen Referate im Zentralorgan der KP Norwegens, «Arbeideren», über den Marsch von Trondheim nach Oslo und dessen Agitationsveranstaltungen sind frei von jeglicher Polemik gegen die «sozialfaschistische» Arbeiterpartei und spiegeln den Wunsch wieder, eine «Einheitsfront von unten» zu realisieren.

Die Presse der Arbeiterpartei schwieg zunächst die Märsche tot. Kurz bevor der Marsch Trondheim – Oslo sein Ziel erreichte, wurde seitens der Arbeiterpartei der Versuch unternommen, durch das Angebot einer Zusammenarbeit mit den Marschteilnehmern, das kommunistische IAH-Empfangskomitee in Oslo auszuschalten und der KP die Möglichkeit zu nehmen, auf den Abschlussveranstaltungen in Oslo ihre Politik darzulegen. Als diese Vorschläge abgelehnt wurden, richtete das Zentralorgan der Arbeiterpartei eine Reihe von Angriffen gegen die KP, bestritt die Berechtigung eines «Hunger»-marsches und beschuldigte die KP, die Erwerbslosen als «Ausstellungsware» missbraucht zu haben. Den Marschteilnehmern selbst wurde Anerkennung gezollt.

Die Abschlussveranstaltung in Oslo wurde die grösste Versammlung in der 9-jährigen Geschichte der KP, doch führte der Hungermarsch selbst weder zu einem Durchbruch für die Partei noch für ihre Erwerbslosenpolitik.

Im Anschluss an den Artikel sind einige Kurzinterviews mit Marschteilnehmern wiedergegeben, die in «Arbeideren» erschienen.

Oscar Birkenes (Interview):

**«... wenn sie sich wirklich für was einsetzen,
können sie aus nichts was machen»**

In dem 1955 von Otto Gjerpe durchgeführten Interview berichtet Oscar Birkenes über den Abschluss des Hungermarsches 1932 in Oslo. Birkenes, von Beruf Metallarbeiter, war Mitglied der KP Norwegens und wesentlich an der Organisation der Abschlussveranstaltungen des Hungermarschs beteiligt. Sein Bericht enthält Informationen über die Verpflegung und Unterbringung der Marschteilnehmer, über Solidaritätsbeweise der Arbeiter in Oslo, über kulturelle Veranstaltungen und die Probleme, die beim Rücktransport der Teilnehmer entstanden.

Einhart Lorenz: Arbeitslose als revolutionäre Kraft ?

Bei Marx und Engels, z.B. in der Verelendungstheorie, wird von einer Korrespondenz von wirtschaftlichen Krisen und Entwicklung revolutionären Bewusstseins sowie erhöhter Kampfkraft ausgegangen. Auch in der Erwerbslosenpolitik der Komintern wurde die Massenarbeitslosigkeit «zu einem der wichtigsten Symptome der wachsenden revolutionären Situation» (Pravda, Inprekorr) und die Arbeitslosen wurden als revolutionäre Avantgarde betrachtet.

Der Artikel behandelt zunächst die Erwerbslosenpolitik der Komintern und konfrontiert danach deren Erwartungen mit Untersuchungen über die Psychologie der Arbeitslosen. Der Autor unterstreicht, dass KI und RGI versuchten, die Arbeitslosen in einem sozialen Kollektiv zu verankern, eine Spaltung der Arbeiterklasse in Arbeitende und Arbeitslose (durch Abgleiten der Arbeitslosen in das Lumpenproletariat oder deren Tätigkeit als Streikbrecher) zu verhindern und dass die KI das Recht von Frauen, Jugendlichen und ausländischen Arbeitern auf Lohnarbeit unterstrich. Er vertritt aber auch die Auffassung, dass die KI eine ambivalente Haltung zu den Arbeitslosen hatte, sie als Objekt im politischen Kalkül betrachtete, abstrakte Parolen aufstellte und Diskontinuität die Arbeit der KI-Sektionen prägte. Weiter geht er auf die Kampfformen, Organisation und Selbstkritik der Komintern ein. Trotz ihres Bemühens um die Arbeitslosen organisierte die KI nur eine Minderheit unter ihnen und für 1932 werden Stagnation und Rückgang festgestellt.

Gegen den angenommenen Zusammenhang ökonomische Krise → Verelendung → revolutionäres Bewusstsein → Umsturz sprechen (– trotz aller Vorbehalte gegen internationale Vergleiche –) die Resultate von Untersuchungen aus den 1930er Jahren (Jahoda, Lazarsfeld, Bakke, Gatti u.a., aber auch neuere Arbeiten (z.B. Wacker)), in denen Pessimismus, verunsicherte Lebensperspektiven, reduzierte Selbstachtung, Verzweiflung, Resignation, Apathie und reduzierte politische Aktivität unter den Arbeitslosen festgestellt worden sind. Das verbreitete Reaktionsmuster Schock → Optimismus → Pessimismus → Fatalismus stand einer kollektiven revolutionären Lösung entgegen. Für die Mehrheit der Arbeitslosen war die Deckung unmittelbarer Bedürfnisse vorrangiger als die aktive Unterstützung kommunistischer Forderungen. Die KI unterschätzte den finanziellen und psychosozialen Druck, unter dem die Arbeitslosen standen, und deren Bereitschaft, individuelle Nöte den von der KI vorformulierten Klasseninteressen und Forderungen unterzuordnen.

Jorunn Bjørgum: Unemployment and Fascism

According to a commonly held view the Norwegian fascist party (the NS founded in May 1933) unlike their counterparts in Italy and Germany and some of the other fascist movements in Europe did not try to exploit working class potential or actively seek to attract people from that segment.

This view is being contested here on the ground that the party's founding father and supreme leader, Vidkun Quisling, from the very beginning of his appearance on the Norwegian political scene in May 1930 was preoccupied with the «workers' problem» and set out to win them for his political plans. He even justified his project of a new political party with the necessity of winning the workers for a «national» policy.

Throughout the following three years this remained a stable element in his political thinking. His arguments however changed quite a bit. From the outset his aim was to win the workers partly through a kind of social reform within industry and partly on nationalistic grounds directly.

During the development of the new economic crisis from 1931 Quisling experienced a kind of take-off from traditional liberal economic policy. He preoccupied himself increasingly with the problem of unemployment and landed in the early months of 1933 on a program of state intervention in the economy and state responsibility for the creation of new jobs. Accordingly this came to be an important element in the platform of the new party. Thus Quisling and his party were quite «normal» compared with other fascist groups in Europe at the same time.

The article also deals with the development resulting in the foundation of the NS. As a member (Minister for the Defence) of the government of the Bondepartiet (the Farmers' Party) Quisling for some time seems to have had a scheme of manoeuvring this party into a split or a consolidation on his political platform. When this possibility was annulled by the down-fall of the government, his project turned into one of organizing a twin party to the Bondepartiet in the towns.

In the end this also came to nothing. The negotiations between Quisling and the Bondepartiet were broken, apparently on sheer stubbornness on Quisling's part. And instead he launched his own party, the NS, based on competition with the Bondepartiet as well.

With the defeat of the NS in the elections of October 1933 the party definitely lost its chance in Norwegian politics. From a central political position, an immense popularity and with a political message of great potential, Quisling in a short period of time turned into a nobody with a queer policy without much appeal. Why was this so? Conclusively the article discusses the reasons for the failure of the NS. The suggestion is made that the main cause of the failure is the new unemployment policy of the Arbeiderpartiet (the Norwegian Labour Party), a policy which gave this party 125 000 new votes and which raised its support from 31 to 40 per cent.

It is further suggested that if instead the Arbeiderpartiet had followed the course of the German Social Democratic Party and had *not* so drastically changed its politics, the NS might not have failed so thoroughly. It might have won one or a few seats in the Storting (the Norwegian Parliament), which was considered very likely in the summer 1933. Had this happened, much might have been different in the political development of Norway at that time.

On the other hand the drastic change of course on the part of the Arbeiderpartiet was at least partly caused by fear of fascism.

Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie

Innholdsliste 1976 – 1982

1. Avhandlinger

- Bull, Edvard: Trønderne i norsk arbeiderbevegelse før 1914 2/1976
- Kjeldstadli, Knut: «Arbeider, bonde, våre hære...» Arbeiderpartiet og bøndene 1930 – 1939 2/1978

2. Artikler

- Amsrud, Trond: Skogsdriftsforeninger – et korporativt organiseringsforsøk i mellomkrigstida 1/1980, 81 – 97
- Andersen, Håkon With: Kapitalisme med menneskelig ansikt? Fra akkord til fastlønn ved Aker Mek. Verksted i 1957 1/1981, 85 – 123
- Andersen, Svend Aage: Forholdet mellom arbejderklassens kultur og arbejderbevægelsens kultur. Delkultur, subkultur og modkultur. 2/1982, 33 – 48
- Andersen, Tore: Ødegaardismen: Klassesamarbeid i den lokalpolitiske hverdag 1/1978, 81 – 110
- Barder, Synnøve Aarseth: Storstreiken i 1921 1/1977, 35 – 75
- Bekken, Terje: Folldalskonflikten 1929 – 31 1/1977, 91 – 118
- Berntsen, Harald: Lokalhistorie og klassesolidaritet. Eydehavn og Stokken fra 1912 2/1981, 23 – 45
- Bjergum, Jorunn: Fagopposisjonen av 1911 1/1976, 63 – 131

- Bjørkelo, Jon: Amsterdam-instituttet. Historisk redningsselskap og forskningssenter 1/1981, 179 – 191
- Bjørnson, Øyvind: Kollektiv aksjon blant typografer og malarar i Trondheim 1880 – 1918 2/1980, 141 – 165
- Bull, Edvard (sen.): Arbeiderbevægelsens stil-
ling i de tre nordiske land 1914 – 1920 1/1976, 3 – 28
- Bull, Edvard: Gatekamper i Kristiania 1/1981, 51 – 67
- Bull, Edvard: Historiske miljøtyper i arbeiderklassen 2/1981, 7 – 22
- Dahl, Hans Fredrik: Arbeiderbevegelsen og
offentligheten. En introduksjon 1/1979, 3 – 9
- Dahl, Hans Fredrik: Opposisjonens historie 1/1978, 111 – 113
- Fuglestad, Nils Henrik: Noen synspunkter på
norsk fagbevegelsens politiske og ideologi-
ske utvikling i mellomkrigstida 1/1977, 145 – 180
- Fure, Odd-Bjørn: Synspunkter og historieteo-
retiske tendenser i forskningen om den
norske arbeiderklasse og -bevegelse i den
radikale fase 1918 – 1933 1/1976, 29 – 62
- Førsund, Finn B.: Krisepolitikken og vegen til
sosialismen. Det norske Arbeiderparti
1930 – 1933 1/1978, 27 – 55
- Gripsrud, Jostein: Arbeiderbevegelsens tea-
tervirksomhet i Norge i 30-åra – og dens
begrensninger 1/1981, 131 – 146
- Grundstrøm, Gunnvald: Hans Berntsen.
Opprøreren og pioneren 2/1980, 7 – 26
- Hanisch, Tore J. og Even Lange: Krise og
vekst. Norsk økonomi i 1930-årene 2/1979, 51 – 67
- Hansen, Rolf W.: Arbeiderbevegelsen og
kringkastingen 1925 – 40. Fra konflikt til
samarbeid 1/1979, 119 – 153
- Hansen, Trond: Kirkeneskonflikten
1928 – 1929 1/1977, 77 – 89
- Hatlevik, Hallgeir Utne: «Arbeider-revy»,
«Kamp og Kultur» og Sosialistisk Kultur-
front. 3 forsøk innen den sosialistiske kul-

- turbevegelsen i Norge i 1930-årene 1/1979, 93 – 117
- Heidar, Knut: Økonomisk struktur og korporativ dominans: Arbeiderpolitikken i Rjukan og Odda ca. 1906 – 24 1/1976, 177 – 212
- Hentilä, Seppo: «Ren arbeideridrett» eller «statlig idrettspolitik»? Arbeideridretten og arbeiderbevegelsen i Finland i mellomkrigstida 1/1982, 91 – 103
- Holm, Ingar: Martin Tranmæl i USA. En vurdering av den betydning Tranmæls USA-opphold hadde på hans politiske tenkning fram til 1918 2/1979, 33 – 50
- Hontvedt, Nils Henning: Arbeiderorganisering i Buskerud 1868 – 1904 2/1980, 81 – 109
- Høyer, Svennik: Partiet i pressen – et omriss av arbeiderpressens utvikling i Norge 1/1979, 11 – 36
- Johansen, Per Ole: Arbeidervern og revolusjonsfrykt. Borgerlige politikeres reaksjon på vedtakene om å danne permanente arbeidervern i begynnelsen av 1930-årene 1/1981, 131 – 178
- Johansen, Per Ole: Da Generalstaben var overvåkningspoliti 2/1982, 9 – 52
- Johansen, Per Ole: Kampen om Menstadslaget 1/1982, 147 – 162
- Kalela, Jorma: Aktivistenes nostalgiske egenkultur eller agitasjon i form av kulturvirksomhet 1/1982, 71 – 90
- Karsrud, Eivind: «De frie menns bål». To vestkantminner om overvåkingen i «Samfundsvernet» 2/1982, 103 – 115
- Kjeldstadli, Knut: Formerne i Kristiania 1880 – 1920 2/1981, 63 – 83
- Kjeldstadli, Knut: Reformismens seier 1/1978, 5 – 26
- Kjeldstadli, Knut: Svartebøker og seddelkataloger – «et fryktelig våpen mot en helt forsvarsløs arbeider» 2/1982, 137 – 153
- Knutsen, Paul: Statsbærende og opposisjonell reformisme 2/1977, 5 – 63

- Kokkvoll, Arne: Hovedtrekk i arbeiderbevegelsens kulturstrev 1/1982, 5 – 31
- Kokkvoll, Arne: Martin Tranmæl – en biografi 2/1979, 11 – 32
- Lange, Even: Se Hanisch, Tore J.
- Lorenz, Einhart: Marxistiske teorier om fagbevegelsen 1/1977, 181 – 195
- Lorenz, Einhart: NKPs presse i 1920-årene 1/1979, 75 – 92
- Madsen, Per: Nøytralitet og ettergivenhet 2/1982, 121 – 136
- Maurseth, Per: Arbeidskonflikter i Norge 1/1977, 5 – 33
- Maurseth, Per: Martin Tranmæl 1879 – 1979 2/1979, 3 – 10
- Moren, Gudmund: Julussakonflikten 1927, klassekamp i et bygdesamfunn 1/1980, 39 – 71
- Nielsen, Tove: Arbeiderbevegelsen, krisen og markedet 1/1978, 57 – 80
- Nysveen, Kjell: Arbeiderorganisasjon og husmann 1/1980, 99 – 115
- Olstad, Finn: «En blind og desperat reisning». Streik og opptøyer på Kristiania østkant i 1880 1/1981, 73 – 98
- Olstad, Finn: Fra «konservativt formynder-skap» til «klassebevidste arbeidere». Om sosiale bånd og rekruttering til Christiania Arbeidersamfund 2/1980, 111 – 140
- Olstad, Finn: Fra matopprør til streik. Litt om sosial protest og kollektive aksjoner før den organiserte arbeiderbevegelse 1/1981, 115 – 130
- Pedersen, Tore Arvid: Tariffoppgjøret 1931. Fagorganisasjonen og storlockouten 1/1977, 119 – 143
- Pryser, Tore: Mars-urolighetene i Kristiania 1848. Pøbelopptøyer eller politisk uro? 1/1981, 19 – 45
- Pryser, Tore: Thranitterbevegelsen i Norge 1850 – 51. Seks mikroundersøkelser fra Østlandsbygdene 2/1980, 27 – 79
- Rognes, Åke Trond: Ungdomsforbundets gjennombrudd 1/1976, 133 – 176
- Rolland, Asle: Arbeideraviser og arbeiderorganisering. Avisaktivitet i den norske

arbeiderbevegelsen 1880 – 1903	1/1979, 41 – 74
Selliass, Arnt-Erik: Politisk politi i Norge 1914 – 1937	2/1982, 53 – 91
Skaar, Helge: Kontoret for den frivillige arbeidstjeneste	2/1982, 93 – 101
Slettan, Dagfinn: Muntlig historie. Utviklingslinjer og muligheter	1/1979, 155 – 187
Sprauten, Knut: Fra kamp for sin rett til kamp om høyere lønn	1/1981, 5 – 18
Stenersen, Øivind: Samarbeidslinjen blir til	2/1977, 65 – 85
Sørensen, Bjørg Aase: Arbeiderklasseerfaring og industripolitikk. En «arbeiderstyrt» kommunes adferd 1947 – 48	2/1981, 47 – 61
Sørensen, Bjørn: Arbeiderfilmen i Norge 1928 – 1940	2/1981, 105 – 130
Sørli, Erling: Bedriftsdemokratiet som tiltak mot arbeiderkollektivet	2/1977, 87 – 127
Tøsse, Sigvart: Småbrukarorganisering og arbeidarrørsele	1/1980, 117 – 138
Åmark, Klas: Sosialdemokratisk kulturpolitikk og kulturens krise i 1960- og 1970-åra	1/1982, 49 – 69

3. Debatt

Bjørgum, Jorunn: Industrialisering og radikalisme. Replikk til William M. Lafferty	2/1977, 131 – 142
Fiva, Eirik: Reformismens seier? Kjeldstadlis reformismeforklaring. Anti-teser	2/1979, 170 – 176
Fuglestad, Nils Henrik: Knut Kjeldstadlis (reformisme) problem	1/1980, 169 – 177
Fure, Odd-Bjørn: Edv. Bulls artikkel om radikaliseringsen av norsk arbeiderbevegelse – teoretisk status	1/1978, 137 – 141
Halvorsen, Terje: NKPs venstredreining og Herøya-aksjonen 1948	2/1979, 155 – 168
Kjeldstadli, Knut: Svar til Gudmund Moren	2/1981, 173
Kjeldstadli, Knut: Svar til Knut Ågotnes	2/1981, 161 – 165

- Kjeldstadli, Knut: Tranmælsisme. Svar til Inger Bjørnhaug, Eirik Fiva og Nils Henrik Fuglestad 2/1980, 169 – 186
- Knutsen, Paul: Gjensyn med NKP og den opposisjonelle reformisme 1/1980, 145 – 168
- Lafferty, William M.: Industrialisering og radikalisme: En kort kommentar 1/1977, 199 – 208
- Moren, Gudmund: Kamp, men for samarbeid? En kommentar til Knut Kjeldstadli 2/1981, 167 – 172
- Ågotnes, Knut: «Vi trenger to sirkler og tre streker». En kommentar til «modell-debatten» 2/1981, 139 – 159

4. Intervjuer

- Bull, Trygve: «Opprører til sine siste dager» [Om Martin Tranmæl] (Intervjuer: Arnfinn Malme) 2/1979, 87 – 94
- Gerhardsen, Einar: «Når trønderne kommer, så kommer de godt» [Om Martin Tranmæl] (Intervjuer: Arnfinn Malme) 2/1979, 69 – 77
- Smalberg, Rikard: Et arbeiderminne fra en skogskar (Intervjuer: Paul Tage Halberg) 1/1980, 7 – 38
- Intervju med to medlemmer av Samfundsvernet (i: Karsrud, Eivind: «De frie menns bål». To vestkantminner om overvåkingen i «Samfundsvernet») 2/1982, 105 – 114

5. Dokumentasjon

- Colbjørnsen, Ole: Tanker til det nye program (1933) 1/1978, 159 – 168
- Hindahl, Olav: Fagbevegelsens samfundsmessige stilling 1/1977, 263 – 273
- Kirkvaag, Olav: Reklame og propaganda 1/1979, 209 – 212
- Larssen, Olav: Martin Tranmæl – 70 år 2/1979, 79 – 85
- Lian, Ole O.: Tale på den skandinaviske arbeiderkongressen i 1912 1/1977, 211 – 237

Moe, Finn: Statskapital og socialisme. Noen bemerkninger til arbeidsprogrammet (1933)	1/1978, 145 – 157
Ousland, Gunner: Fagbevegelsens problemstillinger i dag	2/1977, 145 – 158
Tranmæl, Martin: De faglige kampmidler og organisasjonsformen	1/1976, 214 – 221
Tranmæl, Martin: Forslag til uttalelse om Moskvotesene for landsstyret i Arbeiderpartiet	2/1979, 97 – 102
Aktstykker fra Samfundsvernet	2/1982, 116 – 119
Det norske arbeiderpartis prinsipielle program 1933	1/1978, 169 – 173
Det norske arbeiderpartis prinsipielle program 1939	1/1978, 175 – 178
Fagopposisjonen av 1926. Program	1/1977, 261 – 262
Jernarbeidernes revolusjonære fagforeningsprogram	1/1977, 237 – 241
Noen vedtak om avisdriften i DNA	1/1979, 207 – 208
Programartikler i arbeideravisene	1/1979, 203 – 206
Programutkast for Den socialdemokratiske studenterforening og ungdomslaget «Fremover» (1911)	1/1976, 222 – 224
Strasburgertesene	1/1977, 241 – 260
Streikebryteren. «... det usleste individ som lever på jorden»	1/1981, 99 – 114
Ungdomsforbundets taktikkuttalelse (1911)	1/1976, 224 – 225

6. Rapporter

Alldén, Lars: Arkivene til Sosialistisk Folkeparti og Orientering er nå tilgjengelig	1/1979, 221 – 222
Damslara, Svein: Årlige historikermøter i Linz for arbeiderbevegelsens historikere	1/1978, 194 – 196
Gregersen, Gunnar: Arbeiderkultur – finnes den?	2/1981, 127 – 135
Hofseth, Kirsten: Rapport fra Grenåseminaret i Danmark	2/1979, 180 – 184

Terjesen, Einar: Linz-konferansen 1980	1/1981, 195 – 196
Terjesen, Einar: Linz-konferansen 1981	1/1982, 163 – 167

7. Redaksjonelle artikler

[Tidsskriftets programartikkel]	1/1976, s. 1 – 2
[Programartikler om TFAHs målsetting og planer]	1/1977, 2 – 3 2/1977, 2 – 3
[Redaksjonens forord til Edvard Bull: Trønderne i norsk arbeiderbevegelse før 1914]	2/1976, 1
1930-åra: Reformismens gjennombrudd	1/1978, 3 – 4
Rødt og gult	1/1981, 3 – 5
Organisasjon	2/1980, 3 – 6
Introduksjon [til «Fra matopprør til streik»]	1/1981, 3 – 4
Industri- og arbeidsmiljø	2/1981, 3 – 5
Introduksjon [til «Arbeiderkultur»]	1/1982, 3 – 4
Politisk overvåkning	2/1982, 3 – 8

8. Bibliografier

Bloch, Merete: Martin Tranmæl. En bibliografi	2/1979, 105 – 151
Jacobsen, Egil: Se Bloch, Merete	
Lorenz, Einhart: Norske forhold i Komintern-publikasjoner 1919 – 1930	1/1981, 199 – 208
Norlin, Bo: Se Bloch, Merete	
Thorshaug, Karen: Se Bloch, Merete	
Bibliografi 1974	1/1976, 227 – 234
Bibliografi 1975	1/1977, 275 – 283
Bibliografi 1976	1/1978, 180 – 193
Hovedoppgaver om arbeiderbevegelsen:	
Høsten 1975 – våren 1976	1/1977, 284 – 285
Høsten 1976 – våren 1977	1/1978, 179
Høsten 1977 – våren 1981	2/1982, 154 – 160
Hovedoppgaver om arbeidskonflikter	1/1977, 274

9. Forskningsmeldinger

Fuglestad, Nils Henrik: Muntlige kilder. Seminar melding	2/1979, 186
Forskningsprosjekter	1/1976, 239 – 242
	1/1977, 286 – 290
	1/1978, 193
	1/1979, 218
Forskningsmeddelelse: Nordisk gruppe til forskning i arbejderkultur og arbejderfolklore dannet	1/1982, 168 – 169
Oversikt over institutter og arkiver som hovedsaklig arbeider med arbeiderbevegelsens historie	1/1976, 235 – 238
	1/1979, 215 – 218
Tidsskrifter om arbeiderbevegelsens historie	1/1976, 238
	1/1979, 214

10. Dikt m.m.

Arbeidsmann, John: se Ødegård, Johan	
Dalgaard, Fr.: Arbeiderlytternes sang	1/1979, 154
Paasche Aasen, Arne: Folkets avis	1/1979, 38 – 39
Ødegård, Johan: Skogsarbeiderdikt	1/1980, 73 – 80
Arbeiderfaner	1/1982, etter 32
«Hvepsen» – en kavalkade	1/1979, 188 – 199
Ny Streikviser om de frygtelige Arbeideroptøyer paa Malerhougen	1/1981, 69 – 71
Ny Viser om Oprøret paa Galgebjerg	1/1981, 47 – 50

11. Summaries/Zusammenfassungen

Summaries	1/1981, 211 – 220
	2/1981, 177 – 181
	2/1982, 163 – 166
Zusammenfassungen	1/1981, 211 – 220
	1/1982, 170 – 177
	2/1982, 163 – 166

Medarbeidere i dette heftet:

Jorunn Bjørgum (1942): Cand.philol. med historie hovedfag. Universitetslektor i historie ved Universitetet i Oslo. Har bl.a. gitt ut: «Venstre og kriseforliket» (1970), «Norsk Kjemisk Industriarbeiderforbund gjennom 50 år» (1973), «Krisen og arbeiderbevegelsen» (sammen med C. Bogefeldt og J. Kalela i: «Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden» (1974)) og artikler i TFAH. Med i TFAH-redaksjonen.

John A. Garraty: Professor i historie ved Columbia University. Har skrevet en rekke bøker om amerikansk historie, bl.a.: «The New Commonwealth» (1968), «A Short History of the American Nation» (1974) og en Henry-Cobot-Lodge-biografi.

Ingar Kaldal (1955): Cand.philol. med historie hovedfag. Har skrevet «Krisepolitikk og ideologi. Reaksjoner i arbeiderbevegelsen på krisa fra 1920 – .» (hovedfagsoppgave i historie, 1981). Arbeider som timelærer/vikar i Trondheim.

Einhart Lorenz (1940): Dr.phil. i «Wissenschaft von der Politik». Har bl.a. gitt ut «Arbeiderbevegelsens historie», 2 bd. (1972, 1974), «Norwegische Arbeiterbewegung und Kommunistische Internationale 1919 – 1930» (1978), artikler i tidsskrifter og samleverk i Danmark, Norge, Vest-Tyskland og Østerrike. Med i TFAH-redaksjonen.

Svein Syversen (1952): Cand.philol. med historie hovedfag. Har skrevet «Arbeidermiljø rundt Borregaard i mellomkrigstida» (hovedoppgave i historie, 1980). Arbeider i ungdomsskolen i Hvaler.

Linkssozialisten in Europa

Alternativen zu Sozialdemokratie und Kommunistischen Parteien

Ei bok om venstresosialismen i Europa

- med bidrag om venstresosialismens tradisjoner i Norge,
- «London-byrået» – DNAs internasjonale samarbeidspartner i mellomkrigstida,
- SF og VS i Danmark

og artikler om Italia, Frankrike, Vest-Tyskland, Østerrike, Holland og Portugal.

Bestillinger sendes til: **Junius Verlag GmbH**
Von-Hutten-Strasse 18
D-2000 Hamburg 50

215 sider, pris: DM 24, – pluss porto

Vennligst send meg eks. av LINKSSOZIALISTEN

Navn:

Adresse:

TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE

NR. 1 / 1982 Arbeiderkultur

Arne Kokkvoll

Hovedtrekk i arbeiderbevegelsens
kulturstrev

Bjørn Sørensen

Arbeiderfilm i Norge 1928 – 1940

J. Gripsrud

Arbeiderbevegelsens teatervirksomhet i
30-åra

og artikler om arbeiderkulturen i Danmark, Sverige og Finland.

– Heftet inneholder dessuten en artikkel om Menstad-slaget

NR. 2 / 1982 Overvåkning

Per O. Johansen

Da Generalstaben var overvåknings-
politi

A.-E. Selliaas

Politisk politi i Norge 1914 – 1937

Helge Skaar

Kontoret for den frivillige
arbeidstjenesten

Eivind Karsrud

To vestkantminner om overvåkningen i
«Samfundsvernet»

Per Madsen

Nøytralitet og ettergivenhet

K. Kjeldstadli

Svartebøker og seddelkataloger

TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE

nr. 2/1983

har

boligpolitikk

som hovedemne

Heftet inneholder bl.a. bidrag om

- Arbeiderboligsaken i Trondheim 1850—1920
- Leieboerforeningers arbeid i Bergen
- Kommunal boligpolitikk i Oslo
- Bakgrunnen for opprettelsen av OBOS
- Vålerenga og Lambertseter

Heftet inneholder dessuten et unikt historisk dokument: En ukjent arbeiders dagbok fra Spitsbergen-konflikten i 1907.

Utkommer høsten 1983

TIDSSKRIFT FOR ARBEIDERBEVEGELSENS HISTORIE

TFAH ¹ 1983

ARBEIDSLØSHET

Introduksjon: Arbeidsløshet

Svein Syversen

Ung og arbeidsløs. Arbeidsløse i Sarpsborg og deres reaksjoner

Odd Olsen

«Vi gikk nesten hver dag og spurte om arbeid.»
Ungdomsår og arbeidsløshet i tredveårene. (Intervju)

Ingar Kaldal

Foreiningar av arbeidslause i mellomkrigstida

Einhart Lorenz

Hungermarsjen i 1932

Oscar Birkenes

»... når dom virkelig setter seg inn for å gjøre noe,
så kan det bli lavd a' det minste.»
Minner fra Hungermarsjen i 1932. (Intervju)

Einhart Lorenz

Arbeidsløse som revolusjonær kraft?

Jorunn Bjørgum

**Arbeidsløshet og fascisme. Et perspektiv på Quisling og
Nasjonal Samlings politikk i begynnelsen av 1930-årene**

John A. Garraty

Arbeidsløshet under den store depresjonen.

Hovedoppgaver om arbeidsløshet

Einhart Lorenz

Linz-konferansen i 1982

Innkomne bøker og tidsskrifter

Summaries/Zusammenfassungen

TFAH-innholdsliste 1976—1982
